

53470

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MEMLUK DEVLETİ'NİN KURULUŞU
ve GELİŞMESİ
(1240-1260)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
Cengiz TOMAR
9205001

DANIŞMAN
Prof. Dr. Coşkun ALPTEKİN

İstanbul 1996

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	V
KAYNAKLAR.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ KISIM: BAHRİ MEMLUKLER'İN TEŞEKKÜLÜ

I.1. es-Sâlih Eyyûb'un Bir Memlûk Birliği Kurma Teşebbüsü...	6
I.2. Melik el-Kâmil'in Ölümü.....	10
I.3. Sultan II. el-Adil / es-Sâlih Eyyûb Mücadelesi.....	14
I.4. Bahrî Memlûk Birliklerinin Kuruluşu.....	23
I.5. Eyyûbî Birliğinin Tesisi.....	31
I.6. VII. Haçlı Seferi ve Dimyat'ın İstilasası.....	41
I.7. es-Sâlih Eyyûb'un Ölümü.....	48

İKİNCİ KISIM: YÖNETİMİN BAHRİ MEMLUKLERE GEÇİŞİ

II.1. el-Mansûrâ Savaşı ve Bahri Memlûkler.....	53
II.2. el-Muazzam Turanşah'ın Öldürülmesi.....	60
II.3. Şecerü'd-Dürr'ün Sultanlığı ve İlk İcraatları.....	64
II.4. el-Muiz Aybek-Şam Eyyûbî Melikleri İlişkileri.....	69
II.5. Arap İsyanı.....	73
II.6. Fârisüddin Aktay'ın Öldürülmesi.....	75
II.7. Bahrî Memlûklerin Mısır'dan Kaçışları.....	78
II.8. el-Muiz Aybek ve Şecerü'd-Dürr'ün Öldürülmeleri.....	80

ÜÇÜNCÜ KISIM: BAHRİ MEMLÜKLER ve MOĞOLLAR

III.1. el-Mansûr Nureddin Ali b. Aybek'in Sultanlığı.....	84
III.2. Kutuz-Bahrî Memlûkler Mücadelesi.....	86
III.3. Bağdad'ın İşgali ve Sonuçları.....	89
III.4. Şam'ın Moğollar Tarafından İşgali.....	96
III.5. Kutuz'un Sultanlığı.....	99
III.6. Ayn Câlût Savaşı.....	104
III.7. Kutuz'un Öldürülmesi.....	110
SONUÇ.....	112
BİBLİYOGRAFYA.....	113

ÖNSÖZ

Tezimizin konusu olan Bahrî Memlûkler, geç dönem Ortaçağ İslâm dünyasının şüphesiz en güçlü ve orjinal devletini kurmuşlardır. Harizmşahlar Devletinin yıkılışı ve Ortadoğu'daki Moğol istilâsına, birbirleriyle mücadele eden Eyyûbî meliklerinin vurdumduymazlığı da eklenince İslâm Dünyası büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı.

Moğolların önünde adeta bir set gibi duran Harizmşahların yıkılmasıyla Anadolu, Irak ve Şam tamamen istila edilmişti. Öte yandan VII. Haçlı seferiyle Avrupalıların bölgedeki tehdidi iyice artmıştı.

İşte bu buhranlı devrede Eyyûbî Sultanı es-Sâlih Eyyûb'un kurduğu Bahrî Memlûk grubu yönetimi ele geçirerek bu iki önemli tehlikeyi bertaraf etmiş; nispi olarak hanedana dayanmayan orjinal bir yönetim sistemi geliştirmiş ve Osmanlılar İslâm dünyasının hâmilliğini ele geçirene dek yaklaşık 250 yıl Ortadoğunun en güçlü devleti olan Memlûk Devleti'ni kurmuştur.

Ortaçağ İslâm Tarihi araştırmalarında en büyük problem olan kaynak kıtlığı Eyyûbî ve Memlûk tarihi açısından geçerli değildir. Zira bu dönemde tarih yazıcılığı en parlak devrini yaşamıştır. Ancak pek çok eserin henüz elyazması halinde bulunması çalışmaları güçleştirmektedir.

Tezimizin giriş bölümünde başlangıcından itibaren memlûklerin İslâm ordularındaki rollerinden kısaca bahsettikten sonra birinci bölümde üzerinde münhasıran bir çalışma yapılmamış bulunan son büyük Eyyûbî Sultanı es-Sâlih Eyyûb'un hayatını, Bahrî Memlûk Birliği'nin kuruluşunu ve VII. Haçlı Seferini ele aldık.

İkinci bölümde ise el-Mansûra Savaşı ile birlikte yönetimin Bahrî Memlûklere geçişi ve memlûklerin Eyyûbî melikleriyle yaptıkları mücadeleleri ortaya koyduk.

Üçüncü ve son bölümde ise Moğolların Ortadoğu'ya gelişi, Bağdad'ın istilâsı ve Halife'nin öldürülmesi, Şam şehirlerinin istilâsı ve 'Ayn Câlût Savaşı'nı ele aldık Böylece Eyyûbî Sultanı el-Kâmil'in ölümünden I. Baybars'ın tahta çıkışına kadar olan yirmi yılı aşkın dönemin siyâsi olaylarını inceledik.

Çalışmalarım esnasında yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Gülay Öğün-Bezer, Ürdün Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Mustafa el-Hıyârî ve Muhammed el-Hurûb'a, ayrıca İSAM Kütüphanesi yetkililerine teşekkür ederim.

Son olarak, formasyonumuzu tamamlamamız için sürekli bizi teşvik eden ve çeşitli imkanlar hazırlayan danışmanım Prof. Dr. Coşkun Alptekin'e teşekkürlerimizi sunmak bizim için zevkli bir vazife olacaktır.

Cengiz Tomar

Üsküdar 1996

KISALTMALAR

At.ÜİFD: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

BEO: Bulletin d'Études Orientales.

DİA: Diyanet İslam ansiklopedisi.

DGBİT: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi

EI(2): The Encyclopedia of Islam. New edition.

EÜTİD: Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi.

HME: Historians of the Middle East.

IC: Islamic Culture.

İA: İslam Ansiklopedisi (MEB).

JSAl: Jerusalem Studies in Arabic and Islam.

REI: Revue des Études Orientales.

SI: Studia Islamica.

ZDMG: Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft.

age: Adı geçen eser.

“agm” : Adı geçen makale.

bkz.: Bakınız.

böl.: Bölüm.

(b.ty): Baskı tarihi yok.

ed.: Editör.

nşr.: Neşreden.

KAYNAKLAR

İbn Vâsıl (603-697/1208-1298): Muhammed b. Salim İbn Vâsıl fakih, hendese âlimi ve tarihçidir.¹ Tezimizde müellifin *Müferricü'l-Kürûb fi-Ahbâri Benî Eyyûb*² adlı mufassal eserinden istifade ettik.

İbn Vâsıl, Eyyûbî melikleriyle daima iyi ilişkiler kurması ve Hüsâmeddin b. Ebî Ali'nin aracılığıyla es-Sâlih Eyyûb'un hizmetine girmesi sayesinde olaylar hakkında derin bilgiye sahip olmuştur.³ O, Turanşah'ın öldürülmesini, Eyyûbîlerin yıkılışını, VII. Haçlı Seferini, Moğol İstilasını ve Memlûklerin kuruluş devresini bizzat gördü. Eyyûbî tarihinin bütün karmaşıklığına rağmen mümkün olduğunca bitaraf bir şekilde mufassal bilgiler verir. İbn Vâsıl, olayları yıl yıl anlatırken bazen konu dışına çıkmakla beraber oldukça mütecanis bir anlatım sunar. O, diğer bir çok Eyyûbî tarihçisinden farklı olarak hiç bir meliğe iftira etmez. Salahaddin dışında hiç birini de kahraman olarak öne çıkarmaz. Müellifin en büyük hatası Eyyûbî hanedanını gerçek bir İslâmî yönetim olarak idealize etmesidir. Olayların arkasındaki entrikaları görmezlikten gelmiş olmasına rağmen yine de son dönem Eyyûbî ve ilk dönem Memlûk tarihinin en güvenilir kaynağıdır.⁴

Tarihinin ilk yılları için İbnü'l-Esir, İbn Ebi'd-Dem, İbnü'l-Adîm, Ebû Şâme, el-Kâdı'l-Fâdıl, İmâdeddin el-İsfahânî, İbn Şeddad, İbnü'l-Ezrak ve Ali b. Münkız,

¹ Hayatı için bkz. H.Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut 1992, IV, 133; Ö.R.Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut 1993, III, 310-311; A.Azzâvi, *et-Ta'rîf bi'l-Müerrihîn*, Bağdad 1957, 129-130; M.Ben Cheneb, "İbn Wasıl", *EI* (2), III, 967.

² İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi-Ahbâri Benî Eyyûb*, I-III, (nşr.C.Şeyyâl) Kahire 1953-1960; IV-V, (nşr. H.M.Rabi), Kahire 1972-1977. Eserin neşredilmeyen kısımları için M.M.Ziyâde'nin, *Hamletu Louis et-Tâsi'âlâ-Mısr*, (Kahire 1961, s.263-337) adlı eserinin sonuna dercettiği eklerden faydalandık.

³ A.S. Erzi, "İbn Vasıl", *İA*, V/2, 834.

⁴ R.S. Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, Albany 1977, 395-396.

ve İbn Hallikan'ı kullanmıştır. İbn Ebi'd-Dem ve Ali b. Münkız gibi eserleri günümüze ulaşmayan tarihçileri kullanması hasebiyle ayrı bir önem taşır.¹

Üzerinde çalıştığımız dönem için olayların bizzat şahididir. Oldukça kapsamlı bilgiler verir. es-Sâlih Eyyûb'un daima yanında yer alması nedeniyle diğer Eyyûbî meliklerine nazaran ona daha toleranslı davranmıştır. VII. Haçlı Seferi hakkında oldukça orijinal bilgiler sunar.

Bu dönem için kendinden sonraki tarihçiler olan Baybars el-Mansûrî, el-Yuninî, en-Nüveyrî, ez-Zehebî, İbnü'l-Furât, el-'Aynî ondan alıntılar yapmışlardır.

Sibt İbnü'l-Cevzî (581-654/1185-1256): Ebu'l-Muzaffer Şemsüddin Yusuf b. Kızıoğlu fakih, hadisçi ve tarihçidir. Bağdad'ta doğmuş Dımaşk'ta müderris ve kadı olarak görev yapmıştır. Dönemin Melikleri arasında büyük itibar görmüştür.²

*Mir'atü'z-Zaman fi-Vefeyâti'l-A'yân*³ adlı eseri dönemimiz açısından büyük önem taşır. Sibt, eserinin bir dünya tarihi olduğunu iddia eder. Selahaddin Eyyûbî'den sonraki kısım orijinaldir. Çok fazla miktarda kaynak kullanmıştır. XIII. yy. için ise Dımaşk'ın mahalli tarihi gibidir. Dımaşk, bu yıllarda Eyyûbî tarihi açısından merkezi bir konumda yer almıştır. Onun bir tarih metodu yoktur. Olayları önemli-önemsiz ayırım yapmadan sıralar. Hadisçi olması bunda etkili olmuş olabilir.

Eyyûbî melikleri el-Muazzam İsa, en-Nâsır Dâvud ve es-Sâlih Eyyûb ile iyi ilişkiler kurması hasebiyle iktidarda olanlara temayül eder ve fikirlerini desteklemek için onların isimlerini sık sık zikreder. Onun tarihi sanki karmaşık Eyyûbî tarihinin

¹ C. Cahen, "Kitabu Müferricü'l-Kürûb fi-Ahbâri benî Eyyûb", *Mecelletü Külliyyeti'l-Adâb, Camiatü'l-İskenderiyye*, X (1956), 115-118; Şakir Mustafa, *et-Tarihu'l-Arabî ve'l-Muerrihûn*, Beyrut 1993, IV, 34.; M.H.Ahmad, "Some Notes on Arabic Historiography during the Zengid and Ayyubid Periods (521/1127-648/1250)", *Historians of the Middle East -HME-*, (ed.B.Lewis-P.M.Holt), London 1964, 95; P.M.Holt, *The Age of the Crusades*, London 1989, 211.

² Hayatı için bkz. Ö.R.Kehhâle, *age*, IV, 176-177; A.Azzavi, *age*, 69-75; C.Cahen, "İbn al-Djawzî", *EI* (2), III, 752-753.

³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zaman fi-Tarihi'l-Ayân*, (I-VIII), Haydarabâd 1958.

esere bir yansıması gibidir. 600/1204'te henüz gençlik çağında Dımaşk'a gelmiş ve uzun müddet Ümeviye camisinin hatipliğini yapmıştır. Bu itibarla Dımaşk'taki olayların tanığı olmuştur. Eser, onar yıllık devrelere ayrılmıştır. Ölmeden önce kitabını gözden geçiremediğinden yer yer karışıklıklar göze çarpar.¹

O, İbnü'l-Cevzi'nin *el-Muntazam* adlı eserini örnek almıştır. Kaynakları arasında İbnü'l-Kalânisi, İmadeddin el-İsfahânî, İbn Şeddad ve bize ulaşmayan Hilal es-Sâbi vardır. Halefi olan Ebû Şâme, ez-Zehebî, İbn Kesir, en-Nüveyrî ve İbn Tagriberdî'ye kaynak olmuştur.²

Ebû Şâme (599-665/1203-1268): Abdurahman b. İsmail Şihâbüddin Ebû Şâme hayatını Dımaşk'da müderrislik yaparak geçirdi. Hadis, fıkıh, edebiyat ve tarih alanlarında çalışmıştır.³ Müellifin meşhur eseri *er-Ravzateyn fî-Ahbâri'd-Devleteyn* 'e ilave olarak kaleme aldığı *Terâcimu Ricâli'l-Karneyni's-Sâdis ve'l-Sâbi'* (yada *ez-Zeyl alâ-Ravzateyn*)⁴ çalıştığımız dönem açısından oldukça önemlidir.

Kendisine İbn Asâkir'i örnek alan Ebû Şâme eserini hadisçi metoduyla yazmıştır. Başka eserlerden aldığı rivayetleri kendi görüşlerini desteklemek için kullanması bunu açıkça gösterir. *ez-Zeyl* 590/1193-665/1266 yıllarını kapsar. Bu yılların bizzat şahididir. O, hocalarının ve arkadaşlarının rivayetlerini de kitabına dercetmiştir. Eser daha çok Dımaşk merkezli olayları anlatan biyografik bir rivayetler koleksiyonudur.⁵

¹ R.S.Humphreys, *age*, 395-396.

² C.Cahen, "İbn al-Djawzi", *EI* (2), III, 752-753; M.Hilmy Ahmad, "agm", *HME*, 91-92, H.L.Gottschalk, *al-Malik al-Kamil von-Egypten und Seine Zeit*, Weisbaden 1958, 9.

³ Ö.R.Kehhale, *age*, II, 80; Ş.Günaltay, *İslamda Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1991, 166-168; A.Azzâvi, *age*, 84-8; Hilmy Ahmad, "Abu Shama", *EI*(2), I, 150.

⁴ Ebû Şâme, *Terâcimu Ricâli'l-Karneyni's-Sâdis ve'l-Sâbi'*, (nşr. S.A.A.el-Hüseynî), Beyrut 1974.

⁵ M.H.Ahmad, "agm", *HME*, 92-94.

Kaynakları arasında Sıbt İbnü'l-Cevzi ve Nesevî önemli yer tutar.¹ Bizim açımızdan ise özellikle Şam bölgesinin ve Dımaşk'ın Moğollar tarafından istilasını ayrıntılı olarak anlatması önemini artırır.

İbnü'l-Amid (602-672/1205-1273): el-Mekin b. el-Amid Circis kıptî asıllı bir hıristiyan tarihçidir. Kahire'de doğmuş, Dımaşk'da yetişmiştir. Selahaddin döneminden Salih Eyyub'a kadar Divanlarda katip olarak çalışmıştır.²

İki kısımdan müteşekkil olan *el-Mecmû'u'l-Mubârek* ³ adlı eserinin birinci kısmı İslâm öncesi dönemi anlatır. Bizim yararlandığımız ikinci kısım ise İslamiyetin doğuşundan 658/1260 yılına kadar gelir. Erken dönem için Taberî'nin Suriye ve Mısır kaynaklarından yararlanılarak genişletilmiş bir zeyli niteliğindedir. 635/1238 yılına kadarki Eyyübî dönemi için ana kaynağı İbn Vâsıl'ın *et-Tarihü's-Sâlihî* ⁴ adlı eseridir. Bundan sonraki dönem için ise orijinal ve oldukça detaylı bilgiler verir. Bu dönemin bütün yazarları Şamlı olmaları hasebiyle Eyyübilere karşı toleranslı davranmışlardır. Oysa İbnü'l-Amid son dönem Eyyübî ve ilk dönem Memlûk olaylarını bizzat şahidi olarak anlatan tek Mısırlı tarihçidir. Divanlardaki görevi sebebiyle Eyyübî sistemini yakından tanınması ona önemli avantajlar sağlamıştır.⁵

Olayları yıl yıl ve sade bir dille anlatması Eyyübî devrinin karışık siyâsî olaylarını anlamamıza yardımcı olur. Bu devredeki vakıalara bir hıristiyan gözüyle bakması açısından yegâne kaynağımızdır. Buna rağmen oldukça tarafsız bir yaklaşım sergilemiştir.

¹ H.L.Gottschalk, *age*, 9-10.

² İ.Yiğit, *Siyâsî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi -Memlûkler-*, VII, İstanbul 1991, 329; Ş.Günaltay, *age*, 193; H.Zirikli, *age*, II, 116; Ö.R.Kehhâle, *age*, I, 480.

³ Eserin h.600-658 yıllarını içeren kısmını kullandık. Bu kısım C.Cahen tarafından neşredilmiştir. İbnü'l-Amid, *Ahbârü'l-Eyyübiyyîn*, (nşr.C.Cahen), "La Chronique des Ayyoubides d'al-Makin b. al-Amid", *BEO*, XV (1955-57), 109-184

⁴ Süleymaniye kütüphanesi, Fatih, no:4224.

⁵ C. Cahen-R.G. Coquin, "al-Makin b. al-Amid", *EI(2)*, III, 143-144.

Joinville: Jean Sire de Joinville 1224'de Fransa'da doğmuştur. O, Fransada etkin ve zengin bir aileye mensuptu. Dini eğitim gören Joinville zühd hayatı yaşamıştır. IX.Louis ile beraber Mısır'a yapılan VII. Haçlı Seferine katıldı. Daha sonra hatıralarını yazdı.

Joinville, bizzat gördüklerinden, olayların şahitlerinden dinlediklerinden ve IX. Louis hakkında elimize geçmeyen bir kitaptan istifade etmiştir. O, eserini olaylardan çok sonra yazdığına göre iyi bir hafızaya sahip olmalıdır.

Kitabına doğumundan itibaren IX.Louis'in hayatını yazarak başladı. Tarihleri verirken bazı hatalar yapmıştır. el-Mansûra savaşıdan sonra müslümanlar ve haçlılar arasındaki müzakereleri ayrıntılarıyla anlatan tek kaynaktır. Sefer için yapılan hazırlıklar, Haçlılar'ın gelişi, Dimyat'tan güneye doğru ilerlemeleri ve bu sırada yapılan muharebeler canlı bir şekilde anlatılır. Bu olayları bizzat yaşamıştır. Örneğin Fariskur'da müslümanlar elinde esir iken Turanşah'ın memlûkler tarafından öldürülmesini görmüş ve bütün tafsilâtıyla anlatmıştır.

Eserin müellif nüshası bulunamamış, diğer yedi nüsha karşılaştırılarak Natalis de Wailly tarafından XIX. yüzyılda eski Fransızca metin neşredilmiştir. Tezimizde bu neşrin Hasan Habeşi tarafından yapılan Arapça tercümesini kullandık.¹

İbnü'l-Fuvatî (642-723/1244-1323): Abdürrezzak b. Ahmed İbnü'l-Fuvatî tarihçidir. Bağdad'da doğdu. 656/1258'de Bağdad'ın işgali sırasında Moğollar tarafından esir edildi. Nâsuriddin et-Tûsî onun özgürlüğe kavuşmasını sağladı. Merâğa'daki rasathanede on yıl görev yaptı. 679/1280'de Bağdad'a dönerek Mustansiriyye kütüphanesinde görev aldı. Ayrıca Reşüdeddin el-Hemedânî ile Tebriz'de de çalışmıştır.²

¹ Joinville, *el-Kadis Louis, Hayâtuhu ve Hamalâtuhu ala-Mısır ve's-Şam*, (Arapça trc.H.Habeşi), Kahire 1968.

² Hayatı için bkz. İbnü'l-Fuvatî, *el-Havâdisü'l-Câmia*, (nâşir mukaddimesi) s.XIV-XVI; H.Zirikli, *age*, II, 349; A.Azzâvi, *age*, 158-163; F.Rosenthal, "İbnü'l-Fuvatî", *EI*(2), III, 769-770.

Pek çok eseri arasında *el-Havâdisü'l-Câmia ve't-Tecâribü'n-Nâfia fi'l-Mieti's-Sâbia* ¹ çalıştığımız dönem için önemlidir. 626-700/1228-1301 yıllarını kapsayan tarihi yıllık biçiminde Bağdad'ın günlük olaylarını anlatır.

Bağdad tarih geleneğinin son temsilcisidir. Ömrünün elli yıldan fazlasını kütüphanelerde geçirmesi hasebiyle pek çok kaynağı inceleme fırsatı olmuştur. Bize ulaşmayan İbnü's-Sa'yi'nin (1197-1275) dünya tarihi ilk dönem için onun ana kaynağıdır. Daha sonraki devre için ise el-Kazvinî, en-Nesevî ve Ebu Şâme'den alıntılar yapmıştır. Irak olayları açısından vazgeçilmez bir kaynaktır. Bağdad'ın Moğollar tarafından istilası sırasında şehirde bulunduğundan bu olay için en önemli eserdir. Moğollara olan yakınlığı ona pek çok avantaj sağlamıştır.²

Baybars Devâdâr el-Mansûrî (ö.725/1325): Devlet adamı ve tarihçidir. 651/1261 yılında Mısır'a ulaştı ve Kalavun'un memlûkleri arasına girdi. Sultanın çocuklarının eğitim gördüğü okulda eğitim gördü. Melik en-Nâsır döneminde önemli görevlere getirildi. Kerek naibliği, devâdarlık ve nâibu's-Saltanalık görevlerinde bulundu. Divânü'l-İnşâ'da vazife yaptı. Pek çok savaşa iştirak etmiştir.³

Onun, on bir ciltlik *Zübtü'l-Fikra fi-Tarihi'l-Hicra* ⁴ adlı eseri henüz yazma halindedir. Olaylar geniş bir şekilde, ancak sade bir üslûpla anlatılmıştır. 724/1324'e kadar İslâm tarihini ele alır. Olayların bizzat içinde yer almış ya da şahitlerinden dinlemiştir. Devlet adamlarıyla olan yakın ilişkileri olaylar hakkında bilgi edinebilmesini kolaylaştırmıştır. Ciltler yüzyıllara bölünmüştür. Bahri Memlûk dönemi açısından son derece önemlidir.

Diğer tarihçilerden farklı olarak iktisâdî ve ictimâî konulara yer vermiştir. Kaynakları arasında İbnu'l-Esir, İbn Abdi'z-Zâhir yer alır. E. Ashtor'a göre bu eser,

¹ İbnü'l-Fuâtî, *el-Havâdisü'l-Câmia ve't-Tecâribü'n-Nâfia fi'l-Mieti's-Sâbia*, (nşr.Mustafa Cevad), Bağdad 1933.

² A.Azzavi, *age*, 158-163; F.Rosenthal, "agm", 770; H.L.Gottschalk, *age*, 16.

³ Kehhâle, *age*, I, 452; H.Zirikli, *age*, II, 80; E. Ashtor, "Baibars el-Mansuri", *EI(2)*, I, 1127-1128; D.P.Little, *age*, 4-10; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, (nâşir Mukaddimesi), 5-19.

⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübtü'l-Fikra fi-Tarihi'l-Hicra*, Landberg, no:758.

Baybars el-Mansûrî tarafından değil onun emri altında çalışan ve resmi evrakları inceleme imkanına sahip olan divan katipleri tarafından yazılmıştır.¹

İkinci eseri *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye* ² ise 647-711/1312'ye kadar gelen Bahrî Memlûk tarihidir. *Zübde'* nin muhtasarı olduğu gibi ilave bilgiler de içerir. Olaylar senelik olarak açık bir şekilde âlatılmıştır. İbnu'l-Furât, İbn Tagriberdî, en-Nüveyrî, Makrizî, el-Aynî ondan istifade etmişlerdir.³

el-Yunînî (640-726/1243-1326): Kutbuddin Musa b. Muhammed b. Ebi'l-Hasen 640'da Dimaşka doğdu. Baalbek'te uzun süre şeyh olarak uzlet ve ibadetle meşgul oldu. Dimaşka'ta vefat etmiştir.⁴

Eseri *Zeylû Mir'âti'z-Zaman*, Sıbt İbnu'l-Cevzi'nin tarihinin zeylidir. 654/1256-711/1312 olayların içine alır. 686/1287 yılına kadar olan kısmı neşredilmiştir.⁵

Bu eser, kaybolmuş bulunan el-Cezerî'nin *Havâdisü'z-Zaman* adlı tarihinin bazı ufak tefek değişiklikler yapılarak ve vefeyât kısmı eklenerek genişletilmiş bir kopyasıdır. el-Cezerî'yi aynen nakletmesi açısından çok önemlidir. en-Nüveyrî, Kitabında onu kullanmıştır. el-Yunînî'nin eklediği vefeyâtlar o dönemde yaşamış kişilerin biyografileri açısından faydalıdır.⁶

Tezimizde, *Mir'âti'z-Zaman'* in sona erdiği tarihten itibaren 658/1260 yılına kadar olan dört yıllık devre için istifade ettik.

¹ E.Ashtor, "Some unpublished Sources for the Bahrî Period", *Studies in Islamic History and Civilization*, (ed.W.U.Heyd), *Scripta Hierosolymitana*, IX, Jerusalem 1961, 12.

² Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye*, (nşr.A.Hamdân), Beyrut 1987.

³ D.P. Little, *An Introduction to Mamluk Historiography*, Weisbaden 1970, 4-10; E. Ashtor, "agm", I, 1127-1128; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, (nâşir mukaddimesi), 5-19.

⁴ Hayatı için bkz. H.Zirikli, *age*, VII, 328; Şakir Mustafa, *age*, IV, 37-38; Ö.R.Kehhâle, *age*, III, 936; A.Azzâvi, *age*, 72-73.

⁵ el-Yunînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zaman*, I-IV, Dekkan 1955-1961.

⁶ D.P. Little, *age*, 57-61.

en-Nüveyrî (677-733/1278-1333): Ahmed b. Abdülvahhâb el-Kuraşî Mısır ansiklopedi ekolünün ilk temsilcisi olan en-Nüveyrî Kahire’de yetişti. Hadisçi tarihçi ve ediptir. Divanlarda katip olarak görev almış; Melik en-Nasır’ın hizmetinde bulunmuştur.¹

*Nihayetü'l-Ereb fi-Fünûni'l-Edeb*² adlı eseri yirmi yılda tamamlanmıştır. Beş kısma ayırdığı eserinin son bölümü tarihle ilgilidir ve eserin yarısından fazlasını oluşturur. Tarih kısmı yaratılıştan 731/1331 tarihine gelir. Hz. Peygamber, İslam fetihleri, Abbâsîler ve Tulunoğulları’ndan itibaren Mısır tarihini ele alır. Bu bölüm bölgesel bir hanedan tarihidir.

Müellif, bir tarih görüşüne sahiptir ve olayları tahlil etmiştir. Aynı zamanda bir hadisçi olması, güvenilir kişilerin şifâhi rivayetlerine yer vermesine sebep olmuştur. İdarî ve mâlî konularda önemli veriler sunar. Bunda devletin resmi vesikalarını görmesinin önemli yeri vardır. Örneğin dönemimiz için diğer kaynaklarda bulunmayan es-Sâlih Eyyûb’un oğlu Turanşah’a vasiyeti tamamiyle esere alınmıştır. O, önce bölgelere göre eserini taksim eder, daha sonra tek tek sultanları ve dönemlerinde geçen olayları kronolojik olarak anlatır. en-Nüveyrî’nin kaynakları İbn Abdi’z-Zâhir, Ebû Şâme, İbn Şeddad, el-Yunînî, el-Cezerî, el-Birzâlî ve Baybars el-Mansûrî’dir. Makrîzî ve İbn Tagriberdî’de, en-Nüveyrî’nin eserinden yararlanan muahhar tarihçilerdir.³

İbnü'l-Devâdarî (ö.736/1335-6’dan sonra): Seyfüddin Ebu Bekr b. Abdillah İbn Aybek tarihçidir. Kahire’de doğdu. Bir müddet sonra Dımaşk’a giderek orada yerleşti. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ölüm tarihi de kesin olarak belli değildir.⁴

¹ İ. Yiğit, *age*, VII, 336-337; Karatchkowsky, en-Nüveyri, *IA*, IX, 374-375; Ö.R.Kehhâle, *age*, I, 190; M. Chopoutot-Ramadi, an-Nuwayri, *EI(2)*, VIII, 156-160.

² en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi-Fünûni'l-Edeb*, (nşr.Muhammed Ziyâüddin Rayyis), I-XXXI, Kahire 1992.

³ M.Chapoutut-Ramadi, “agm”, VIII, 156-160; D.P.Little, *age*, , 24-32.

⁴ P.M.Holt, *age*, 208; B. Lewis, “İbn al-Dawadari”, *EI(2)*, III, 744-745.

Eseri, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer* dokuz cilttir. Tezimizde *ed-Dürrü'l-Matlûb fi-Ahbâri Beni Eyyûb*¹ adlı yedinci cildini kullandık. Eserini 709/1309-736/1336 tarihleri arasında yazmıştır. O, sıradan bir tarihçi değildir. Selefî yazarlardan alıntılarını özetlemeler yoluyla yapmıştır. Çalıştığımız dönem olan Eyyûbî'lerden Memlûklere geçiş süreci açısından çok değerlidir. O, muahhar bir kaynak olmasına rağmen Eyyûbî ailesinden kalanlarla kurduğu ilişkiler sayesinde onların hayatlarını ve diğer kaynaklarda bulunmayan bazı olayları tafsilatlı olarak aktarır. Örneğin Serhad hakimi dedesi İzzeddin Aybek'in Mikail b. Behram olduğunu ve onun Harezmîlerden esir edilerek Eyyûbîlere satıldığını ortaya koymuştur.

Yine bizim açımızdan önem taşıyan es-Sâlih Eyyûb'un ölümcül hastalığına dedesi Serhad hakimi İzzeddin Aybek'in bıraktığı zehirli eğerin sebep olduğunu belirterek (bu bölüme bkz.) diğer kaynaklarda bulunmayan orijinal bir yorum katmıştır. O, önemli olayları tafsilatına girmeksizin anlatır. Bazen konu dışına çıkarak anekdotlar aktarır ve bunu özellikle okuyucuyu tarihi olayların kuruluşundan kurtarmak için yaptığını belirtir.

Onun bize ulaşmayan bazı kaynakları incelediği muhakkaktır. Moğolların kökeni, Haçlı elçileri gibi konularda ilginç ayrıntılar sunar. Bunda kaynakların yanı sıra dedesi ve babasından edindiği şifâhi bilgilerin de önemli yeri vardır.²

Bu eserlerin dışında pek çok kaynaktan istifade ettik. Ancak bunlar oldukça muahhar yada mahallî tarihler olduğundan dönemimiz açısından tahlil etmeye gerek görmedik.

¹ İbnü'd-Devâdârî, *ed-Dürrü'l-Matlûb fi-Ahbâri Beni Eyyûb*, (nşr. Said Abdülfettah Aşur), Friburg 1972.

² *ed-Dürrü'l-Matlûb*, (nâşir mukaddimesi), s.I-X; D.P.Little, *age*, 10-18.

GİRİŞ

Ortaçağ İslâm Devletlerinde Memlûkler*

İstilâhi manada “asker olarak kullanılmak üzere temin edilmiş (esir etme yada satın alma yoluyla) beyaz köle manasına gelen” memlûkler geç Ortaçağ İslâm devletlerinin vazgeçilmez askerî temelini oluşturmuşlardır.

Bunun en büyük sebebi Arapların müslüman olmalarıyla kazandıkları mânevî motivasyonlarını -fethlerin ve feth edilen ülkelere yerleşmenin de tesiriyle- kaybetmeleridir. İşte bu noktada İslâm devletlerini askerî açıdan ayakta tutabilecek yeni bir potansiyel güç ortaya çıkmıştır. Bu güç, kuzeyde fethedilen bâkir Mâverâünnehr ve Türkistan bölgelerinin sert tabiatlı, savaşçı ve en önemlisi dejenere olmamış halkıydı. Bunların önemli bir kısmını da Türkler oluşturuyordu.

* Özellikle erken dönem memlûklerin faaliyetleri hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Bu konuda bir giriş için B.Lewis, *Race and Slavery in the Middle East -An Historical Enquiry-*, Oxford 1990, 62-72; A.Garâyibe, *el-Arab ve'l-Etrâk*, Dumaşk 1961; D.Pipes, *Slave Soldiers in Islâm*, London 1981, 86-93, 107-131, 140-151. Emevîler dönemi için P.Crone, *Slaves on Horses*, Cambridge 1980. Abbâsî Dönemi için H.D.Yıldız., *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1980. Gazneliler için C.E.Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Beyrut 1973, 27-44, 98-107; E.Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989, 1-13. Eyyûbî dönemi için H.A.R.Gibb, *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, (K.Durak ve diğerleri), İstanbul 1991, 89-106; R.S.Humphreys, “The Emergence of the Mamluk Army”, *SI*, XLV (1977), 67-99; XLVI (1977), 147-182; D.Ayalon, “From Ayyubids to Mamluks”, *REI*, XLIX/1 (1981), 43-57; M.el-Hurûb, *Memâlîkü'l-Etrâk fi'd-Devleti'l-Eyyûbiyye*, (Basılmamış Y.Lisans Tezi), Amman 1995.

Memlûklerin ordularda ve özellikle de sultanların muhafız bölüklerinde kullanılmasının ikinci önemli sebebi de ailevî köklerinden koparılmış bu askerlerin efendilerine olan sadâkatleri ve varlık sebepleri olan efendileriyle kendilerini özdeşleştirmeleriydi.

Memlûklerin asker olarak kullanımları, zaman içinde bu karşı konulamaz güçlerini farketmeleriyle birlikte, yönetimi ele geçirmeleriyle neticelenmiştir. Bu meyanda Abbâsî Devleti'nin çok genişlemesi, eyaletlere tayin edilen valilerin kendi hanedanlarını kurmalarına yol açmıştır (Tolunoğulları ve İhşidiler örneğinde olduğu gibi).

Eyyûbîlerin son döneminde (1240'dan sonra) artık memlûkler iyice devlete hakim olmaya başlamışlardı. Ancak yine de yabancı olarak görülmüşler ve Eyyûbî ailesinden bir kişi mutlaka sultan olmuştur. Bu durum ilk dönem memlûk sultanlığında dahi (1250-1260) geçerli olmuştur. Örneğin memlûklerin huşdaşı olan Şecerü'd-dürr son büyük Eyyûbî Sultanı es-Sâlih Eyyûb'un hanımı olması sebebiyle memlûkler tarafından sultan ilan edilmiştir. Aybek ve Kutuz da Eyyûbî ailesinden bir çocuğu görüntüde tahta geçirmişlerdir.

Aslında İslâm Dünyası açısından üzücü sonuçlar doğuran Moğol İstilâsı bir anlamda hanedana dayanmayan Memlûk Devleti'nin kuruluşuna vesile olmuştur. Zira bu döneme kadar sürekli olarak "köle" olmaları dolayısıyla halk tarafından aşağılanan ve itirazlara mâruz kalan memlûkler, İslâm topraklarının neredeyse tamamen istilâ edildiği bu dönemde Haçlı ve Moğollara karşı zafer kazanmışlar; böylece İslâm Dünyası'nın hamiliğini üstlenerek kamuoyunun desteğini arkalarına almışlardır. Nitekim bundan sonra memlûklere karşı bir hanedan fikri ortaya atılmamıştır. Güçlü memlûk sultanı I. Baybars Moğollar tarafından ilga edilen Hilâfeti Mısır'da yeniden ihya ederek müslümanların manevi desteğini de almak suretiyle memlûk hakimiyetini sağlamlaştırmıştır.

İslâm Devletleri ordularında memlûk kullanımının tarihine kısaca bir göz atarsak, Hz.Peygamber, Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler döneminde İslâm ordularında siyah yada beyaz yabancı askerlerin kullanıldığını biliyoruz. Ancak ilk dönemde bu unsurlar devlet içerisinde pek etkili olamamışlardır. Mesela Ubeydullan b. Ziyad 54/674'de Buhara seferi sonunda 2000 Türk askerini beraberinde getirerek Basra'ya yerleştirmiştir. Yine Haccac b. Yusuf'un Vâsıt'a bir miktar Türk getirdiği bilinmektedir.

Ancak, Emevî Devleti'nin Arap unsurlara dayanması ve mevâlîyi ikinci sınıf olarak görmesi sebebiyle bu dönemde Arap olmayan unsurların ordularda ve yönetimde fazla bir etkisi olmamıştır. Zaten Abbâsî Devrimi bir anlamda İslâmın ruhuyla da bağdaşmayan bu haksızlığa bir başkaldırı hareketi olarak daha çok gayr-ı Arap unsurların hakim bulunduğu Horasan'da patlak vermiştir. Mevâlî bu hareketin içinde bizzat bulunmuştur. Tabîi olarak bu iktidar değişikliği mevâlinin işine yaramış ve Abbâsî Devleti'nde Araplar, Emevîler dönemindeki mevâlînin konumuna düşmüşlerdir.

Abbâsî Devleti'nin ilk yıllarında idareye hâkim olan İranlılar zamanla halifeler tarafından tasfiye edilmişlerdir. Me'mun'un Bağdad'da hakimiyeti ele geçirmesinden sonra Abbâsî ordusunda Türk hâkimiyeti başlamıştır. Türkler Mutasım'ın tahta çıkışında da rol oynamışlardır. Mutasım'ın tahta çıkmasıyla birlikte Abbâsî ordusunda Türklerin sayısı hızla artarak 25.000 rakamına ulaşmıştır.

Türklerin sayısının hızla artması Bağdad'da hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Bu durumda Mutasım hilafet merkezini Sâmerâ'ya taşıyarak Türkleri bu şehirde iskan etti. Sâmerâ'nın kurulması Abbâsî ordusundaki Türk askerleri açısından bir dönüm noktasıdır. Bundan sonra Abbâsî Devleti sona erene dek halifeler yönetimi ele geçirmek için bu memlûklarla daima mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu mücadele Halife Mütevekkil'in Türkler tarafından katliyle doruk noktasına ulaşmıştır (247/861). Bundan sonra Halife olabilmek memlûklerin onaylamasıyla mümkün olmuştur. Ancak Mutemid döneminde hilafet merkezinin tekrar Bağdad'a nakledilmesiyle Türk hakimi-

yeti zayıflamaya yüz tutmuştur. Türk kumandanlarla halifeler arasındaki kanlı mücadele Şîi Büveyhîlerin devleti ele geçirmeleriyle neticelenmiştir.

Memlûklerin ordularda kullanımı açısından Mısır ayrı bir önem taşır. Mutasım döneminden itibaren Türk kökenli valiler tarafından yönetilen Mısır, memlûklerin kurduğu devletlerin öncülerine mekân olmuştur. 259/873 yılında Mısır valisi tayin edilen Ahmed b. Tolun -babası bir memlûktü- ırkdaşı memlûkleri çoğaltarak kısa süreli de olsa bir hanedan kurmaya muvaffak olmuştur. Bundan sonra Muhammed b. Tuğc tarafından kurulan İhşidiler Devleti bu açıdan ikinci bir örnektir.

Yine Saffariler Devleti büyük miktarda Türk memlûk almış ve ordularında özellikle de hükümdarın muhafız bölümünde bunlardan yararlanmıştı. Buna benzer bir durumda Saffarilerin halefi olan Sâmâniler Devleti'nde yaşanmıştır. Hicri 300/900'lü yıllardan itibaren Sâmâni ordularında Türkler büyük miktarda kullanılmaya başlanmış ve bunlar zamanla Sâmâni Devletinin önemli mevkilerini ele geçirmişlerdir. Emir Alptekin devletin asli unsuru İranlılar ile memlûkler arasındaki mücadeleden faydalanarak Gazneliler Devletinin temellerini atmıştır. Alptekin'in ordusunda bulunan memlûk Sebuktekin Gaznelilerin gerçek kurucusu olarak kabul görmüştür.

İslam Dünyasının doğusunda olduğu kadar batısında da memlûk kullanımı oldukça yaygındı. Endülüs Emevîleri çeşitli Avrupalı ırklardan memlûkleri ordularında kullanmışlardır.

Mısır'da hüküm süren Fatımîler (358-567/968-1171) de ordularında büyük ve çeşitli miktarlarda memlûk kullanan devletlerdendir. Devletin kuruluş döneminden itibaren Türkler ve Avrupalı (Slav) memlûkler Fâtimî ordularında boy göstermişlerdir.

Gerçekte Fâtimîler küçük yaşta satın alınan ve Mısır'a getirilen memlûklerin yetiştirilmeleri hususunda bir sistem geliştiren ilk devlettir. Bu memlûklere okuma-yazma, İslâmın temel kuralları, atıcılık ve çeşitli savaş oyunları öğretiliyordu. *Turâbîlik* denilen bu sistem belkide Osmanlı devşirme

geleneğinin ilk nüvesini teşkil etmiş olabilir. Böylece memlûk sistemi Abbâsîlerden sonra ikinci dönüm noktasını Fatimîler’de görmüş ve artık Memlûk Devleti’nin kuruluşuna yol açacak şekilde müesseseleşmiştir.

Fâtımîler’in yıkılmasıyla (568/1171) kurulan Eyyûbîler hanedanının etnik kimliği açısından Türk olmamakla beraber idarede Selçuklu sistemini benimsemiş ayrıca ordularında önemli miktarda memlûk barındırmıştı. Başlangıcından itibaren Nûriyye, Esediyye, Kâmiliyye gibi isimler altında her melik ya da sultanın kendisine ait bir memlûk grubu vardı. Eyyûbî melikleri sultan olabilmek için yaptıkları mücadelelerde bu gruplara istinâd ediyorlardı.

Salahaddin Eyyûbî’nin Türklerden oluşturduğu Salâhiyye adında bir memlûk birliği mevcuttu. Bu birlik onun muhafız bölüğü konumundaydı. Salahaddin’in başarılarında önemli payı olan memlûkler onun ölümünden sonraki iç çekişmelerde öne çıkmışlardır. Salâhiyye ve Esediyye gruplarının mücadelesinden Eyyûbî meliki el-Adil faydalanmıştır. Bundan sonraki bütün Eyyûbî tarihi memlûk grupları arasında pek çok mücadeleye tanık olmuştur. Melik el-Aziz b. Selahaddin’in Aziziyye, el-Adil’in Adiliyye, el-Eşref Mûsa’nın Eşrefiyye, el-Kamil’in Kâmiliyye ve nihayet es-Sâlih Eyyûb’un Sâlihiyye (Bahriyye) memlûk grupları bu mücadelelerde boy göstermişler ve bu süreç es-Sâlih Eyyûb’un ölümüyle memlûklerin iktidarı ele geçirmeleriyle sonuçlanmıştır.

Kuruluşlarından itibaren ilk yirmi yıl içerisinde kendilerini kanıtlayan Memlûklerin hanedana dayanmayan nev-i şahsına münhasır yapıları daha önce zikrettiğimiz memlûk kökenli devletlerden farklılık arz ederek orijinal bir devlet olmaları sonucunu intâc etmiştir.

I. KISIM

BAHRÎ MEMLÜKLERİN TEŞEKKÜLÜ

I.1. es-SALİH EYYUB'UN BİR MEMLÜK BİRLİĞİ KURMA TEŞEBBÜSÜ

Bahrî Memlûkların kurucusu Melik es-Sâlih Eyyûb 603/1206-1207 yılında doğmuş olup, adı mevcut kaynaklarda ilk defa VII. Haçlı Seferi (615-618/1218-1221) esnâsında geçmektedir.¹ Bu seferin sonunda Alman İmparatoru II. Friedrich ile Melik el-Kâmil arasında akdedilen anlaşmaya göre, o sıralarda 15 yaşlarında bulunan es-Sâlih Eyyûb karşılıklı olarak verilen rehinelere arasında bulunuyordu. Dimyat, müslümanlara teslim edildiğinde es-Sâlih Eyyûb da serbest bırakıldı.²

Melik el-Kâmil Ramazan 625/ Ağustos 1228'de Dimaşk'ı Melik en-En-Nâsır Davud'dan almak üzere harekete geçtiğinde, veliahdı olarak ilan ettiği büyük oğlu es-Sâlih Eyyûb'u Mısır'da nâibi olarak bıraktı.³ Hazineden sorumlu olarak onun yanında kalan Emir Fahreddin bir müddet sonra kaynaklarda belirtilmeyen bir sebepten dolayı el-Kâmil'in yanına gitmiştir.⁴ Tahminimize göre -daha sonra zikredileceği üzere- bunun sebebi es-Sâlih

¹ *Ebû Şâme*, 183; *İbn Vâsıl*, IV, 247. Bu kaynaklar Salih Eyyûb'un ismini zikrederken; *İbnü'l-Esîr*, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Tornbeg neşri), Beyrut 1982, XII, 325-331; *Ibn Hallikân*, *Vefeyâtü'l-'Ayân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, (nşr.İ.Abbas), Beyrut 1994, V, 78, 80-91, isim zikretmezler. Ayrıca bkz. H.L.Gottschalk, *Al-Malik al-Kamil von Egypten und Seine Zeit*, 103.

² Ayrıntılı bilgi ve Batı kaynaklarıyla karşılaştırmak için bkz. S.Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc.F.İşiltan), Ankara 1992, III, 148; W.B.Stevenson, *The Crusaders in the East*, Cambridge 1907, 304-307; Muhammed Said Ümrân, *Târihu Hurûbu's-Salîbiyye*, Beyrut 1990, 223-226.

³ *İbn Vâsıl*, IV, 225-226; *İbnü'l-Amid*, 148.

⁴ *İbnü'l-Amid*, 148.

Eyyûb'un kendine bir Memlûk grubu kurmak için hazineden çok fazla para sarfetmiş olmasıdır.

Melik el-Kâmil Rakka¹'da iken hanımı ve küçük oğlu Melik el-Âdil'in annesinden² kendisine gelen haberde es-Sâlih Eyyûb'un 1000 memlûk satın aldığı ve bu güçle tahtı ele geçirmeyi planladığı belirtiliyordu.³

Eyyûbî Devleti'nin karakteristik yapısını oluşturan bu sisteme uygun olarak es-Sâlih Eyyûb da memlûk satın almak yoluna gitmiştir.⁴ Ancak bunu daha babası ölmeden tahtı ele geçirmek maksadıyla yapıp yapmadığını bilmiyoruz. Zirâ mektubu yazanın es-Sâlih'in üvey annesi olması hasebiyle öz oğlu el-Âdil'in veliahd tayin edilmesi için böyle bir mektup yazmış olması muhtemeldir.⁵

Emir Fahreddin ile es-Sâlih'in aralarında çıkan anlaşmazlığa, es-Sâlih Eyyûb'un bu memlûk birliğini satın almak suretiyle hazineye çok büyük yük getirmesinin sebep olduğu tahmin edilebilir.⁶

¹ el-Cezîre şehirlerinden olup Fırat kıyısında Harran'a üç günlük mesafededir. Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1986, III, 58-60.

² Melik Adil'in annesi Fakîh Nasr'ın kızı olarak bilinen zenci bir kadındı. el-Kâmil bu eşine karşı aşırı bir sevgi beslemektedir. *İbn Vâsıl*, IV, 278-279; Makrîzî, *Kitabü's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli ve'l-Mülûk*, (nşr.M.M.Ziyade), Kahire 1936, I/2, 267.

³ *İbnü'l-Amîd*, 148; *İbn Vâsıl*, IV, 277-278.

⁴ A.M.el-Abbâdi, *Kıyamu Devleti'l-Memâlikü'l-Ulâ fi-Mısr ve's-Şâm*, Beyrut 1986, 92; R.Irwin, *The Middle East in the Middle Ages, The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, London 1986, 11-13; D.Ayalon, "From Ayyubids to Mamluks" *REI*, XLIX (1981), 45.

⁵ Olayı çağdaşı İbnü'l-Amîd'in kullandığı kelimeler bunu göstermektedir. *İbnü'l-Amîd*, 148; es-Salih Eyyûb'un annesi ise Virdü'l-Ma'nâ isminde Sudanlı bir cariye-dir. Blochet'den naklen Ş. Tekindağ, "Melik us-Salih" , *İA*, VII, 674.

⁶ *İbn Vâsıl*, IV, 278.

el-Kâmil eşi tarafından kendisine gönderilen mektubun tesirinde kalmış olmalı ki Mısır'a gelmiş; oğlu es-Sâlih'in yakınlarını tutuklatıp ordusunu dağıtmış ve onun yerine küçük oğlu el-Âdil'i veliahd tayin etmiş, es-Sâlih Eyyûb'u ise el-Cezîre¹ 'ye göndermiştir (627/1229).²

Âdiliyye³ olarak adlandırılan memlûk birliğinin ileri gelenlerinden Şemseddin Savvâb, es-Sâlih Eyyûb'un yanına bırakıldı. İbn Vâsıl'a göre idare tamamen Şemseddin Savvâb'ın elinde idi.⁴ es-Sâlih Eyyûb ancak onun ölümünden sonra serbestçe hareket etme imkanına kavuştu.⁵ Bundan sonra da babası tarafından Hısn Keyfa ve civarı başta olmak üzere bütün doğu bölgesinin (el-Cezîre) tek hâkimi olarak ilân edildi.⁶ Bu sırada Harizmşâh Celâleddin Mengüberti, Yassı Çimen savaşında (627/1230) yenilmiş ve ordusu dağılmıştı.⁷ Bu ordudan arta kalanlar Sûriye ve Irak bölgesinde yağmacılık ve paralı askerlik yaparak geçinmeye başladılar.⁸ Daha sonra toparlanan Harizmliler Türkiye Selçuklu Sultânı Alaaddin Keykûbâd'ın hizmetine girdiler.⁹

¹ el-Cezîre (Yukarı mezopotamya): Bölgeye yerleşen Arap kabilelerinin adlarına göre "Diyârı Mudar, Diyârı Rebia ve Diyârı Bekr" olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Diyârı Mudar: Urfa, Harran, Rakka, Samsat, Re'sü'l-Ayn; Diyârı Rebia: Musul, Nusaybin, Sincar, Dârâ, Cizre; Diyârı Bekr: Amid, Mardin, Meyyâfârikîn ve Hasan Keyf Şehirlerinden müteşekkildir. R.Şeşen, "Cezîre", *DiA*, VII, 509.

² *İbn Vâsıl*, IV, 278-279. R.S.Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 222.

³ Melik Adil b. Salahaddin tarafından kurulan memlûk birliğidir.

⁴ *İbn Vâsıl*, V, 134.

⁵ *İbn Vâsıl*, V, 134.

⁶ *İbn Vâsıl*, V, 134.

⁷ O.Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, 369, 374; A. Taneri, *Celâleddin Harizmşâh ve Zamanı*, Ankara 1977, 71-72; H.Geyikoğlu, *Doğu Anadolu'da Harezşahlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1992, 135-138.

⁸ R.Irwin, *age*, 14.

⁹ Bunlar Kayır-Han, Berke-Han, Soru-Han, Güçlü-Han, Arslan Togu Beyler ve 12.000 süvari idiler. O.Turan, *age*, 378. H.Geyikoğlu, *age*, 186. Geniş bilgi için ayrıca bkz. D.Ayalon, "The Wafidiya in the Mamluk Kingdom", *IC*, XXV

Keykübâd ölünce Harizm beylerinin ileri gelenlerinden Kayır Han, İzzeddin Kılıçarslan'ın yerine II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışına itiraz etmiş ve bu sebeple de tutuklanmıştı. Onun tutuklanması üzerine Harizmliler Selçuklulara itaatten ayrılarak Urfa, Harran ve Surûc'u istila ettiler.¹ Yaklaşık 15.000² askerden oluşan Harizmliler Melik es-Sâlih Eyyûb'un hizmetine girdiler.³ es-Sâlih Eyyûb onlara babasının da onayı ile el-Cezâire'nin bir kısmını (Diyarı Mudar) iktâ etti.⁴

Bu konuda İbnü'l-Amîd ise şu tafsilatlı ve farklı bilgileri vermektedir: "Melik es-Sâlih Eyyûb onların hizmetine girmesinden memnun oldu; bununla birlikte onlara iktâ tahsis etmeye de mecbur kaldı. Babasının yakınlarından ve komutanlarından bazı toprakları alarak Harizmlilere verdi. Bunun üzerine el-Kâmil'in adamları gelerek durumdan şikayetçi oldular. Sultan, tekrar hidetlendi. Ancak es-Sâlih Eyyûb babasına bir mektup göndererek 15.000 kişinin memleketine geldiğini onlara karşı koyamayacağını; karşı koyarsa topraklarının elden gideceğini bu nedenle onlara iktâlar verip hizmetine aldığını, böylece ordusunun kuvvetlendiğini belirterek özür diledi". el-Kâmil, oğlunun mazeretini mâkul bulmuş olmalı ki, özrünü kabul ettiğini ve davranışını onayladığı bildirdi.⁵

(1951), 94-95.

¹ O. Turan, *age*, 404-408.

² *İbnü'l-Amid*, 149.

³ *İbnü'l-Amid*, 149; *İbn Vâsil*, V, 135; Ebû'l-Fida, *el-Muhtasar fi-Ahbâri'l-Beyser*, Beyrut (b.ty) ,III, 159; İbnü'l-Adim, *Zubdetü'l-Haleb min-Tarihi'l-Haleb*, (nşr.S.Dahhan), Dimaşk 1951-1968, III, 232.

⁴ *İbn Vâsil*, V, 135; İbnü'l-Verdi, *Tetimmetü'l-Muhtasar fi-Ahbâri'l-Beyser*, (nşr. A.M.el-Bedrâvî), Beyrut 1970, II, 242; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, Beyrut 1968, V, 772; R.S.Humphreys, *age*, 233.

⁵ *İbnü'l-Amid*, 149.

I.2. MELİK el-KÂMİL'İN ÖLÜMÜ

21 Receb 635/9 Mart 1238'de Melik el-Kâmil Dımaşk'da vefât etti.¹ Sultânın ölümü üzerine Dımaşk'da toplanan umerâ² Mısır'da veliahd olarak bulunan küçük oğlu Melik Âdil'i sultan ilan etti. Dımaşk'da amcasının oğlu Melik el-Cevâd'ı da ona nâib tâyin etti.³ es-Sâlih Eyyûb ise el-Cezîre bölgesinde hüküm sürecekti.⁴ Burada önemli bir ayrıntı göze çarpıyor. Ümerâdan İmâdeddin b. eş-Şeyh eş-Şuyûh, Melik el-Kâmil'in meclislerinde onu yanıtlan ve hatasını çıkaran en-Nâsır'a karşılık el-Cevâd'ı; kardeşi Fahreddin ise en-Nâsır Dâvûd'u destekliyordu. Umerâ kendisine daha fazla söz geçirebilecekleri el-Cevâd'ı tercih etti. en-Nâsır ise tahkir edilerek Dımaşk'tan çıkarıldı.⁵ Melik el-Âdil 4 Şaban 635/22 Mart 1238'de Kâhire'de adına hutbe okunarak resmen sultan ilan edildi.⁶

Bütün bu gelişmelere Melik el-Kâmil'in büyük oğlu es-Sâlih Eyyûb müdahale edememiş, zira daha önce de zikredildiği gibi babası onu sağlığında veliahtlıktan uzaklaştırmıştı. Gerçi daha sonra ki olaylarda görüleceği üzere

-
- ¹ *Sıbt*, VIII, 705; *Ebû Şâme*, 166; *İbnü'l-Amid*, 149; *İbn Hallikan*, V, 83-92. Melik el-Kâmil için ayrıca bkz. Gottschalk, *age*.
 - ² Seyfeddin Ali b. Kılıç, İzzeddin Aybek el-Esmer el-Eşrefî, Rükned-Din el-Hicavî, İmadeddin ve Fahreddin İbn eş-Şeyh eş-Şuyûh. Bu sırada Melik en-Nâsır Dâvud'da Dımaşk'ta idi. *Sıbt*, VIII, 707. R.S.Humphreys'e göre bu grup bir cunta haline gelmişti. *age*, 240.
 - ³ *Sıbt*, VIII, 707; *İbn Vâsıl*, V, 172; *en-Nüveyrî*, XXIX, 234.
 - ⁴ *Ebû Şâme*, 166.
 - ⁵ *Sıbt*, VIII, 707; ez-Zehabî, *Tarihü'l-İslâm ve Vefayâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, (nşr.B.A.Ma'ruf-Ş.el-Arnâût), Beyrut 1988, IV, 19.
 - ⁶ *es-Sülûk*, I/2, 267.

es-Sâlih Eyyûb hakkından vazgeçecek karakterde birisi değildi. Ancak şartlar onu şimdilik suskunluğa itiyordu. Çünkü o, babası öldüğünde Hıms hakimi Esedüddin Şirkuh'a bağlı bulunan Rahbe¹ kalesini kuşatmakta idi. O, Rahbe'den sonra babasıyla arasında tampon bölge olarak kalan Hıms'ı da alıp ülkeyi birleştirmek istiyordu.² Babasının vefat haberini alınca hemen kuşatmayı kaldırdı.³

el-Kâmil'in ölümü üzerine Harizmlilerle es-Sâlih Eyyûb arasında anlaşmazlık çıktı. Harizmliler es-Sâlih Eyyûb'u tutuklamak istediler. Ancak o hazine ve ağırlıklarını terketmiş; Fırat'ı geçerek Sincar'a kaçmıştır.⁴ Bu sırada Harizmliler ise el-Cezîre bölgesinde istedikleri gibi hareket ediyor ve yağmalamalarda bulunuyorlardı.⁵ Melik es-Sâlih'in zor durumunu fırsat bilen Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev onun topraklarını paylaşmak istedi. Bu sırada Melik es-Sâlih'in elinde Sincar, Amid, Harran, Ruha (Urfa), Nusaybin, Habur, Rakka ve Re'su'l-'Ayn gibi yerler bulunuyordu.⁶ II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Ruha ve Sürûc'u, Haleb hakimi en-Nâsır Selahaddin Yûsuf'a; Harran'ı Melik el-Muzaffer Şihabeddin'e; Sincar ve Nusaybin'i Mardin Artuklu Emiri Melik el-Mansur'a; Ane ve Habur'u Hıms hakimi Melik Esededdin Şirkuh'a vermek, Amid ve Sümeysat⁷'ı ise kendisine ayırmak niyetinde idi.⁸ es-Sâlih Eyyûb'un Haleb'de bulunan halası Dayfe⁹

¹ Fırat kıyısında Rakka'nın güneyinde ve Rakka'ya 20 fersah mesafededir. *Yâkut el-Hamavî*, III, 34.

² *ed-Dürri'l-Matlûb*, 330.

³ *İbn Vâsil*, V, 178; *es-Sülûk*, I/2, 269-270.

⁴ *Sıbt*, age, VIII, 704; *en-Nüveyrî*, XXIX, 232.

⁵ *İbn Vâsil*, V, 186; *es-Sülûk*, I/2, 270.

⁶ *en-Nüveyrî*, XXIX, 257-258.

⁷ Anadolu'da Fırat kıyısında Rûhâ'nın kuzey batısında bir şehirdir. *Yâkut el-Hamavî*, III, 258.

⁸ *İbnü'l-Adim*, III, 241; *İbn Vâsil*, V, 185-186; *ed-Dürri'l-Matlûb*, 330-331; *es-Sülûk*, I/2, 269-270.

⁹ O sırada Haleb hakimi askerleriyle Hama'da idi. Ona niyabeten Dayfe Hatun

Hatun ondan gelen yardım taliplerine aldırmadan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile anlaştı ve onun adına hutbe okutmaya başladı.¹

Yalnızlık içinde kıvranan es-Sâlih Eyyûb'a bir darbe de Musul hakimi Bedreddin Lü'lü'den geldi. el-Kâmil'in ölümünü öğrenen Lü'lü, es-Sâlih Eyyûb'a ait olan Sincar'ı kuşattı (Zilkade 635/Mayıs 1238). es-Sâlih Eyyûb çok zor durumda idi. Lü'lü ile barış yapmak istedi. Ancak diğer Doğu Melikleri gibi o da, es-Sâlih Eyyûb'dan nefret ediyor² hatta onu demir bir kafeste Bağdad'a götürmek istiyordu.³

es-Sâlih Eyyûb son çare olarak Sincar kadısı Bedreddin Ebu'l-Mehâsin Yûsuf'u Harizmlilerle anlaşmak ve yardım talep etmek için gizlice kaleden çıkardı.⁴ Bu sırada Harizmliler, Mardin hakimi ile anlaşmış, es-Sâlih Eyyûb'a ait Harran'a hucûm etmişlerdi. Harran'da es-Sâlih Eyyûb'un oğlu Melik el-Muğis Fetheddin bulunuyordu. Ancak Harizmlilerden korktuğundan kaçmak zorunda kaldı. Harizmliler onları takip ederek bir çok arkadaşlarını öldürdüler. Çok perişan bir vaziyette kalan el-Muğis, Dayfe Hatun'a ait Menbic⁵'e sığındı. Ancak Dayfe Hatun, II. Gıyasedin Keyhüsrev'in müttefiki olduğundan onu tekrar Harran'a göndermiştir. İşte tam bu sırada babasının mektubu el-Muğis'e ulaştı. Sincar kadısı Harizmlilerle kendisine yardım etmelerine karşılık Harran, Rûha, Surûc ve el-Cezîre'nin bir kısım topraklarının iktâ edilmesi şartıyla anlaşmıştı. Onun Harizmlilerle beraber gelip kendisini kurtarmasını bekliyordu.⁶

Hüküm sürüyordu. *İbnü'l-Adim*, III, 240; Dayfe Hatun ismi bazen yanlış olarak Safiyye olarak yazılmıştır. *es-Sülûk*, I/2, 271.

¹ *İbn Vâsıl*, V, 179, 190; *İbnü'l-Adim*, III, 240-241.

² *en-Nüveyrî*, XXIX, 233.

³ *Sıbt*, VIII, 704; *İbnü'l-Amid*, 149; *İbn Hallikân*, V, 92; *İbn Vâsıl*, V, 186-187.

⁴ *Sıbt*, VIII, 704; *İbnü'l-Amid*, 149; *İbn Vâsıl*, V, 187.

⁵ Haleb'in kuzeyinde Tell-Bâşir'in güney-doğusunda Fırat nehrine yakın bir şehirdir. *Yâkut el-Hamavî*, V, 256.

⁶ *İbnü'l-Adim*, III, 241; *Sıbt*, VIII, 704; *İbn Vâsıl*, V, 187-188; *ed-Dürri'l-Matûb*,

Harizmliler başlarında Hüsameddin Berke olmak üzere Sincar kadısı Bedreddin ve el-Muğis Fetheddin ile beraber Sincar'a doğru yola çıktılar. Harizmlilerin geldiklerini öğrenen Lü'lü, Musul'a dönmek üzere muhasarayı kaldırdı. Ancak Harizmliler yolda yetiştiler ve Lü'lü'nün ordusunu hezimetini uğrattılar. Lü'lü ve askerleri Musul'a kaçtılar. Ordusunun malları ve çadırları Harizmliler tarafından ganimet olarak paylaşıldı.¹ es-Sâlih Eyyûb, bu olaydan sonra bölgede büyük kuvvet ve itibar kazandı.²

Böylece bütün tehlikeleri atlatan es-Sâlih Eyyûb, Amid'de Türkiye Selçuklu ordusu tarafından muhasara altına alınmış olan diğer oğlu el-Muazzam Gıyaseddin Turanşah'ı kurtarmak üzere Harizmlileri gönderdi. Bunun üzerine Türkiye Selçuklu ordusu muhasarayı kaldırarak geri çekildi.³

331; *es-Sülûk*, I/2, 271; *İbnü'l-Amid* ise Harizmlilerin ganimet karşılığı hizmetine girdiklerini belirtiyor. s. 149.

¹ *İbnü'l-Adim*, III, 242; *İbnü'l-Amid*, 149; *İbn Vâsıl*, V, 188-189; *İbnü'l-Verdî*, II, 244; *en-Nüveyrî*, XXIX, 233; *ez-Zehebî*, *el-İber fi-Haber men-Gaber*, (nşr. S.el-Müneccid), el-Kuveyt 1966, V, 172; *es-Sülûk*, I/2, 271.

² *İbnü'l-Adim*, III, 242; *İbn Vâsıl*, V, 189; *es-Sülûk*, I/2, 271.

³ *İbnü'l-Adim*, III, 243; *İbn Vâsıl*, V, 190; *ed-Dürü'l-Matlûb*, 331; *es-Sülûk*, I/2, 271-272.

I.3. SULTAN II. el-ADİL/es-SÂLİH EYYUB MÜCADELESİ

Daha önce bahsedildiği gibi Melik Kâmil'in ölümünü müteakip II. el-Adil Mısır'da, Melik el-Cevâd ise onu niyabeten Şam'da hüküm sürüyorlardı. Ancak bunlar devlet yönetebilecek kabiliyette değildiler. Çok geçmeden aralarında anlaşmazlık çıktı. Sıbt'a göre el-Cevâd'ın Dımaşk'da naib olarak seçilmesi onun güçsüz ve aileden olmamasından kaynaklanıyordu. Böylece II. el-Adil onu istediği zaman azledebilecekti.¹ Fakat olaylar II. el-Adil ve ümerânın beklediği gibi gelişmedi. el-Cevâd daha baştan beri bağımsız gibi hareket etmeye başladı. Hazineye dilediği gibi harcadı. Görünüşte Sultana itaat ediyor ancak Dımaşk'ta tamamen bağımsız olarak kalmak istiyordu. Bunun için Halep sahibesi Dayfe Hatun ile yazışmışsa da olumlu bir cevap alamadı.²

el-Adil, babası el-Kâmil'in uzun seneler topladığı hazineleri çabucak tüketmiş, müsaderelere başlamış, lüks ve eğlenceye dalmıştı. Ümerayı dinlemiyor, gençlerle ve esirlerle haşır neşir oluyordu. Bu tutumu Ümeranın kendisinden soğumasına yol açtı.³

Melik el-Cevâd'ın Dımaşk'ta bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmesi II. el-Adil'i kızdırmıştı. el-Cevâd'ın naib seçilmesinde etkili olan Emir İmadeddin b. Şeyh eş-Şuyuh'a el-Cevâd'ı niyabetten azletmesi için Dımaşk'a gönderdi.⁴

¹ *Sıbt*, VIII/2, 709.

² *İbnü'l-Adim*, III, 244; *İbn Vâsıl*, V, 192.

³ *İbn Vâsıl*, V, 174; *es-Sülûk*, I/2, 268-269.

⁴ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi-Ahbari'l-Beşer*, Kahire (b.ty), III, 163; *İbnü'l-Verdi*, II,

Buna göre el-Cevâd'tan Dımaşk alınacak buna karşılık kendisine Şevbek ve çevresi, İskenderiye, Buhayra, Kalyub ve Mısır'daki Cezire bölgesinden on adet köy ikta olarak verilecekti.¹ el-Cevâd bu teklifi kabul etmediği gibi Emir İmâdedin'i öldürttü².

el-Cevâd aynı zamanda es-Sâlih Eyyûb ile de yazışuyordu. Zira artık Dımaşk'ı elinde tutamayacağını anlamıştı. Bu sırada Sincar'dan Hısn Keyfa'ya gelmiş bulunan es-Sâlih Eyyûb'a, Şeyh Kemaleddin b. Talha'yı göndererek Sincar, Habur, Nusaybin ve Rakka karşılığında Dımaşk'ı takas etmek istediğini bildirdi.³ Bu tekliften memnun kalan es-Sâlih Eyyûb'un olumlu cevap vermesi üzerine, Dımaşk'ta hutbe onun adına okunmaya başladı.⁴

es-Sâlih Eyyûb oğlu Turanşah'ı Hısn Keyfa'da el-Cezîre'yi yönetmek üzere bıraktı. Harran'ı da Harezmlilere bırakarak Dımaşk'a doğru yola çıktı.⁵ es-Sâlih Eyyûb Cemaziye'l-Ahir 636/Ocak 12389'da Dımaşk'a girdi. el-Cevâd da kendisine bırakılan Sincar, Rakka ve Ane'yi almak üzere doğu bölgesine hareket etti.⁶

es-Sâlih Eyyûb'a tabi olan Harizmliler Hama hakimi Melik el-Muzaffer ile birleşerek Hıms'ı kuşattılar. Hıms hakimi Esededdin Şirkuh da Harizmlilerle yazışarak onlarla para karşılığında anlaştu. Bunun üzerine el-Muzaffer Hama'ya, Harezmlilerse kendilerine ikta olarak verilmiş olan doğu bölgesine

245; ez-Zehbî, *Kitâbu Düveli'l-İslâm*, Haydarâbâd 1364 h., II, 106.

¹ *en-Nüveyrî*, XXIX, 240-241; *es-Sülûk*, I/2, 228.

² *Ebu'l Fidâ*, III, 163; *İbn Vâsıl*, IV, 200; *en-Nüveyrî*, XXIX, 241.

³ *İbn Vâsıl*, V, 200; *es-Sülûk*, I/2, 229.

⁴ *İbn Vâsıl*, V, 202.

⁵ *İbnü'l-Amîd*, 149; *en-Nüveyrî*, XXIX, 243, *es-Sülûk*, I/2, 279.

⁶ *Sıbt*, VIII/2, 719; *İbn Vâsıl*, V, 203-204; *Ebu'l Fidâ*, III, 163; *İbnü'l-Verdî*, II, 245; *İbn Kesir*, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (nşr. A.M.Futeyh), Kahire 1990, XIII, 174.

gittiler.¹ es-Sâlih Eyyûb Baalbek hakimi amcası es-Sâlih İmadeddin ile ittifak yapmak için yazışyordu. Amcası ona olumlu cevap verdi ve Dımaşk'a gelerek bağlılığını bildirdi.²

Yıldızı parlayan es-Sâlih Eyyûb'a bir ittifak teklifi de Kerek hakimi en-Nâsır Dâvûd'dan geldi. O, elçisi vasıtasıyla II. el-Adil'e karşı birlikte mücadele etmeyi öneriyor, Mısır'ın es-Sâlih Eyyûb'a, Şam'ın ise kendisine verilmesini istiyordu. Ancak es-Sâlih Eyyûb Mısır'ı elde etmeden böyle bir taahhütte bulunmaya yanaşmadı.³

Bu sırada II. el-Adil'in idaresinden hoşnut olmayan bazı emirler es-Sâlih Eyyûb'u Mısır'a davet ediyor, Remle'ye geldiğinde ona katılacaklarını bildiriyorlardı⁴. Hama hakimi el-Muzaffer de Hıms'ı Esededdin Şirküh'tan almak için es-Sâlih Eyyûb'u sürekli kışkırtıyordu. es-Sâlih Eyyûb Hıms'ı daha öncelikli gördüğünden Şaban 636/Mart1239'da ordusuyla Hıms'a doğru yola çıkarak Seniyyetü'l-İkâb Mevkiinde karargâhını kurdu.⁵

Bu arada Ramazan 636/Nisan1239'da, Mısır'da 1000 kadar Türk Memlûk el-Adil'e karşı ayaklandılar. el-Adil onların üzerine ümerayı gönderdi. Bozguna uğrayan memlûkler Gazze'ye kaçtılar.⁶

Ramazan/Nisan başlarına kadar karargâhta kalan es-Sâlih Eyyûb Mısır'dan gelen mektuplar üzerine Mısır'ı ele geçirmeye karar verdi. Tekrar Dımaşk'a dönerek Hüsameddin İbn Ebi Ali'yi Filistin'e gönderdi (Ramazan 636/Nisan 1239)⁷.

¹ *İbn Vâsıl*, V, 205-206; *Ebu'l- Fidâ*, III, 163; *İbnü'l-Verâf*, II, 245.

² *İbn Vâsıl*, V, 206.

³ *İbn Vâsıl*, V, 207. R.S.Humphreys, *age*, 252.

⁴ *İbn Vâsıl*, V, 206-207; *es-Sülûk*, I/2, 280.

⁵ *İbnü'l-Amid*, 149; *İbn Vâsıl*, V, 208; *es-Sülûk*, I/2, 280.

⁶ *en-Nüveyrî*, XXIX, 249-250.

⁷ *İbn Vâsıl*, V, 209-210; *es-Sülûk*, I/2, 281.

Taberriyye gölüne yaklaştıklarında Mısırlı emirlerden on yedi kişilik bir grubun es-Sâlih Eyyûb'un hizmetine girmek için Gazze'ye geldikleri haberi ulaştı. Bu emirler arasında Nureddin Ali b. Fahreddin, Alâadin b. Şihab, İzzeddin Aybek gibi ileri gelen emirler vardı. Bu haberi alan es-Sâlih Eyyûb kumandanı Hüsameddin Ali'ye kendisiyle buluşmak üzere Harebetü'l-Lüsûs'a dönmesini emretti. Şevval 636/Mayıs 1239.¹

Ramazân/Nisan sonlarında es-Sâlih Eyyûb yanında 5000 kişilik bir ordu ve ümeranın ileri gelenleriyle Dımaşk'tan yola çıktı. Amcası ve müttefiki es-Sâlih İmadeddin'e kendisine yardıma gelmesi için haber ulaştırdı.² Hüsameddin b. Ali ile buluşmak üzere Harabetü'l-Lusûs'a geldi. Burada Mısır'dan kaçan memlûklerle buluştu. Onlardan ümeranın kardeşi II. el-Adil'den pek hoşnut olmadığını öğrendi.³ Burada bir müddet bekledikten sonra kardeşi ile ittifak yapmak üzere Mısır'a giden en-Nâsır Dâvûd'a ait Nablus'u zaptetti.⁴ Mısırlı memlûkler onu Kâhire'ye gitmek üzere teşvik ediyorlardı.⁵ Ancak es-Sâlih Eyyûb ümeranın samimiyetine tam olarak güvenemiyordu. Ayrıca amcası es-Sâlih İmadeddin ona yardım göndereceğini söyleyerek oyalıyor, aynı zamanda Dımaşk'ı ele geçirme planları yapıyordu.⁶

Kâhire'de ise tam bir karışıklık yaşanıyor. II. el-Adil ve en-Nâsır Dâvûd, Şam'ı almak için savaşa hazırlanıyorlardı.⁷ Bu sırada Halife'nin elçisi Muhyiddin b. el-Cevzi Mısır'ın el-Adil'de, Şam'ın ise es-Sâlih Eyyûb'da

¹ *İbnü'l-Amid*, 146-147, 149; *İbn Vâsil*, V, 209-211; *es-Sülûk*, I/2, 281.

² *Sıbt*, VIII/2, 719-720; *Ebu'l-Fida*, III, 163-164.

³ *İbnü'l-Amid*, 147-149; *İbn Vâsil*, V, 211-212, *es-Sülûk*, I/2, 283.

⁴ *ez-Zehebî*, *Tarihü'l-İslâm*, IV, 22; *es-Sülûk*, I/2, 283.

⁵ *Sıbt*, VIII/2, 720; *İbn Vâsil*, V, 212; *ez-Zehebî*, *Tarihü'l-İslâm*, IV, 22; *İbnü'l-Amid*, 149.

⁶ *Sıbt*, VIII, 720; *İbn Vâsil*, V, 214-216; *Ebu'l-Fidâ*, III, 163-164; *ez-Zehebî*, *Tarihü'l-İslâm*, IV, 22.

⁷ *İbn Vâsil*, V, 218; *en-Nüveyrî*, XXIX, 250-251.

kalması şartıyla iki kardeşin arasını düzeltmeye çalışıyordu.¹ İbn Vâsıl'a göre eğer es-Sâlih İmadeddin Dımaşk'ı istila etmeseydi barış gerçekleşecekti.²

Bu arada II. el-Adil, Emir Fahreddin'in, kardeşiyle yazıştığından şüphelenerek onu tutuklattı. el-Adil ile arası açılan en-Nâsır da Kerek'e döndü (Safer 637/Eylül 1239)³.

es-Sâlih Eyyûb, hâlâ amcası es-Sâlih İmadeddin'in gelmesini bekliyordu. Daha öncede zikrettiğimiz gibi amcasının planları farklı idi. O, bir yandan es-Sâlih Eyyûb'a mütefiki olduğunu bildiriyor, bir yandan da II. Adil ile yazışıyor ve Dımaşk'ı es-Sâlih Eyyûb'dan alarak onun adına hutbe okutacağını söylüyordu. Ayrıca Hıms hakimi Esededdin Şirkuh ile birlikte Dımaşk'ı almak üzere anlaşmışlardı.⁴ 27 Safer 637/28 Eylül 1239'da es-Sâlih İmadeddin ve Hıms hakimi Esededdin Şirkuh hiç bir direnme ile karşılaşmaksızın Dımaşk'ı bir kaç gün sonra ise es-Sâlih Eyyûb'un oğlunun bulunduğu kaleyi ele geçirerek el-Muğis'i tutukladılar.⁵

Dımaşk'ın elinden çıktığını öğrenen Es-Sâlih Eyyûb önce Emir Hüsameddin'i Dımaşk'a yardım için gönderdiyse de kale artık fethedildiğinden Emir Hüsameddin geri döndü.⁶

es-Sâlih Eyyûb el-Gör'a geldiğinde kalenin teslim haberi geldi. Aileleri Dımaşk'da olan ümera es-Sâlih Eyyûb'un elinde hiç bir şey kalmadığını görünce ailelerini bahane ederek Dımaşk'a döndüler.⁷ İbnü'l-Amid'e göre ise Dımaşk'ı ele geçiren es-Sâlih İmadeddin, es-Sâlih Eyyûb'un yanında bulunan

¹ *İbn Vâsıl*, V, 216, 218-219; *Ebu'l Fidâ*, III, 164; *İbnü'l-Verdî*, II, 245; *es-Sülûk*, I/2, 283.

² *İbn Vâsıl*, 219.

³ *es-Sülûk*, I/2, 214.

⁴ *İbnü'l-Amid*, 150; *İbn Vâsıl*, V, 219-220; *es-Sülûk*, I/2, 285.

⁵ *Sıbt*, VIII/2, 724-725; *Ebü Şâme*, 169; *İbnü'l-Adim*, 245-246; *İbn Vâsıl*, V, 228-230; *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 336-337; *İbnü'l-Amid*, 150.

⁶ *İbn Vâsıl*, V, 231-232.

⁷ *İbn Vâsıl*, V, 233; *Sıbt*, VIII, 726; *Ebü Şâme*, 169; *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 335-337.

ümeraya ihsanlarda bulunmayı vaad eden mektuplar göndererek onların Dımaşk'a dönmesini sağladı.¹

es-Sâlih Eyyûb'un yanında Üstâdü'd-Dâr Hüsameddin b. Ali, Zeyneddin Emir Candar, Şihabeddin Bevaşikî, Sadeddin Güciba ve babası, kâtibî Bahaeddin Züheyr, Cariyesi ve daha sonra Memlûk Sultanı olacak olan Ümmü Halil (Şecerü'd-Dürr) ve 70-100 kadar Türk Memlûku kalmıştı.²

Bu olay daha sonra es-Sâlih Eyyûb'un hayatına büyük ölçüde etki edecektir. Zira zor anında kürt kökenli ümeranın onu yalnız bırakması memlûklerinin yanında kalması; es-Sâlih Eyyûb'un memlûklerine güvenmesine sebep olacaktır.

Bu arada bir grup bedevinin saldırısına uğrayan es-Sâlih Eyyûb kurtulmaya muvaffak oldu.³ Ancak bu sırada el-Adil ile arası bozulup Kerek'e dönmüş olan en-Nâsır Dâvûd onun yalnız kaldığını öğrenerek yakalattı. Cariyesi Şecerü'd-Dürr ve Memlûku Rükneddin Baybars⁴ ile beraber Kerek Kallesine getirilerek göz altına aldı. (Rebiü'l-evvel 637/Ekim 1239)⁵

Kardeşinin tutuklandığını öğrenen el-Adil ve annesi bu olaya çok sevindiler. Kâhire'de günlerce şenlik yapıldı. el-Adil, en-Nâsır Dâvûd'a bir mektup göndererek 400.000 dinar ve Şam (Bazı rivayetlerde 100.000 dinar) karşılığında kardeşinin kendisine teslim edilmesini istiyordu. Ancak el-Adil'in bu teklifi kabul görmedi.⁶ Dımaşk'da bulunan es-Sâlih İmadeddin'de Dımaşk'ın bir kısmı karşılığında Es-Sâlih Eyyûb'un kendisine teslim edil-

¹ *İbnü'l-Amid*, 150; *es-Sülûk*, I/2, 287-288.

² *Sıbt*, V, III, 726; *İbnü'l-Amid*, 150; *en-Nüveyrî*, XXIX, 262.

³ *Sıbt*, VIII, 726; *ez-Zehabî*, *Tarihü'l-İslam* (el-Cezerî'den naklen), IV, 23-24; *es-Sülûk*, I/2, 288.

⁴ Daha sonra Memlûk Sultanı olan Rükneddin Baybars el-Bundukdâri değildir. *İbn Vâsıl*, V, 241.

⁵ *Sıbt*, VIII, 726-727; *İbnü'l-Amid*, 1 51; *İbn Vâsıl*, V, 241; *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 337; *en-Nüveyrî*, XXIX, 263- 264.

⁶ *Sıbt*, VIII, 728; *İbnü'l-Amid*, 151; *İbn Vâsıl*, V, 244-245; *es-Sülûk*, I/2, 290.

mesini istedi. Ancak en-Nâsır Dâvûd bunu da kabul etmedi.¹ Nüveyrî'ye göre en-Nâsır Dâvûd, es-Sâlih Eyyûb'un emrindeki Harizmlilerden korkarak onu teslim etmemiştir.² Bununla beraber en-Nâsır Dâvûd'un el-Adil ile arası açılmıştı ve ona güvenemiyordu. Daha da önemlisi es-Sâlih Eyyûb'u el-Adil ve es-Sâlih İmadeddin'e karşı yürüttüğü güç dengesi politikası için bir koz olarak elinde bulunduruyordu.

el-Kâmil Franklarla yaptığı anlaşmada Kudüs'ü onlara bırakmış ancak surların tekrar yaptırılmayacağına dair söz almıştı. (Bu bölüme bkz.) el-Kâmil'in ölümü ile, Eyyûbî Meliklerinin mücadelesini fırsat bilen Haçlılar Kudüs'ün surlarını tekrar inşa etmeye başladılar. Bunu duyan en-Nâsır Dâvûd Kudüs'ü kuşattı. Kısa bir süre sonra şehri "emân" ile ele geçirdi. Surları yıktırdı ve Frankları şehirden çıkarttı. (9 Cemaziye'l-evvel 637/7 Aralık 1239).³

Bu arada İbnü'l-Cevzî ve Cemaleddin İbn Matruh (İbn Vâsıl)'ın mücadele eden Eyyûbî meliklerinin arasını bulmak için çabaları devam ediyordu. Ancak bir anlaşma sağlanamadı.⁴ Hama hakimi el-Muzaffer, Cemaleddin b. Matruh ve Harizmliler arasında es-Sâlih Eyyûb'un kurtarılması için çabalar vardı.⁵ en-Nâsır Dâvûd da Harizmlilere Cemaleddin Matruh'la gönderdiği mektupta "es-Sâlih Eyyûb'u kardeşi II. el-Adil ve amcası es-Sâlih İmadeddin'e karşı korumak için Kerek'te alıkoyduğunu haber veriyordu".⁶ Onları Haleb ve Hıms'a saldırmaları için kışkırtıyordu. Böylece Hama es-Sâlih Eyyûb'u kurtarmak isteyenlerin bir araya geldiği bir merkez konumuna

¹ *en-Nüveyrî*, XXIX, 264-265; *ez-Zehabî, Tarihü'l-İslam*, IV, 24-25.

² *en-Nüveyrî*, XXIX, 265.

³ *İbn Vâsıl*, V, 245-246; *Ebu'l-Fidâ*, III, 165; *en-Nüveyrî*, XXIX, 254; *İbnü'l-Verdî*, II, 247; Haçlı kaynaklarıyla karşılaştırmak için bakınız. S.Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 187-188; W. Stevenson, *age*, 317.

⁴ *İbn Vâsıl*, V, 248; *es-Sülûk*, I/2, 292.

⁵ *İbn Vâsıl*, V, 248-249.

⁶ *İbn Vâsıl*, V, 249.

dönüştü. el-Muzaffer Nablus'da bulunan en-Nâsır Dâvûd'a bir mektup göndererek, es-Sâlih Eyyûb'u serbest bırakmasını istiyordu. en-Nâsır da bu teklifi kabul etti..¹

27 Ramazan 637/ 21 Nisan 1240'da es-Sâlih Eyyûb hapisten çıkarılarak Nablus'a en-Nâsır'ın yanına gönderildi.² es-Sâlih Eyyûb ve en-Nâsır Dâvûd Kudûs'e Kubbetü's-Sahrâ'ya gelerek II. el-Adil'e karşı bir ittifak yaptılar. Bu ittifaka göre Mısır, es-Sâlih Eyyûb'a, Şam ise en-Nâsır Dâvûd'a verilecekti.³

es-Sâlih Eyyûb'un hapisten çıkarılması ve en-Nâsır Dâvûd'la ittifak kurmaları Dımaşk ve Kâhire de memnuniyetsizliğe sebep oldu. el-Adil Kâhire'den hareketle Bilbis'e geldi⁴ Dımaşk hakimi es-Sâlih İmadeddin de Şam'dan hareketle Fevvâr'a gelerek karargah kurdu⁵.

Daha önce zikrettiğimiz gibi el-Adil şahsiyet itibariyle "sultan" olma niteliklerine haiz birisi değildi. Bu yüzden Kâmiliyye ve Eşrefiyye Memlûklerinin memnuniyetsizliği iyice artmıştı.⁶ Eşrefiyye'nin ileri gelenlerinden İzzeddin Aybek el-Esmer ve arkadaşları anlaşarak el-Adil'i tutukladılar. Baştan beri el-Adil'i destekleyen ümera onu kurtarmak için ayaklandılarsa da başarılı olamadılar.⁷ Bu olayda memlûklerin bir sultanı indirecek kadar kuvvetlendikleri anlaşılıyor.⁸ Ümeraya karşı memlûklerin bu tutumu daha sonra göreceğimiz gibi es-Sâlih Eyyûb'da derin izler bırakacak ve ordusunu tamamen memlûklerden oluşturacaktır.

¹ *İbn Vâsıl*, V, 251-252.

² *Sıbt*, VIII, 728; *Ebü Şâme*, 169; *Ebu'l Fidâ*, III, 176; *İbnü'l-Amid*, 151.

³ *İbn Vâsıl*, V, 259-260; *Ebu'l Fidâ*, III, 166; *es-Sülûk*, I, 294.

⁴ *Ebü Şâme*, 169; *ez-Zehabi*, *Tarihu'l-İslam*, IV, 24; *Ebu'l Fidâ*, III, 174; *Sıbt*, VIII, 728.

⁵ *İbn Vâsıl*, V, 259-260, 263; *Ebu'l-Fidâ*, III, 166.

⁶ *İbn Vâsıl*, V, 262; *es-Sülûk*, I/2, 294-295.

⁷ *İbnü'l-Amid*, 147; *İbn Vâsıl*, V, 263; *Ebu'l-Fidâ*, III, 166; *en-Nüveyrî*, XXIX, 256, 257; *İbn Kesir*, XIII, 176-177; *es-Sülûk*, I/2, 296.

⁸ A.M.Abbâdi, *age*, 93.

el-Adil'i tahttan indirmek için anlaşılan Eşrefiyye Memlûkleri es-Sâlih İmadeddin'i, Kâmilîyye Memlûkleri ise es-Sâlih Eyyûb'u destekliyordular. Daha güçlü ve sayıca fazla olan Kâmilîyye'nin görüşü kabul edildi.¹ Melik es-Sâlih Eyyûb'a Kâhire'den tahta çıkması için mektup gönderilmesine karar verildi.²

Bu haberin Nablus'a ulaşması üzerine es-Salih Eyyûb ve en-Nâsır Davud süratle Kahire'ye yöneldiler ve 24 Zilkade 637/16 Haziran 1240'da Sâlih Eyyûb Mısır'da tahta çıktı³.

¹ *Ibn Vâsil*, V, 263-264.

² *Ibn Vâsil*, V, 264; *Ibn Kesir*, XIII, 177; *en-Nüveyrî*, XXIX, 256.

³ R.S.Humphreys, *age*, 264.

I.4. BAHİRİ MEMLUK BİRLİKLERİNİN KURULUŞU

es-Sâlih Eyyûb, Mısır tahtını ele geçirdikten hemen sonra bir takım düzenlemelere girişti. İşe, kardeşi II. Adil'i tahtan indiren Eşrefiyye¹ memlûklerini bertaraf etmekle başladı. de Eşrefiyye'nin ileri gelenlerinden İzzeddin Aybek el-Esmer ve arkadaşlarını tutuklattı (Rebiu'l-Evvel 638 / Eylül 1240)². Bu memlûk grubu kardeşleriyle olan mücadelesinde Kâmilîyye memlûkleriyle beraber es-Sâlih'i desteklemiş; ancak daha sonra Dımaşk hakimi es-Sâlih İmadeddin'e meylettmeye başlamışlardı. es-Sâlih Eyyûb'u azledip, Mısır'ı amcası İmadeddin'e teslim etmeyi düşünüyorlardı.³

es-Sâlih Eyyûb kardeşini tahttan indiren bu güçlü grubun kendisi için de tehlike oluşturabileceğini düşünerek onların bir kısmını tutuklattı, bir kısmını da çeşitli kalelere sürdü ve tüm mallarını müsâdere etti. Tutuklananlar arasında Aybek el-Esmer'den başka Cevher en-Nüvvâbi, Şems el-Havvâs ve Kâfur el-Feyzî gibi Eşrefiyye'nin ve Kâmilîyye'nin etkin simaları da vardı.⁴ Bunlarla beraber bir grup Türk de sürüldü.⁵ Sultan bunların yerine kendi memlûklerini işbaşına getirdi.⁶

¹ Eşref b. Mûsa, Adil'in kurduğu Memlûk grubu. Eşref b. Mûsa el-Cezîre, Hıms ve Dımaşk'ta hüküm sürmüş ve h.635'te ölmüştür.

² *İbnü'l-Verdî*, II, 248; *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 344; *İbnü'l-Amid*, 152; *es-Sülûk*, I/2, 330.

³ *İbn Vâsıl*, V, 272; *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 344.

⁴ *es-Sülûk*, I/2, 300.

⁵ *İbn Vâsıl*, V, 275-276; *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 343; *en-Nüveyrî*, XXIX, 276.

⁶ *es-Sülûk*, I/2, 300; *İbnü'l-Amid*, 152.

Daha önce zikredildiği gibi, es-Sâlih Eyyûb daha babasının sağlığında 1000 kadar memlûk satın almış ve bunun bedelini oldukça ağır bir şekilde ödemişti. (birinci bölüme bkz.) Bütün Eyyûbî Melikleri gibi o da kendine ait bir memlûk grubu kurmuştu. Daha sonraki olaylarda bu memlûklere güvenebileceğini anlamıştı. Zira es-Sâlih Eyyûb Nablus'ta iken amcası es-Sâlih İmadeddin Dımaşk'ı zaptettiğinde Kürtlerden müteşekkil ümera ailelerini bahane ederek Dımaşk'a dönmüşler ve onu yalnız bırakmışlardı. Bu sırada yanında sadece yaklaşık yüz kadar memlûk (Kıpçak) ona sadakât göstermişler, bir kısmı onunla beraber hapse girmişlerdi. Bu zor durumda onların sadakâtleri es-Sâlih Eyyûb'u onlara daima güvenmeye sevk etmişti.¹ İkinci bir husus ise, kardeşi II. el-Adil ile olan mücadelesinde kaynaklarda kürtlerden oluştuğu belirtilen ümera kardeşini desteklemişler; hatta II. el-Adil Eşrefiyye ve Kâmiliyye tarafından tutuklandığında onu kurtarmak için teşebbüste bulunmuşlar, ancak yenilmişlerdi. Bu olay da es-Sâlih Eyyûb nezdinde memlûklere karşı bir sempati doğurmuştu. es-Sâlih Eyyûb'un ordusunu memlûklerden oluşturmasının bir sebebi de kürt ümeraya dayanan diğer Eyyûbî meliklerinden korkması ve onlara karşı bir ordu oluşturma çabasıdır.²

Ayrıca es-Sâlih Eyyûb'un babası Sultan el-Kâmil de kendisini devirmeye çalışan İmadeddin Ahmed b. Ali (İbnü'l-Maştûb) kumandasında kürtlerden oluşan bir grubu itaatsizliklerinin karşısında tasfiye etmiş ve onların iktâlarını kendi memlûklerine vermişti.³ Kürt ümerâ gruplarıyla memlûkler arasındaki bu çatışma etnik bir mücadeleden ziyade bir çıkar çatışmasıydı. İslâm tarihi boyunca memlûklerin ordularda yer alması diğer gruplar arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur.⁴ D.Ayalon, Eyyûbî Devletinde Kürt hakimi-

¹ D.Ayalon, "Mamlukiyyat", *JSAI*, II, (1980), 328.

² A.M.Abbâdi, *age*, 94.

³ D. Ayalon, "Aspects of the Mamlûk Phenomenon; B) Ayyubids, Kurds and Turks", *Der Islam*, LIV/1 (1977), 22-23.

⁴ D.Ayalon, "Aspects of the Mamluk Phenomenon, A) The Importance of the Mamluk Institution", *Der Islam*, LIII/2 (1977), 207.

yetinin daima abartıldığını belirtmektedir.¹ Oysa Kürtlerin rolü Fatımîler'den Eyyûbiler'e geçiş sürecinde dikkati çekmektedir. Ancak daha sonraki Eyyûbi dönemi için Kürtlerin rolü oldukça sınırlıdır.² Bu abartmanın sebebi dönüştürme sürecinde Eyyûbî hanedanının etnik kimliği ile ilgili olmalıdır. Ortaçağ İslam dünyasında kürtlerin (umerâ) idari ve askeri müesseselerdeki yerleri inkar edilemez. Fakat Eyyûbî ordusundaki Kürtlerin sayısı daima azınlıkta kalmıştır.³ Ordu ve askeri aristokrasinin çekirdeğini daima Türkler oluşturmuştur.⁴

Bu sırada es-Sâlih Eyyûb'un ordusunun temelini oluşturacak bir memlûk birliğini kurmasını kolaylaştıracak değişimler olmuştu. Memlûklülerin getirildiği Kıpçak Bozkırları⁵ XIII. yüzyılın ilk yarısında Cengiz Han'ın orduları karafından çiğnenmiş daha önce geçim sıkıntısı sebebiyle yapılan memlûk satışları⁶ bu sefer ailelerinin çocuklarını Moğol ordusu tarafından esir edilmemeleri için köle tacirlerine satması şeklinde gerçekleşmekte idi.⁷ Bu değişim arz-talep dengesini arz yönünde bozmuş bu da fiyatların düşmesine sebep olmuş olmalıdır.⁸

es-Sâlih Eyyûb Mısır'da babasının nâibi iken 1.000 memlûk satın aldığı büyük paralar ödemiş bu da hazineden sorumlu emirle aralarında anlaşmazlık çıkmasına sebep olmuştu. (Bu bölüme Bkz.) Genel manada devletin teşekkül döneminde memlûk fiyatlarının daha düşük olduğu an-

¹ D.Ayalon, "From Ayyubids to Mamluks", *REI*, XLIX/1, (1981), 46.

² D.Ayalon, "Aspects, B)", 13. Ayalon, bu bağlamda kaynaklara dayanarak oldukça tatminkâr anekdotlar sunmaktadır.

³ R. S. Humphreys, "The Emergence of the Mamluk Army", *SI*, XLV (1977), 89.

⁴ D.Ayalon, "Aspects, B)", 29.

⁵ D.Ayalon, "The European-Asiatic Steppe: A Major Reservoir of Power for the Islamic World", *The Mamluk Military Society*, London 1979, böl. VIII.

⁶ D.Ayalon, "Aspects, A)", 207.

⁷ P.M. Holt, "Mamluk", *EI(2)*, III, 314.

⁸ Bu memlûk akımından es-Sâlih Eyyûb kadar diğer Eyyûbî Melikleri de faydalanmışlardır. R. S. Humphreys "agm", 97.

laşıyor. Bu düşüklük Moğol istilası ile açıklanabilir. Daha sonraki yüzyıllarda memlûk fiyatlarının ailelerin çocuklarını satmasını cazip hale getirmek için oldukça yükseldiği görülüyor.¹

es-Sâlih Eyyûb babasının memlûklerinden kurtulduktan sonra kendine ait memlûkleri çoğaltmaya başladı. Kafkasya'dan satın aldığı memlûklerin sayısı gittikçe artıyordu.² Zamanla bütün ümera bu memlûklerden oluşmaya başladı.³ Başlangıçta 1000 kadar memlûk satın aldı. Kaynaklar ittifakla es-Sâlih Eyyûb'a gelinceye kadar hiç bir sultanın bu kadar memlûk satın almadığını belirtirler.⁴ Bu kaynaklar 750 ila 1000 rakamını vermelerine rağmen bunun oldukça fazla olduğunu belirtmektedirler. Oysa Eyyûbi ordularına bakıldığında bunun hiç de büyük bir miktar olmadığı anlaşılır.⁵ Bize göre memlûklerin sayısından ziyade etkileri kaynakların bu gücü abartmalarına sebep olmuştur. Daha sonra zikredileceği üzere bu Bahrî Memlûk grubunun Mansûra Savaşında Haçlılara karşı başarıları ve Ayn Câlût'ta o zamana kadar yenilmemiş Moğol ordularını yenmeleri bu abartının en büyük sebebidir.

İbn İyas'a göre memlûklerin gelişi Kahire'de hoşnutsuzluk yarattı. Bunlar halkı rahatsız ediyorlar, dükkanları yağmalıyorlardı. Halkın rahatsızlığı giderek artmaya başladı.⁶ Bunun üzerine es-Sâlih Eyyûb, Nil nehri üzerindeki Ravda adasında memlûklerine bir kale yapmayı ve onları bu kaleye yerleştirmeyi planladı.⁷

¹ Bu konuda bkz. D. Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (trc.S.Kortantamer), *EÜTİD*, IV (1989), 211-245.

² *en-Nüveyrî*, XIX, 417; *İbn Vâsıl*, V, 275.

³ *İbn Vâsıl*, V, 277.

⁴ *en-Nüveyrî*, XIX, 417-418; *es-Sülûk*, I/1, 301; es-Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara fi-Ahbâri Mısır ve'l-Kâhira*, Kahire 1321 h., II, 38; İbn İyas, *Bedâi'uz-Zuhûr fi-Vekâiu'd-Duhûr*, (nşr.M.Mustafa), Beyrut (b.ty.), I, 269-270.

⁵ R. S. Humphreys, "agm", 98.

⁶ *İbn İyas*, I, 269.

⁷ Bu durum Halife Mutasım'ın Bağdad'a getirdiği Türklerin halkı rahatsız etmesi

Ravda adası babası Melik Kâmil döneminde üzerinde pek çok bina ve mescit olan gezi yerlerinden biriydi.¹ es-Sâlih Eyyûb büyük miktarda para harcayarak ve adadaki binaları istimlak ederek memlûklerini halktan tecrid edilmiş olarak yetiştirebileceği bir kale inşa etti. Kalenin yapım çalışmaları yaklaşık üç yıl sürdü. Sultan bu kaleyi kendisine ve memlûklerine karargâh olarak seçti.²

Muahhar kaynaklar bu memlûk birliğine Nil nehrine izafeten (Nil nehrine deniz manasına gelen Bahr en-Nil de denir.) Memâlîk el-Bahriyye (Bahrî Memlûkler) isminin verildiğini yazarlar.³ Çağdaş araştırmaların büyük bir kısmı da bu fikre iştirak etmişlerdir.⁴ Ancak olayların muasırı kaynaklarımız İbn Vâsıl⁵, İbnü'l-Amid⁶, Sıbt İbnü'l-Cevzî⁷ ve bu kaynaklardan alıntılar yapmakla birlikte orijinal bilgiler de veren Devâdârî⁸ "Bahriyye" isminden hiç söz etmemektedirler.

Bahriyye isminin ilk defa es-Sâlih Eyyûb tarafından kullanılmadığı bilinmektedir. Zira, Faşmîler'in "Guzz el-Bahriyye" adıyla bilinen bir askeri

nedeniyle Samerra'yı kurmasıyla oldukça benzeşiyor. H.D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 78-80.

¹ Ada hakkında bkz. İbn İyas, I, 272 (İbn Müttevvic'den naklen önemli bilgiler veriyor). Ayrıca adanın İslâm Fethinden sonraki tarihi için bkz. el-Makrizî, *Kitâbü'l-Mevâ'izi ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hitâti ve'l-Asâr*, Beyrut (b.ty.), II, 177-182.

² *Sıbt*, VIII, 737; *İbn Vâsıl*, V, 278; *es-Sülûk*, I/1, 301. Ayrıca kalenin geniş bir tarihçesi için bkz. el-Makrizî, *el-Hutat*, II, 183-187.

³ *Ebû'l-Fidâ*, III, 179; *İbn Haldun*, V, 406; *İbn İyas*, I, 269; *es-Sülûk*, I/1, 301,340.

⁴ D. Ayalon, "Memlûklu Ordusunda Bahriye Alayı". (trc. Ali Aktan), *Türk Kültürü*, XXVIII/326 (Haziran 1990), 351; D.Ayalon, "Bahriyya", *EI(2)*, I, 478; K.Y. Kopruman, "Bahriyye", *DIA*, IV, 512.

⁵ *İbn Vâsıl*, V, 277-278.

⁶ *İbnü'l-Amid*, 152.

⁷ *Sıbt*, VIII, 737.

⁸ *ed-Dürri'l-Matlûb*, 344.

birliği mevcuttu.¹ Yine es-Sâlih Eyyûb'un dedesi ve Melik Kâmil'in babası olan el-Adil'in "Bahriyye el-Adiliyye" adında bir birliği olduğunu kaynaklar bildiriyorlar. D. Ayalon, muahhar kaynaklardan müellif Makrîzî'de geçen "Bahriyye el-Adiliyye" nin kurulmasının zayıf bir ihtimal olduğunu zira ağdağ kaynakların bundan bahsetmediğini ve Ravda adasının henüz kurulmamış olduğunu belirtir.² M.M. Ziyade³ de aynı kaynağa dayanarak Bahriyye el-Adiliyye'nin varlığından bahsediyor. Burada her iki müellifinde gözden kaçırdığı güvenilir ve olayların muasırı kaynağımız İbnü'l-Amid 624 / 1227 yılı olaylarından bahsederken bu birliğe yer vermiştir: "Bu senede Melik el-Kâmil babasının memlûklerinin emirlerinden bir grubu tutukladı.... ve Bahriyye el-Adiliyye'den on emiri."⁴ Bu kaynaklar D.Ayalon'un muahhar kaynaklara dayanarak ileri sürdüğu Bahriyye el-Adiliyye'nin varlığı hakkındaki şüphelerimizi gideriyor. Zira bu yıllarda Ravda Kalesi henüz inşâ edilmediğinden bunlara Nil'e izafeten Bahriyye denilmesi mümkün değildir. Bu noktada başka bir yoruma ihtiyaç vardır. A.M. el-Abbadi'nin, Hazrecî'den naklen verdiği bilgide es-Sâlih Eyyûb'la ağdağı Yemen Sultanı Nureddin b. Resûl (ö.647/1249)'un Bahriyye Memlûklerini çoğalttığı ve bunların Mısır memlûklerinden daha usta olduğu belirtiliyor. Ayrıca Ebû şâme gibi bazı Arap müelliflerinin Haçlı seferleri sırasında Avrupa'dan gelen hıristiyan askeri birliklerine "el-Firenc el-Garb el-Bahriyye" ismini verdikleri biliniyor.⁵ Bu noktada olayların muasırı ve VII. Haçlı Seferinde Mısır'a gelmiş bulunan ve bizzat müşahadelerini anlatan Haçlı Kaynağı Joinville'nin değerlendirmeleri göze çarpıyor. Joinville bu memlûkleri "Baharidz=Denizin Ötesinden Gelenler"

¹ A.M. el-Abbâdi, *age*, 97.

² D. Ayalon, "Bahriyye Alayı", 326, Dipnot 29.

³ M.M. Ziyade "Ba'du Mulâhazât-ı Cedîde fi-Tarihî Devleti Memâlîk bi-Mısır" *Mecelletü Külliyyeti'l-Adâb bi'l-Kâhire*, IV (1936), 72.

⁴ "Ve fi hâzihi's-seneti kabada el-Melik el-Kâmilü 'aşrete ümerâ-i memâlîk-i vâlidihî... ve 'aşrete ümerâin min el-Bahriyyeti'l-Adiliyyeti", *Ibnü'l-Amid*, 137.

⁵ A.M. el-Abbadi, *age*, 98.

olarak nitelendiriyor.¹ Eyyûbî ve Memlûk döneminde memlûklerin tüccarlar tarafından Kafkaslardan Karadeniz'e oradan da Boğazlar yoluyla İstanbul, Akdeniz üzerinden İskenderiye ve Dimyat'a geldikleri biliniyor.² Buna dayanarak el-Abbâdî Bahriyye tabirinin denizin ötesinden gelen manasında genel olarak memlûklerin geliş yoluyla ilgili olduğunu düşünüyor.³ Yukarıdaki delillendirmelere dayanarak bu görüşün daha isabetli olabileceği düşünülebilir. İsmi neyle ilgili olursa olsun Bahriyye Memlûkleri ileride görüleceği gibi Mansûra Savaşında Haçlıları, Ayn Calût'ta Moğolları yenerek İslam Dünyasını bu iki tehlikeden kurtarmışlar ve haklı bir şöhret kazanmışlardır.⁴ Efendileri es-Sâlih Eyyûb'un ölümünden sonra bu şöhretlerine dayanarak devlet yönetimini ele geçirmişler ve veraset sistemine dayanmayan bir "Ordu-Devlet" haline dönüştürmüşlerdir.⁵ Genel olarak dünya tarihinde, mühhasıran İslam tarihinde ortaya çıkan ithal edilen kölelerin kurduğu orijinal devletlerden birini kurmuşlardır.⁶ Diğer bir orijinalikleri ise İslam dünyasında yaygın olan

¹ Joinville, *History of St Louis*, (trc.J. Evans), Oxford 1938, 78. Yine Joinville'nin Arapça tercümesinde memlûklerden "deniz yoluyla seyahat eden tüccarların getirip sattığı çocuklar" olarak bahsediliyor. (Yeşterihim sığaren cemâatü't-tüccârü'l-müsâfirîne bahren)" Joinville, 137. Muahhar İslâm kaynaklarından ez-Zehabi'de Joinville'i destekler mahiyette bilgi vermektedir. Ona göre, bu gruba Bahrî Memlûkları denmesinin sebebi, onları Kıpçak bozkırlarından getiren tüccarların deniz yoluyla gelmeleridir." (Ve semmâhun el-bahriyyete kultu li-kevnî't-tüccâri celebûhum fi'l-bahri min-bilâdi'l-kıfcâki", ez-Zehabi, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, (nşr.Ş.el-Arnâvut), Beyrut 1985, XXIII, 192.

² A.M. el-Abbadi, *age*, 99.

³ A.M. el-Abbadi, *age*, 99.

⁴ *İbn Haldun*, V, 800-803.

⁵ P.M.Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", (trc.S.Kortantamer), *Belleten*, C.LII/202 (Nisan 1988), 230; S.Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *EÜTİD*, II, 27.

⁶ Geç Ortaçağ İslam tarihi boyunca bu tür devletler kurulmuştur. Bunların en güçlülerinden biri de Gaznelilerdir. Sâmânî ordusunda bulunan Alptegin ve Se-

veraset sistemi yerine güçlünün hakim olduğu bir sistem oluşturmalarıdır. Zira memlûkler veraset usulüne inanmıyor primus inter pares (seçkinler arasında birinci) olan sultan tahtta kendisiyle eşit haklara sahip olan memlûk umerasının onayıyla gelebiliyordu¹. ancak zayıfladığı anda daha güçlü birisi hakimiyeti her an ele geçirebiliyordu.

büktegin'in kurmuş olduğu bu devlet daha sonraki yıllarda saltanat sistemine dönüşmüştür. C.E.Bosworth, *age*, 27-47, 98-107; E.Merçil, *age*, 1-13.

¹ A.H.Hasan, "Arâum fi-Tarihi Devleti'l-Memâlîki'l-Bahriyye", *Mecelletü Külli-yeti'l-Adâb, bi-Câmiati'l-Kâhire*, 76.

I.5. EYYUBÎ BİRLİĞİNİN TESİSİ

Mısır da es-Sâlih Eyyûb'un tahta oturması ve devlet işlerini düzenlemesi Dımaşk'ı yeğenin elinden alan es-Sâlih İmadeddin'i rahatsız ediyordu. Çünkü sıranın kendisine de geleceğini biliyordu. İmadeddin bu çerçevede Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev ve bazı Eyyûbî melikleriyle ittifak yapmak istiyordu. Bu arada es-Sâlih Eyyûb'un kendisine verdiği sözleri tutamayacağını anlayan en-Nâsır Dâvûd da es-Sâlih Eyyûb'u sevmeyenler cephesine katıldı.¹ İmadeddin bütün bunlara rağmen es-Sâlih Eyyûb'dan korkmaya devam ediyordu. Zira hem Dımaşk'ı onun elinden almış, hem de oğlunu hapsedmişti. İşte bu korku onun basiretini bağlamıştı.² Franklarla es-Sâlih Eyyûb'a karşı kendisine yardım etmeleri karşılığında anlaşmak istedi. Franklar böyle bir anlaşma yapılabilmesi için Sakif ve Safed kalelerini ve çevresini istediler. O da müslümanlar açısından stratejik öneme sahip bu iki kaleyi onlara teslim etti.³ Ayrıca Frankların silah ihtiyaçlarını karşılamak için Dımaşk'a gelip silah satın almalarına da izin verdi.⁴

İmadeddin'in Franklarla bu şekilde anlaşması Dımaşk uleması ve halk tarafından tepkiyle karşılandı. Dımaşk camisi hatibi Şeyh İzzeddin b. Abdi's-Selâm⁵ ve Ebû Amr b. el-Hacib⁶ protestocuların başında geliyordu.⁷ İzzeddin

¹ *İbn Vâsıl*, V, 278-279; *es-Sülûk*, I, 302.

² *İbn Vâsıl*, V, 301-302.

³ *Sıbt*, VIII, 732; *İbn Vâsıl*, V, 302; *en-Nüveyrî*, XXIX, 278-279; *İbn Kesir*, XIII, 178.

⁴ *en-Nüveyrî*, XXIX, 279; *es-Sülûk*, I, 304.

⁵ Hayatı için bkz. *İbn Vâsıl*, V, 302-303.

⁶ Hayatı için bkz. *İbn Vâsıl*, V, 303.

⁷ *Sıbt*, VIII, 732-733; *ez-Zehebî*, *el-İber*, V, 157-158; *İbn Haldun*, V, 776.

b. Abdi's-Selâm Franklara silah satmanın haram olduğunu belirterek hutbede İmadeddin'e dua etmeyi terk etti.¹ Bu sırada Dımaşk'ta bulunmayan İmadeddin'e bu haber ulaştığında iki âlimi de azlederek tutuklattırdı. Daha sonra hapisten çıkarılan bu iki alim Mısır'a es-Sâlih Eyyûb'un yanına gittiler.²

Harizmlilerin durumuna gelince onlar es-Sâlih Eyyûb'un Mısır'a gitmesiyle doğu bölgesinde başıboş kalmışlardı. Ona tabi idiler. Ancak diledikleri gibi hareket ediyorlardı. Daha önce geçtiği gibi pek çok yağmalama hareketine girişmişlerdi. 638/1240'da Halep yakınlarına kadar geldiler. Halep ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Haleplilerden pek çok kişi öldü veya esir edildi.³ Bundan sonra Harezmliler Halep köylerini yağmaladılar ve halka eziyet ettiler. Buradan Menbic'e geçerek yağmaladıktan sonra Harran'a döndüler.⁴ Haleplilerin yardım isteklerine Hıms hakimi el-Mansûr İbrahim Şirkuh cevap verdi ve ordusuyla beraber Halep'e kadar geldi.⁵ 21 Ramazan / 5 Nisan'da Ruha yakınlarında Hıms hakimi el-Mansûr Şirkuh komutasındaki müttefik orduları Berke Han komutasındaki Harizmlileri yendiler.⁶ Müttefiklerin Harran'ı istilaları üzerine Harizmliler Ane'ye kaçtılar.⁷ Bundan sonra müttefik orduları Ruha, Suruc, Rakka ve Re'sü'l-Ayn (Diyarı Mudar)'ı ele geçirdiler.⁸ Fırsattan istifade Bedreddin Lü'lü de Nusaybin'i ele geçirdi.⁹

¹ *es-Sülûk*, I, 304; *en-Nuveyrî*, XXIX, 679.

² *Sıbt*, VIII, 732-733; *İbn Vâsıl*, VIII, 302-303; *es-Sülûk*, I, 304; *İbn Haldun*, V, 776.

³ *İbnü'l-Verdî*, II, 248-249; *Sıbt*, VIII, 735; *en-Nüveyrî*, XXIX, 279; *İbnü'l-Fuvatî*, 143; *İbn Vâsıl*, V, 302.

⁴ *Sıbt*, VIII, 735; *İbn Vâsıl*, V, 304; *en-Nüveyrî*, XXIX, 280; *İbnü'l-Verdî*, II, 248.

⁵ *İbnü'l-Fuvatî*, 143; *İbnü'l-Verdî*, II, 249.

⁶ *Sıbt*, VIII, 734; *İbn Vâsıl*, V, 304; *İbnü'l-Verdî*, II, 249; *ez-Zehabî*, *Tarihü'l-İslam*, 30; *İbnü'l-Fuvatî*, 143.

⁷ *İbnü'l-Verdî*, II, 249. *İbnü'l-Verdî*'nin buradaki müttefiklerden müslümanlar, diğer kuvvetlerden ise Harizmliler olarak bahsetmesi ilgi çekicidir.

⁸ *İbn Haldun*, V, 775.

⁹ *İbnü'l-Verdî*, II, 249.

Müttefik orduları II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile birleşerek Amid'i kuşattılar. Amid'de hüküm süren es-Sâlih Eyyûb'un oğlu Muazzam Turanşah burayı anlaşma ile terkederek Hısn Keyfa'ya geçti.

Harizmliler ise el-Cezîre'deki topraklarını kaybettikten sonra sağa sola dağıldılar. Berke Han bir süre Bağdad'da kaldı. Daha sonra Meyyâfârikîn hakimi Şihabeddin Gazi Harezmlilerle anlaşarak birlikte Mardin'e saldırdılar. Mardin hakimi es-Said de onlarla anlaşmak zorunda kaldı. Bundan sonra müttefikler Musul'a saldırmaya karar verdiler. Habur yakınında Micdel'e vardıklarında Halep ve Hıms ordularıyla karşılaştılar. Şihabeddin Gazi ve Harizm kuvvetleri yenilgiye uğrayarak Nusaybin'e çekildiler. Safer 640 / Ağustos 1242¹

641 / 1243 yılında es-Sâlih Eyyûb ve amcası İmadeddin arasında bir anlaşma yapılması için karşılıklı elçiler gönderildi. Bu anlaşmaya göre Dımaşk es-Sâlih İmadeddin'de kalacak ancak, Halep ve Hıms'da hutbe Sultan es-Sâlih Eyyûb adına okunacak ve onun adına para basılacaktı. Dımaşk'da hapiste bulunan Sultanın oğlu el-Muğis Ömer serbest bırakılacaktı. Ayrıca en-Nâsir Dâvûd'a ait topraklar ikisi arasında paylaşılacaktı.² Karşılıklı elçiler gönderilmiş, hatta Hıms ve Dımaşk'da hutbe Sultan adına okunmaya başlanmış ve el-Muğis Ömer Dımaşk'da serbestçe dolaşmaya başlamıştı.³ Ancak bu sırada anlaşma es-Sâlih İmadeddin tarafından bozuldu. Bunun sebebi hakkında iki rivayet vardır. Sıbt'a göre es-Sâlih İmadeddin'in veziri Eminü'd-Devle es-Sâmîri ona şöyle dedi: "Bu Süleyman'ın mührüdür. Onu elinden çıkarma" bunun üzerine anlaşma bozulur.⁴ İbn Vâsıl ise olayın sebebini şöyle açıklıyor: "Kahire'de bulunan Dımaşk temsilcisi Celaledin el-Halâfî'nin biz-

¹ *İbnü'l-Amid*, 154; *Sıbt*, VIII, 737-738; *İbnü'l-Fuvâtî*, 151; *İbnü'l-Verdî*, II, 251; *en-Nüveyrî*, XXIX, 301-302; *ez-Zehbî*, *Düvelü'l-Islam*, II, 109; *Tarihu'l-Islam*, IV, 33-34.

² *Sıbt*, VIII, 141; *İbn Vâsıl*, V, 328.

³ *Ebü Şâme*, 173; *İbn Vâsıl*, V, 328; *ed-Dürü'l-Matlûb*, 352; *es-Sülûk*, I, 310.

⁴ *Sıbt*, VIII, 741.

zat müellife anlattığına göre "Mısır'da idim. Her şey tamamdı. Bu sırada Dımaşk'dan, es-Sâlih İmadeddin'den bir mektup geldi. Mektupta es-Sâlih Eyyûb'un Harizmlileri Dımaşk'a saldırmaya teşvik eden mektuplarının ele geçirildiği belirtilerek anlaşmayı feshetmem istendi".¹ Bunun üzerine en-Nâsır Dâvûd'la anlaşan İmadeddin güçlerinin Mısır ordusuna yetmeyeceğini biliyordu. Franklarla anlaşma yoluna gitti. Onlara eğer Mısır'ı alırsa buranın topraklarının bir kısmını vereceğini bildirdi. Buna karşılık es-Sâlih Eyyûb Harizmlileri kendisine yardım etmeye çağırdı. İmadeddin'in ordusu Gazze'ye geldi. Hama hakimi el-Mansur ise Franklarla birleşti. es-Sâlih Eyyûb'la harp etmek için yola koyuldular. Franklara da Mısır'dan toprak verilecekti. es-Sâlih Eyyûb da Birketü'l-Cub'ta karargâh kurdu.²

Harezmliler ise Fırat'ı geçtikten sonra iki kısma ayrıldılar. Bir kısmı Baalbek'e, bir kısmı ise Dımaşk yakınlarında ki el-Gûta'ya geldiler. Bu haberi alan müttefik kuvvetler dağıldılar. es-Sâlih İmadeddin Dımaşk'a gelerek burayı tahkim etti.³ Harezmliler ise buradan Gazze'ye geçtiler.⁴ Baalbek'teki grup daha sonra Kudüs'ü ele geçirdi ve hıristiyanlara ait bazı kutsal mekanları tahrip ederek diğer Harizmlilerle grup ile birleşmek üzere Gazze'ye geldiler. es-Sâlih Eyyûb Harezmlileri Mısır'a gelmemeleri Gazze'de beklemeleri için uyarıyor, onlara Şam bölgesini vaad ediyordu.⁵ Mısır ordusunu doğu bölgesinden gelen Kaymuriyye Kürtleriyle beraber onlara yardım için hilat ve bir miktar parayla Rükneddin Baybars kumandasında Gazze'ye yolladı.⁶

Mısır cihetindeki bu hazırlıklar üzerine Şam müttefikleri İmadeddin, en-Nâsır Dâvûd ve Franklar tekrar birleşerek Hıms hakimi el-Mansûr komutasında Gazze'ye geldiler. 16 Cemaziyelevvel 642 / 20 Ekim 1244'de yapılan

¹ *İbn Vâsıl*, V, 332.

² *İbn Vâsıl*, V, 332-443.

³ *İbn Vâsıl*, V, *İbnü'l-Furât*, I, 3.

⁴ *İbnü'l-Amid*, 155; *Sıbt*, VIII, 741; *ed-Dürri'l-Matlûb*, 353.

⁵ *İbnü'l-Amid*, 155.

⁶ *Sıbt*, VIII, 745; *İbn Vâsıl*, V, 337; *ed-Dürri'l-Matlûb*, 353; *İbnü'l-Furât*, I, 3-4.

savaşta Mısır-Harezmi kuvvetleri Şam-Frank müttefik kuvvetlerini ağır yenilgiye uğrattılar.¹ Pek çok esir alındı. Aslında Frank bayrakları altında savaşmak müslümanları oldukça üzümüştü.²

Bu zaferden sonra Sultan, Rükneddin Baybars ve Emir Hüseyin b. Ebi Ali'yi Askalan üzerine gönderdi. Askalan bir süre muhasara edildi. Ancak tahkim edilmiş bulunan kaleyi almaya mümkün olmadı.³ Bu sırada es-Sâlih Eyyûb'un emriyle Hüsameddin b. Ebi Ali Nablus'a döndü. Sahil bölgesinde bulunan Gazze, Kudüs, Halil, Beyt-i Cibril ve Ağvâr en-Nâsir Dâvûd'dan alındı.⁴

Daha sonra Sultan, Vezir Muineddin Ebi Muhammed eş-Şeyh eş-Şüyûh'u Mısır ordusuyla Dımaşk'ı muhasara için gönderdi. Muineddin Gazze'ye geldiğinde Harezmliler ve Halep ordusu da ona katıldılar. Mısır ordusu Beysan üzerinden Dımaşk'a geldi (Zilkade/Mayıs 1245)⁵. es-Sâlih İmadeddin ve el-Mansûr bir süre dayandırlarsa da Mısır ordusu karşısında bir şey yapamayacaklarını anladılar. Şehirdeki yiyecek stoku tükenmeye başlamıştı.⁶ Bunun üzerine es-Sâlih İmadeddin, Muineddin ile anlaşma yoluna gitti. Yapılan anlaşmaya göre daha önce olduğu gibi Baalbek, Busrâ⁷ ve Sevad⁸ Es-Sâlih İmadeddin de kalacak Hims, Tedmür ve Rahbe el-Mansûr'a bırakılacaktı. Ayrıca mallarına dokunulmadan Dımaşk'tan ayrılmalarına izin

¹ *Sibt*, VIII, 745-746; *İbnü'l-Amid*, 155; *Ebu'l-Fidâ*, III, 172; *İbn Vâsıl*, V, 337-339; *es-Sülûk*, I, 316-317; *en-Nüveyrî*, XXIX, 305-307, Haçlı kaynakları ile karşılaştırmak için bkz. S.Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 194-197.

² Hatta *Ebü Şâme* Franklarla birleşen Şam kuvvetlerini münafıklar olarak niteliyor, s.174.

³ *İbn Vâsıl*, V, 340; S.Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 197.

⁴ *İbn Vâsıl*, V, 340; Makrizi, *es-Sülûk*, I, 318.

⁵ *İbn Vâsıl*, V, 341; Makrizi, *es-Sülûk*, I, 318-319; *İbnü'l-Verdi*, II, 253,254.

⁶ *İbnü'l-Amid*, 155; *Sibt*, VIII, 752; *Ebü Şâme*, 175; *İbn Vâsıl*, V, 348; *İbnü'l-Fuvâtî*, 201; Zehebi, *el-İber*, V, 173; Makrizi, *es-Sülûk*, I, 320-321.

⁷ Dımaşk'ın güneyinde Havran'a dahil bir kasabadır. *Yâkut el-Hamavî*, I, 441-442.

⁸ Balkâ yakınlarında (Kuzey-batı Ürdün) bir nahiyedir. *Yâkut el-Hamavî*, III, 272.

verilecekti.¹ 9 Cemaziyelevvel / 2 Ekim 1245'de Muineddin, Dımaşk'a girdi. el-Mansûr ve es-Sâlih İmadeddin ise memleketlerine döndüler.²

Muineddin Harizmlilerin Dımaşk'a girmelerine izin vermeyerek onları sahil bölgesine gönderdi ve Dımaşk'da bazı idari düzenlemelerde bulundu.³ Onun es-Sâlih İmadeddin ile anlaşıp Baalbek'i vermesinden az sonra Sultanın mektubu Dımaşk'a ulaştı. Mektupta anlaşma yapılmaması ve Baalbek'in verilmemesi isteniyordu. Zira es-Sâlih Eyyûb'un amcasına nefreti, en gözde oğlu el-Muğis Ömer'in Dımaşk'da ölmesinden sonra daha da artmıştı.⁴ Ancak bu durumda yapacak bir şey de kalmamıştı. Bu sırada Halife Musta'sım'ın hilatları es-Sâlih Eyyûb'a ulaştı. Böylece sultanın bölgedeki hakimiyeti Halife tarafından da tasdik edilmiş oldu.⁵

Harizmliler ise, Dımaşk'ın alınmasından sonra Şam'ın kendilerine iktadebileceğini umuyorlardı. Ancak, kendilerine haber dahi verilmeden bir anlaşma yapılması ve Dımaşk'a girmelerine izin verilmemesi onları kızdırdı. Sultan'a isyan ederek Şam da bazı yağmalama hareketlerine giriştiler.⁶ es-Sâlih Eyyûb'un ileri gelen kumandanlarından Rükneddin Baybars es-Sâlihi ile anlaştılar. Ayrıca en-Nâsır Dâvûd'la da iş birliğine girerek Nablus, Kudüs, el-Halil, el-Cibril, el-Gôr gibi Filistin şehirlerini istila ettiler.⁷ Harizmliler İmadeddin'e de bir mektup yazarak onunla da ittifak yaptılar.⁸ Müttefik kuvvetler bundan sonra Dımaşk'a gelerek şehri kuşattılar (Zilkade 643 / Ni-

¹ *İbnü'l-Amid*, 155; *Ebu'l-Fidâ*, III, 190; *en-Nüveyrî*, XXIX, 311; *es-Sülûk*, I, 321.

² *İbn Vâsıl*, V, 348.

³ *es-Sülûk*, I, 321.

⁴ *İbn Kesir*, XIII, 188.

⁵ *Sıbt*, XIII, 755; *İbnü'l-Amid*, 156; *İbn Vâsıl*, V, 351-352; *İbnü'l-Fuvarî*, 201; *en-Nüveyrî*, XXIX, 315.

⁶ *İbn Vâsıl*, V, 349-350; *Sıbt*, XIII, 753; *Ebu'l-Fidâ*, III, 174; *en-Nüveyrî*, XXIX, 313; *İbnü'l-Verdî*, II, 255; *ez-Zehabî*, *el-İber*, V, 174; *İbn Kesir*, XIII, 190.

⁷ *İbn Vâsıl*, V, 350-351; *İbn Kesir*, XIII, 191. Bundan az bir süre sonra Baybars Mısır'a çağrılarak tutuklanmıştır. *İbnü'l-Verdî*, II, 255; *Ebu'l-Fidâ*, III, 176.

⁸ *Sıbt*, VIII, 753; *İbn Vâsıl*, V, 351; *en-Nüveyrî*, XXIX, 314-315.

san 1246). Şehirde müthiş bir kıtlık oldu. Kaynakların ifadesine göre Dımaşklılar kedi, köpek ve hatta cesetleri dahi yediler.¹ Bunun üzerine es-Sâlih Eyyûb kendisine destek bulmak amacıyla ittifaklar kurmaya teşebbüs etti. Halep hakimi en-Nâsır Yusuf ve nâibi Şemseddin Lü'lü ayrıca Hıms hakimi el-Mansûr'la Harizmlilerle savaşmak üzere anlaşma yaptı. Türkmen ve Arapların katılımıyla el-Mansûr kumandasındaki ordu yola çıktı. Bu haberi duyan Harizmliler kuşatmayı kaldırarak bu orduyla savaşmak üzere Hıms'a yöneldiler.² Muharrem 644/ Mayıs 1246 da el-Kasab³ da yapılan savaşta Harezmliler müthiş bir bozguna uğradılar. Büyük reisleri Berke Han öldürüldü. Yıllardır Şam bölgesinde tehdit oluşturan bu kuvvetler sağa sola dağılarak etkilerini kaybettiler.⁴

Dımaşk'ın kuşatılması üzerine Mısır'dan yola çıkan Sultanın ordusuna bu haber ulaştığında büyük şenlikler yapıldı. İmadeddin ise bu yenilgiden sonra korkusundan Baalbek'e gidemedi. Zira sıranın Baalbek'e geldiğini ve yeğeninini kendisini öldüreceğini biliyordu. O nedenle Haleb'e giderek Melik en-Nâsır'a sığındı. Sultan Haleb'e bir elçi göndererek onun kendisine teslimini istedi ise de en-Nâsır: " Babamın dayısı ve ailenin büyüğünü kendisini öldürecek olan düşmanına teslim etmek bize yakışmaz" diyerek onu teslim etmeye yanaşmadı. Bunun üzerine Sultan isteğinden vazgeçti.⁵

Baalbek'te es-Sâlih İmadeddin'in oğlu el-Mansûr babasının adına hüküm sürüyordu. Hüsameddin b. Ebi Ali komutasındaki Dımaşk ordusu

¹ *Sıbt*, VIII, 753; *Ebû Şâme*, 178; *İbn Vâsıl*, V, 252-253; *en-Nüveyrî*, XXIX, 314-315; *Ebû'l-Fidâ*, III, 174; *İbn Kesir*, XIII, 190; *ez-Zehabî*, *el-İber*, V, 174.

² *İbnü'l-Amid*, 156; *İbn Vâsıl*, V, 353-354; *İbn Kesir*, XIII, 191.

³ Hıms yakınlarında Hıms gölü kenarında bir kasaba.

⁴ *Ebû Şâme*, 178; *İbnü'l-Amid*, 156; *İbn Vâsıl*, V, 359; *es-Sülûk*, I, 323; *Sıbt*, XIII, 760; *ed-Dürrü'l-Ma'lûb*, 358.

⁵ *İbn Vâsıl*, V, 360; *İbnü'l-Verdî*, II, 257.

Hıms kuvvetleriyle beraber Baalbek'i kuşattı. Şehir kısa sürede "emân" ile teslim alındı.¹

Daha önce zikredildiği gibi Harizmlilerin bir kısmı Filistin'e gitmiş burada bir takım yağmalama hareketlerine girişmişlerdi. Kerek hakimi en-Nâsır Dâvûd onları kendi himayesine aldı. İki ordu Balka bölgesindeki Salt² yakınlarına geldi. Bunu haber alan Sultan güçlü bir ordu hazırladı. Emir Fahreddin komutasında onların üzerine gönderdi. Salt yakınlarında yapılan savaşta Harezmliler ve Kerek kuvvetleri yenilgiye uğradılar (17 Rebiülahir / 12 Eylül 1246). Balkâ ve Filistin bölgesi alındı. en-Nâsır Dâvûd ve Harezmliler Kerek kalesine geri döndüler.³ Emir Fahreddin Kerek'i kuşattıysa da çok müstahkem olan bu kaleyi ele geçirmek mümkün olmadı.⁴ en-Nâsır Dâvûd'dan Harizmlileri kendisine vermesini istedi. O da bu teklifi kabul etti. Bunun üzerine Fahreddin Harezmlilerle güçlendirilmiş ordusuyla Busrâ'yı kuşattı ise de hastalanarak geri dönmek zorunda kaldı. Burada kalan ordusu daha sonra kaleyi ele geçirdi (Receb 644/Kasım 1246).⁵ Yine bu sıralarda Serhad⁶, Aclun gibi bazı kalelerde es-Sâlih Eyyûb'un topraklarına katıldı.⁷

Böylece es-Sâlih Eyyûb, yıllarca süren meşakkatli bir mücadeleden sonra Mısır ve Şam'ı birleştirerek Kerek ve Haçlıların elinde bulunan sahil şehirleri haricinde Eyyûbî birliğini sağlamış oldu.

¹ *Ebû Şâme*, 178; *Sıbt*, VIII, 760; *İbnü'l-Amid*, 156; *İbn Vâsıl*, V, 361-362; *Ebû'l-Fidâ*, III, 175; *es-Sülûk*, I, 324.

² Bugün Ürdün'ün Başşehri Amman'ın kuzeybatısında bulunmaktadır.

³ *İbnü'l-Amid*, 155-157; *Sıbt*, VIII, 760-761; *ez-Zehebî, el-İber*, V, 182; *es-Sülûk*, I, 325.

⁴ *Sıbt*, VIII, 761.

⁵ *İbnü'l-Amid*, 157.

⁶ Dimaşk yakınında Havran'a tabi müstahkem bir kale ve şchirdir. *Yâkut el-Hamavî*, III, 401.

⁷ *İbn Vâsıl*, V, 361-363; *ez-Zehebî, Düvelü'l-İslam*, II, 113; *İbnü'l-Verdî*, II, 258.

19 Zilkâde 644 / 7 Nisan 1247'de Sultan Dımaşk'a giderek bazı idari düzenlemelerde bulundu. Etrafta bulunan metbû melikler Dımaşk'a gelerek bağlılıklarını bildirdiler. Yeni alınan Baalbek, Serhad gibi bir kaç kaleyi ve Kudüs'u ziyaret ederek surlarının tamir edilmesini emreden Sultan Dımaşk'a döndü.¹ Dımaşk'taki düzenlemeleri tamamladıktan sonra 645 başları / 1247'de Mısır'a dönmek üzere yola koyuldu. Bu sırada es-Sâlih Eyyûb'un hastalık belirtileri de başgöstermişti.

Emir Fahreddin ise Taberiyye'yi "kılıç gücüyle" Haçlılardan aldı (10 Safer 645 / 16 Haziran 1247). Askalan kalesi de 22 Cemaziyelahir 645 / 24 kasım 1247'de uzun bir muhasaradan sonra fethedildi.² es-Sâlih Eyyûb bu iki kalenin fethinden büyük bir memnuyet duydu.³

Hıms hakimi el-Eşref Musa'da Sümeymiş kalesini es-Sâlih Eyyûb'e teslim etti. Bu durum Halep hakimi en-Nâsır Yusuf'u rahatsız etti. O, es-Sâlih Eyyûb'un Halep topraklarını da zaptedeceği hissine kapılarak ordusuyla Hıms üzerine yürüdü.⁴ Bu es-Sâlih Eyyûb'un büyük bir uğraşı vererek kurduğu Eyyûbî birliğinin kısa sürede bozulması anlamına geliyordu. Bunun üzerine Sultan, Emir Fahreddin'i sahil bölgesinde Haçlılarla yaptığı mücadeleyi terkedip Hıms hakimi el-Eşref'e yardım etmesi için Şam'a dönmesini emretti. es-Sâlih Eyyûb da ordusuyla Eşmûn Tannah⁵'da karargâh kurdu.⁶

el-Eşref bir müddet muhasaraya dayandıysa da sonunda Tell-Bâşir'e karşılık Hıms'ı en-Nâsır'a teslim ederek şehirden çıktı (Rebiülahir 646 /

¹ *Ebû Şâme*, 179; *İbnü'l-Amid*, 158; *İbn Kesir*, XIII, 193; *en-Nüveyrî*, XXIX, 323-324.

² *Sıbt*, VIII, 766; *Ebû Şâme*, 180; *İbnü'l-Furât*, I, 12-13; (İbn Dukmâk'ın *Nüzhetü'l-Enâm* adlı eserinden naklen).

³ *İbn Vâsıl*, V, 378.

⁴ *Sıbt*, VIII, 766; *İbn Vâsıl*, V, 377.

⁵ Dimyat yakınında bir şehir. *Yâkut el-Hamevî*, I, 200.

⁶ *İbn Vâsıl*, V, 378-379.

Ağustos 1248)¹. Buna karşılık Sultan, kumandanı Fahreddin'i büyük bir ordu ve mancınıklarla Hıms'a gönderdi ve muhasara başladı.² Bu sırada es-Sâlih Eyyûb'un hastalığı iyice artmıştı.³

Şam'da bulunan Halifenin elçisi Necmeddin Bâderâi iki ordu arasında sulh için yoğun çaba sarfetti. Sultan'ın hastalığı ve yeni bir Haçlı tehlikesi onu bir anlaşmaya razı olmaya zorladı. Anlaşmaya göre Hıms en-Nâsir'da kalacak ve ordular geldikleri yerlere geri dönecekti.⁴

Haçlıların Kıbrıs'a doğru yaklaştığı bu günlerde Eyyûbî birliğinin dışında kalan tek kale olan Kerek es-Sâlih Eyyûb'a teslim edildi.⁵ Böylece VII. Haçlı seferi öncesi Mısır ve Şam'da Eyyûbî birliği tam manasıyla sağlanmış oldu.

¹ *Sibt*, VIII, 770; *Ebû'l-Fidâ*, III, 177; *en-Nüveyrî*, XXIX, 328; *es-Sülûk*, I, 330.

² *İbnü'l-Amid*, 158; *İbn Kesir*, XIII, 198; *ez-Zehabî*, *el-İber*, V, 188

³ *es-Sülûk*, I, 331.

⁴ *İbnü'l-Amid*, 158; *Sibt*, VIII, 770; *İbnü'l-Verâî*, II, 260.

⁵ *Sibt*, VIII, 773; *ez-Zehabî*, *Düvelü'l-İslam*, II, 114; *İbn Haldun*, 780-781.

I.6. VII. HAÇLI SEFERİ VE DİMYAT'IN İSTİLASI

1244 / 641-642 yılında şiddetli bir sıtma (malaria) hastalığına tutulan Fransa Kralı IX. Louis iyileşirse müslümanlar üzerine bir sefer yapmaya and içmişti.¹ Sefer'in en önemli sebebi kutsal topraklarda hıristiyanların durumunun iyice sarsılmasıydı. Zira bu sıralarda Kudüs, Harezmîler vasıtasıyla müslümanların eline geçmişti. Daha önce zikredildiği üzere Haçlıların iki önemli kalesi olan Askalan ve Taberiyye'nin de müslümanların eline geçmesi bardağı taşıran son damla olmuştu.² Bunun dışında Papalığın Batı Avrupa Devletleri'yle olan mücadelesi ve bu devletlere nüfuz etme siyaseti de Papanın bu Haçlı Seferini desteklemesine sebep olmuştu.³

VII. Haçlı Seferi'nin daha önceki seferlerde olduğu gibi Şam bölgesi yerine Mısır'a yapılmasının sebebi ise VI./XII. asır ortalarından itibaren Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan "Mısır ayakta kaldığı müddetçe Şam bölgesinin elde tutulamayacağı ve müslümanlara karşı ikinci bir cephenin açılmasının gerekliliği" fikriydi.⁴

Dini-bütün bir hıristiyan olan IX. Louis andına sadık kalmak için daha hastalığının nekâhât döneminde hazırlıklara başlamıştı. Üç yıl süren hazırlıklardan sonra haçlı ordusu Kıbrıs'a doğru yola koyuldu. IX.Louis kendi donanması olmadığından Cenova ve Marsilyalılarından gemi kiralamak

¹ Joinville, *el-Kadı's Louis*, (trc H.Habeşi), Kahire 1968, 74-77; S.Runciman, *age*, III, 219.

² J.N.Yusuf, *el-Udvânu's-Salibî alâ-Mısır*, Iskenderiye 1984, 47-48.

³ M.S.Umran, *age*, 305-306.

⁴ A.M.el-Abbadi, *age*, 102; İkinci dereceden sebepler için bkz.M.M.Ziyâde, *Hamletü Louis et-Tasi'*, Kahire 1961, 89-90; S.Runciman, *age*, III, 220.

zorunda kalmıştı.¹ Almanya Kralı II. Friedrich ise merhum dostu el-Kâmil'in oğlu es-Sâlih Eyyûb'u durumdan haberdar etmişti.² Bu haberi alan Sultan daha önce zikredildiği üzere savaşmakta olduğu Haleplilerle anlaşarak hasta halinde Mısır'a dönmüştür. Eşmum Tannah'da karargâh kuran Sultan seferin Dimyat üzerine yapılacağını bildiğinden burayı tahkim etmeye başlamıştı. Ayrıca Hüsameddin b. Ebi Ali'den gemilerin hazırlanmasını istemiş; Emir Fahreddin'i de orduyla Dimyat'a göndermişti.³

4 Cemaziyelevvel 646 / 25 Ağustos 1248 de Aigues Mortes ve Marsilya Limanından hareket eden Haçlı ordusu 27 Cemaziyelevvel 646 /17 Eylül 1248 tarihinde Kıbrıs'ın Limasol limanına ulaştı.⁴ Joinville'in ifadesine göre Haçlılar Kıbrıs'a ulaştıklarında hazırlıkların tamamlandığını gördüler. Büyük miktarda zahire, yiyecek ve silah hazırlanmıştı. O kadar ki "Haçlı ordusunun şarap ihtiyacı karşılanmak üzere iki yıl müddetle şarap satışına sınırlama getirilmişti".⁵

IX. Louis Mısır üzerine hemen sefer yapılmasını istiyordu. Ancak kontlar ve baronlar kış aylarının yaklaştığını ve herkesin toplanmadığını öne sürerek IX.Louis'yi kışı Kıbrıs'ta geçirmeye ikna ettiler.⁶ Haçlı ileri gelenlerinin bir beklentisi de mücadele eden Eyyûbî meliklerinden istifade ederek anlaşma yoluyla istediklerini elde etmektir. Bu, mutaasıp bir hıristiyan olan kral tarafından kesinlikle reddedildi.⁷ Bununla beraber Kral Kıbrıs'ta iken bir ittifak yapmak üzere Moğollar tarafından gönderilen çeşitli elçi heyetleri

¹ W.U.Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Ankara 1975, 458.

² *Ibn Vâsıl*, IV, 247; *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 365-366; *Ibnü'l-Furât*, I, 15 (mektup metinleri için *Ibnü'l-Furât*, I, 15-17).

³ *Ibnü'l-Furât*, I, 14; *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 366.

⁴ Joinville, 81-83; W.B.Stevenson, *The Crusaders in the East*, 326; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 220; M.M.Ziyade, *age*, 92-93.

⁵ Joinville, 84-85.

⁶ Joinville, 84-85.

⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 221; M.M.Ziyade, *age*, 95.

gelmişse de pratikte bundan bir fayda sağlanamadı.¹ Ancak böyle bir anlaşma yapılsaydı, bu müslümanlar açısından büyük bir tehlike arzedecekti. Zira kendi içlerinde birbirleriyle mücadele eden Eyyübî melikleri iki kuvvetli ordu arasında kalacak belki de Mısır ve Suriye tamamen ellerinden çıkacaktı. A.S.Atiya'ya göre Moğol ve Haçlıların bir ittifak yapmak için çaba sarfetmeleri ortaçağ diplomasi tarihi açısından oldukça önemlidir.² Ayrıca bu ittifak çabası müslümanlarla bırakın bir anlaşma yapmayı müzakerelerde bulunmayı bile şerefsizlik addeden IX.Louis'un putperest Moğolları müslümanlara tercih ettiğini gösterir.

Bir batılı kaynakta mevcut olan ve şüphe ile karşılanması gereken bir rivayete göre Haçlılar Kıbrıs'ta iken es-Sâlih Eyyüb'un adamları Kıbrıs'a gelip IX.Louis'yi zehirlemeye çalışırken yakalanmışlardı.³ Ancak bu rivayete ne doğu, ne de batı kaynaklarında rastlanmaması şüpheyle bakmayı gerektirmektedir. Aslen o devrin şartlarında müslümanların Kıbrıs adasına çıkıp böyle bir harekâta girişmeleri oldukça zor görünmektedir.

Akkâ'da Cenevizlilerle Pisalılar arasında yapılan savaş Mısır'a karşı düzenlenen seferi kolaylaştırmak için Kral tarafından istenen gemileri Kıbrıs'a gönderecek olan Cenevizlilerin bu taahhütlerini yerine getirememelerine sebep oldu. Ancak bu iki tüccar grup arasındaki mücadelenin barışla sonuçlanmasından sonra gemiler Kıbrıs'a ulaşabildi. Bu da seferin gecikmesine sebep oldu.⁴ Beklenmedik bir şekilde adadaki ikametın uzaması ancak iki ay yetebilecek kadar hazırlanan emtianın tükenmesine yol açtı. Bunun üzerine Kral ek tedbirler alarak ordunun iâşesini temin etti.

IX.Louis Mart ayında ordunun ve gemilerin hazırlanmasını istedi. Haçlılar iki ay süren hazırlıklardan sonra Muharrem 647 / Mayıs 1249'da

¹ Joinville, 84-86. Ayrıntılar için bkz. S.Runciman, *age*, III, 222.

² A.S. Atiya, *Crusades in the Later Middle Ages*, London 1938, 241-242.

³ Guillime de Nangis'den naklen, J.N.Yusuf, *Udvânû's-Salibi alâ-Mısr*, 68.

⁴ W.U.Heyd, *age*, 382.

peyderpey Mısır'a gitmek üzere Kıbrıs'tan ayrıldı.¹ Kralın donanması daha sonra denize açılmıştı.² Joinville'e göre ordu 50.000 kişi ve irili ufaklı 1800 gemiden oluşuyordu.³

20 Safer 647/4 Haziran 1249 Cuma günü Haçlı ordusu Dimyat önlerine ulaştı.⁴ Buna karşılık hasta olan es-Sâlih Eyyûb Mısır'a dönmüş ve Emir Fahreddin'i Benû Kinane kabilesiyle beraber Dimyat'ı muhafaza için şehre göndermişti.

Bu noktada muasır kaynaklarda bulunmayan ancak muahhar kaynaklarda geçen IX.Louis ile es-Sâlih Eyyûb'un karşılıklı mektuplaşması karşımıza çıkıyor. İbn Vâsıl ve Joinville gibi biri müslümanlar, diğeri haçlılar tarafında bizzat olaylara katılmış ve iki hükümdara da çok yakın olan müelliflerin eserlerinde bu mektuplaşmadan hiç bahsetmemeleri şüphelerimizi artırıyor. Ancak bu mektuplar sonradan yazılmış olsa da bazı tarihi gerçekleri içeriyor olabilir.⁵ IX.Louis gönderdiği mektupta, Sultanı ordusunun büyüklüğü ile tehdit ediyor ve Mısır topraklarının kendisine verilmesini istiyordu.⁶ Bu mektubu aldığı anda hasta yatağında bulunan es-Sâlih Eyyûb inşâ

¹ Joinville, 90-92.

² S.Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 14.

³ J.N.Yusuf, *age*, 87; M.M. Ziyade bu miktarı mübalağalı bulmaktadır. Ona göre ordu 28.000 civarındadır. *Age*, 99; S.Runciman ise gemi rakamını 120 olarak verir. *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 293.

⁴ Joinville, 92; *İbn Vâsıl (Ziyade neşri)*, 265; S.Runciman, *age*, III, 223; M.M.Ziyade, *age*, 106.

⁵ M.M.Ziyade bu mektupların bir müddet vesika olarak meçhul kalmış ve muahhar müellifler tarafından bulunmuş olabileceğini ileri sürüyorsa da, *age*, 109. Bu seferde bizzat kralın yanında bulunan Joinville'in bu mektuplaşmadan haberi olması gerekirdi. J.N.Yusuf da mektubun gerçekliği konusunda bazı şüphelerini öne sürmektedir.

⁶ *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 366-367, mektubun diğeri bir versiyonu için bkz. *es-Sülûk*, I, 333-334.

katibi kadı Bahaeddin Züheyr'e mektubun karşılığını yazdırdı. Mektupta İslam orduları övülüyor, Kralın tehditine tehdit ile cevap veriliyordu.¹

22 Safer / 5 Haziran sabahı Haçlı birlikleri çıkarma harekâtına başladılar. Sahilde yapılan savaşta müslümanlar pek çok kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. Akşam olduğunda Fahreddin ordusuyla Dimyat'a geri çekildi²

Emir Fahreddin Dimyat'ın doğu kıyısına çekilirken iki yakayı birbirine bağlayan kayıklardan oluşan köprüyü yıkmayı unutmuştu. Bu stratejik açıdan büyük bir hata idi. Burada geceleyen Fahreddin halkın ve ordunun panik içinde olduğunu gördü. Askerler es-Sâlih Eyyûb'un hastalığı sebebi ile Emir Fahreddin'i dinlemez olmuş ve Eşmum Tannah'a doğru kaçmaya başlamışlardı.³ Joinville'e göre ise Fahreddin, posta güvercinleriyle üç defa sultana haber göndermiş, ancak sultan ağır hastalığı sebebiyle buna cevap verememiş, ordu da es-Sâlih Eyyûb'un öldüğü fikrine kapılmıştı.⁴ Ordunun Eşmum Tannah karargâhına kaçması üzerine korkuya kapılan Dimyat halkı ve şehri korumakla görevli Benû Kinane kabilesi de şehri boşalttı.⁵ Oysa şehirde bol miktarda erzak ve silah vardı. Şayet müslümanlar köprüyü yıkıp şehrin kapılarını kapatsalardı uzun bir süre dayanabilirlerdi.⁶ Müslümanlarla savaşmak için gelen Joinville dahi bunun büyük bir hata olduğunu belirtiyor.⁷

¹ *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 367-369; *es-Sülûk*, I, 334-335.

² *İbn Vâsıl* (M.M.Ziyade neşri), 266; (J.N.Yusuf neşri), 299-300; *Joinville*, 95-96.

³ *İbn Vâsıl* (M.M.Ziyade neşri), 266; (J.N. Yusuf neşri), 301.

⁴ *Joinville*, 96; *İbnü'l-Fuvatî* de bunu teyit eder. Irak'lı yazar hiç bir İslam kaynağında olmayan ilginç bilgiler sunar: "Salih Eyyûb uykusundan uyandığında mektuplar ona arz edilir. O da niçin bana daha önce haber vermediniz der. Kâtibi doktorun buna izin vermediğini söyler, Salih Eyyûb bu durumdan oldukça rahatsız olur". *el-Havâdisu'l-Câmia*, 239-240.

⁵ *İbn Vâsıl*, (M.M.Ziyade neşri), 226-227, (J.N.Yusuf neşri), 300-301.

⁶ *İbn Vâsıl*, (M.M.Ziyade neşri), 227; (J.N.Yusuf neşri) 301.

⁷ *Joinville*, 96.

Sabah olduğunda bir hile var zannıyla korkarak şehre giren Haçlı ordusu Dimyat'ı kolayca ele geçirdi (22 Safer 647 / 6 Haziran 1249)¹.

Bu haber Kahire'ye ulaştığında halk büyük bir korkuya kapıldı. Ordu, karargâhına döndüğünde müthiş derecede kızgın olan Sultan, Benû Kinane kabilesinden yaklaşık 60 kişiyi idam ettirdi. Sultanın bu hareketi memlûklerin hoşuna gitmedi. Onu halletmek istedilerse de Emir Fahreddin buna engel oldu.² Sultan Fahreddin'e de kızgın olmakla beraber bu tehlikeli durumda ona karşı bir harekete girmekten kaçındı. Eğer Sultan biraz daha yaşasaydı Fahreddin'i ve memlûklerini öldürtürdü.³

Sultan bu olay üzerine el-Mansûra⁴ya çekildi (24 Safer 647/8 Haziran 1249). Burası daha müstahkem bir mevki idi.⁵ Surlar tamir edildi, gemiler hazırlandı ve cihada katılmak isteyen gönüllüler dört bir yandan el-Mansûra'ya ulaştı.⁶ Bundan sonra müslüman savaşçılar her gece haçlıların karargahına giriyorlar ve uyurken buldukları Haçlı askerlerini öldürüyorlardı. Joinville'e göre Sultan her hıristiyan başı için bir dinar veriyordu. Onlarda öldürdükleri askerlerin başını gövdesinden ayırıp yanlarında götürüyorlardı.⁷ Esirlerin sayısı günden güne artıyordu.⁸ Buna rağmen IX.Louis Fransa'dan takviye kuvvetlerin gelmesini bekliyordu.⁹ Ayrıca Nil nehrinin çekilme zamanı da gelmiş idi. Yaklaşık beş ay Dimyat'da bekleyen Haçlılar bu bekleyiştten pek

¹ *İbn Vâsıl*, (M.M.Ziyade neşri), 268; *Joinville*, 97-98; *Ebû Şâme*, 183; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasarü'd-Düvel*, (nşr.A.S.el-Yesûa), Beyrut 1984, 452; *İbnü'l-Fuvâtî*, 240.

² *Sıbt*, VIII, 773-774.

³ *İbn Vâsıl*, (M.M.Ziyade neşri), 268; *İbnü'l-Furât*, I, 19; *es-Sülûk*, I, 336.

⁴ Melik el-Kâmil'in Dimyat ile Kahire arasında inşa ettirdiği bir şehirdir. *Yâkut el-Hamevî*, V, 212.

⁵ *İbn Vâsıl*, (M.M.Ziyade neşri), 268.

⁶ *Joinville*, 99; *es-Sülûk*, I, 337; Ayrıntılar için bkz. M.M.Ziyade, *age*, 117.

⁷ *Joinville*, 101.

⁸ *İbnü'l-Furât*, I, 20-21.

⁹ *Joinville*, 101-102.

fazla fayda elde edemediler. Hatta küçük çarpışmalarda pek çok zayıat verdiler.¹

Frankların Dimyat'ı almaları üzerine Dimaşk ordusu misillemede bulunarak Sayda'yı kuşattı ve kısa süre sonra ele geçirdi.² Bu haber Dimyat'ın kaybedilmesi sebebiyle üzülen müslümanların morallerini yükseltti.³

Bu sırada Haçlıların durumuna gelince, beklenmekte olan takviye kuvvetler kralın kardeşi Alfons de Poitou komutasında 6 Receb 647 / 29 Ekim 1249'da Haçlı karargahına ulaştı.⁴ Bunun üzerine Kral ileri gelenlerle bir istişare meclisi oluşturdu. Burada ortaya atılan soru ordunun nereye yöneleceği idi. İskenderiye mi? Kahire mi? Pierre de Bretagne ve orduda bulunan baronların pek çoğu İskenderiye'ye yönelmek istiyorlardı. Bu önemli limanı ele geçirerek Haçlılara sürekli yardım gelmesi sağlanacaktı. Ancak Kral'ın diğer kardeşi Robert d' Artois bu fikre karşı çıktı. Ona göre Kahire'den başka bir yere gitmek uygun değildi. "Eğer yılanı öldürmek istiyorsanız başından başlayınız" diyordu. Bu fikir Kral'ın kabülüyle meşveret meclisinde onaylandı.⁵

Bunun üzerine 13 Şaban 647 / 20 Kasım 1249'de Haçlı ordusu Kahire'ye doğru ilerlemeye başladı. Kral ordusuna müslümanlara saldırmamalarını sadece ilerlemelerini emretmişti. Bu, müslüman savaşçıların hücumlarını iyice artırmasına sebep oldu.⁶ Bu ilerleme esnasında Haçlı ordusu pek çok kayıp verdi.

¹ W.Stevenson, *age*, 326.

² *Ibn Vâsıl*, (M.M.Ziyade neşri), 270; *es-Sülûk*, I, 337.

³ *Ibnü'l-Furât*, I, 22, M.M. Ziyade'ye göre bu hareket es-Salih Eyyüb'un emriyle yapılmıştır.

⁴ Joinville, 102, S.Runciman, *age*, III, 225.

⁵ Joinville, 103.

⁶ Joinville, 103.

I.7. es-SALİH EYYUB'UN ÖLÜMÜ

Haçlıların Kahire'ye doğru ilerlemeye başladıkları bu kritik dönemde Sultanın hastalığı iyice arttı ve bütün çabalara rağmen kurtarılamadı (15 Şaban 647/21 Kasım 1249).¹

Bu öldürücü hastalığın ne olduğu hakkında özellikle muahhar kaynaklarda oldukça bilgi vardır. Aynı zamanda bir doktor olan Ebu'l-Ferec onun bacağına çıkan bir ur yüzünden kangren olduğunu², Makrizi vereme yakalandığını³, İbn İyas bir çeşit cilt kanserine (concuroid)⁴, Ebu'l-Fida ise verem ve akıntılı bir yara⁵ nedeniyle öldüğünü belirtmektedir. Bu muahhar kaynaklara dayanarak Sultanın ölüm sebebiyle ilgili bir makale yazan F. Klein-Franke tam bir sonuca varamamıştır.⁶ Oysa es-Sâlih Eyyûb'un daima yakınında bulunan muasır müellif İbn Vâsıl Sultan'ın hastalığını ayrıntılı olarak anlatıyor. Ona göre Sultan iki hastalıktan muzdaripti. Birincisi testislerindeki yara idi. İkincisi ise veremdi. Sultan verem olduğunu bilmiyordu ve sadece bu yaranın kendisini zayıf düşürdüğünü zannediyordu.⁷ Bununla beraber diğer iki müellif de Sultan'ın zehirlendiği fikrindedir. Bunlardan Haçlı

¹ *en-Nüveyrî*, XXIX, 336; *İbn Vâsıl (Ziyade)*, 273; *Muhtasar'd-Düvel*, 453; *İbnü'l-Amid*, 159.

² Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, Ankara 1987, II, 550; *Muhtasaru'd-Düvel*, 453.

³ *es-Sülûk*, I, 337.

⁴ *İbn İyas*, I, 277.

⁵ *Ebu'l-Fidâ*, III, 179.

⁶ F. Klein Franke, "What was the Fatal Disease of Malik al-Salih Najm al-Din Ayyub", *Studies in Islamic History and Civilization in Honour of Professor David Ayalon*, (ed.M.Sharon), Jerusalem 1986, 153-157.

⁷ *İbn Vâsıl*, (Ziyade neşri), 273.

kaynağı Joinville'e göre: "es-Sâlih Eyyûb Hıms'ı muhasara edince kurtuluş yolu olmadığını gören Hıms hakimi (Şirkuh), Sultan'ın adamlarından biriyle anlaşarak sürekli oturduğu yaygının üzerine zehir sürdü. Sultan bacağından zehirlendi ve bu ölümine sebep oldu.¹

Bu konuda daha ilginç ikinci bir rivayet de Devâdâri'den gelmektedir. Ona göre "es-Sâlih Eyyûb Serhad'ı İzzeddin Aybek'den aldığına ona tekrar ikta olarak verdi. Daha sonra bu yaptığına pişman oldu ve bir tertip düzenledi. İzzeddin Aybek'in Kur'an okumayı sevdiğini ve her gün sürekli okuduğunu biliyordu. Sultan ona her sayfası zehirlenmiş altın yaldızlı bir Kur'an hediye etti. Bu Kur'an'ı okuyan ve elini ağzına götürerek İzzeddin Aybek zehirlendi. Bunu yapanın es-Sâlih Eyyûb olduğunu anladı. Öleceği kesinleşen İzzeddin intikam almayı düşündü. Takriben 10.000 dinara benzeri görülmemiş bir eğer yaptırdı. Eğere zehir sürerek hazinesi bıraktı. İzzeddin Aybek öldüğünde Serhad'a ve hazinesine el koyan Sultan bu muhteşem eğeri kendine ayırdı ve hemen onu denedi. Serhad meydanında bir top oyunu oynadı ve bacağından zehiri kaptı. Böylece İzzeddin Aybek katilinin katili oldu.²

Bu rivayetlerin doğru olup olmadığı bilmiyoruz. Diğer kaynaklarda bunu destekleyen hiç bir ibare yok. Çalıştığımız dönemde bu tür zehirlenme motiflerine oldukça sık rastlanıyor. Bu nedenle ihtiyatla karşılanması gerektiğine inanıyoruz.

603 / 1206-1207 yılında doğmuş bulunan es-Sâlih Eyyûb büyük mücadelelerden sonra iktidarı ele geçirmiştir. O, Verd el-Munâ adlı Sudanlı zenci bir cariye (ümm-ü veled)' nin oğluydu.³ Babasının sağlığında önce veliaht tayin edilmiş daha sonra azledilerek doğu bölgesine sürülmüştür. Babası öldükten sonra Şam'ı ele geçiren es-Sâlih Eyyûb Mısır üzerine yürütmekte iken tutuklanmış ve hiç bir şeyi kalmamıştı. Ancak azmi ve hırsı

¹ Joinville, 89-90.

² ed-Dürrü'l-Matlûb, 372-373.

³ es-Sülûk, I, 339; İbnü'l-Verdî, II, 264.

sayesinde önce Mısır sonra da Şam bölgesini tekrar ele geçirerek bu iki bölgeyi birleştirmeyi başarmıştır. Onun bizim açımızdan en önemli icraatı ise vefatından sonra Memlûk Devletini kuracak olan Bahrî Memlûk Birliğini kurmuş olmasıdır.

es-Sâlih Eyyûb'un şahsi özelliklerine gelince, vakar sahibi, konuşmayı ve insanlar arasına karışmayı sevmeyen asosyal bir tipti. Sıkıntı ve üzüntülerden fazla etkilenmeyen bir yapıya sahipti.¹ Söz dinlemeyen ceberrut Memlûkler onu gördüklerinde tek bir söz dahi söylemeye cesaret edemezlerdi. Hayatı boyunca ondan tek bir kötü söz işitilmemişti. Zevcesi ve cariyesi dışında kadınlarla ilgilenmezdi. İnşâ ve imar faaliyetlerine oldukça düşküdü. Ravda adasını ve kalesini yeniden inşâ etti.² Ayrıca Kahire'de de pek çok imar faaliyetinde bulunmuştu. Gururu kibir derecesine ulaşıyordu. Bu nedenle amcası es-Sâlih İsmail tarafından hapsedilen oğlunu ondan isteyemedi. O, kardeşi el-Adil başta olmak üzere ümerâdan pek çok kişiyi öldürttü ve pek çoğunu da hapsedirdi. Bilim ve kitaba pek meraklı değildi.³

es-Sâlih Eyyûb'un üç oğlu vardı. Babası tarafından çok sevilen en büyük oğlu el-Muğis Ömer babasının sağlığında hapiste ölmüş idi. Küçük oğlu Melikü'l-Kahir'i de küçük yaşta kaybetmişti. Cariyesi Şecerü'd-Dürr'den bir oğlu daha olduysa da o da çok yaşamadı. Sultan öldüğünde

¹ *İbn Vâsil (Ziyade)*, 274.

² *İbn Vâsil (Ziyade)*, 274-279.

³ *Ebu'l-Fidâ*, III, 180; *es-Sülûk*, I, 340-342; *Sibt*, VIII, 775. Melik es-Sâlih Eyyûb'un hayatı için yukarıda zikredilenler dışında bkz. *İbn Hallikan*, V, 86-87; *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (nşr.Y.Necm), III, Beyrut 1981, 55-57; *Siyerü A'lâmi'n-Nûbelâ*, XXIII, 193; *İbn Tagriberdî, en-Nücumü'z-Zâhira fi-Mülûki Mısır ve'l-Kahira*, (nşr.M.H.Şemsüddin), Beyrut 1992, VI, 282-321; *İbn Dukmâk, el-Cevherü's-Semin fi-siyeri'l-Mülûk ve's-Selâtin*, (nşr.M.K.İzzeddin Ali), Beyrut 1985, II, 36-39; *İbnü'l-Amid*, 159; *İbnü'l-İmâd, Sezerâtü'z-Zehab fi-Ahbâri men-Zehab*, Dımaşk 1981, VII, 411-413; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Melik üs-Salih"; *İA*, VIII, 674-678; D.S.Richards, "Al-Malik al-Salih Nadjm al-Din Ayyub", *EI(2)*, VIII, 988-989.

sadece ortanca oğlu el-Muazzam Turanşah hayatta bulunuyordu. Ancak Turanşah'da psikolojik dengesizlik ve kararsızlık vardı. Bu nedenle babası ondan nefret ediyordu. Hayatta olduğu sürece onun Mısır'a gelmesine izin vermedi. 645 / 1247'de Dimaşk'a giden es-Sâlih Eyyûb sefere çıkarken kendisini uğurlayan Emir Hüsameddin b. Ebi Ali'ye "Ben Şam'a gidiyorum ve ölümün bana ulaşmasından korkuyorum. Oğlum Turanşah hükümdar olmaya uygun değil, şayet ölürsem topraklarımı akrabalarımın teslim etme".¹ Bir başka rivayette de "Topraklarımı Halife Mustasım'dan başkasına teslim etme" demiştir.²

Ancak bu kritik dönemde ülkeyi Turanşah'a teslim etmekten başka çare yoktu. Sultan bunu düşünerek oğluna siyâsî bir vasiyetname bıraktı.³ Siyaset felsefesi açısından da önemli olan vasiyetnamede Sultan, oğlu Turanşah'a nasıl davranması gerektiğini anlatıyordu. İleriki bölümlerde görüleceği gibi vasiyetnamedeki tavsiyelerin tam tersini yapan Turanşah kısa sürede canından olacaktır.

Giriş bölümünde onun çocukça davranışları cüreti ve sabırsızlığı nedeniyle veliaht tayin edilmediği ve iktidarın bunlarla sağlanamayacağı belirtildikten sonra yapması ve yapmaması gereken şeyler anlatılıyordu. es-Sâlih Eyyûb'a göre bu tavsiyelere uyarsa iktidar kendisinde olur, eğer muhalefet ederse kaybederdi.

Sultan oğluna bütün işlerinde kendisi gibi hareket etmesini ve herşeyi yerli yerinde bırakmasını tavsiye ediyordu. Emirlere ve eşi Şecererü'd-Dürr'e ihtiram göstermesininin gerekliliğini belirterek aile ve akrabalarına ihsanda bulunmasını, bir şeye kızdığında cezalandırmakta acele etmemesini, Haçlılarla

¹ *İbn Vâsıl*, V, 376.

² *İbn Vâsıl*, (Ziyade), 279.

³ Bu siyâsî vasiyetname ilk defa C. Cahen ve I. Chabbouh tarafından neşr ve Fransızcaya tercüme edilmiştir. "Le Testament d' al-Malik al-Salih Ayyub" BEO, XXIX, 97-114. Daha sonra bu vasiyetname en-Nüveyrî'nin, *Nihayetü'l-Ereb* adlı eserinin basılmasıyla ikinci defa neşredilmiş oldu. XXIX, 341-352.

mtücadeleye gücünün yetmeyeceğini; onlara Filistin Sahilini ve Kudüs'tü vermesini öğütüyordu. Sultan vasiyetinde Mısır'ın devletin temeli olduğunu belirtiyor ve onu elinde tutarsa bütün doğuyu elinde tutabileceğini bildiriyordu. Vasiyetinde yine divanü'l-ceyş'i dikkatle kontrol etmesini, zira devletin içindeki düşmanlar olarak tavsif ettiği hıristiyanların orduyu bozmaya çalıştıklarını belirtmektedir. O orduyla ilgili tavsiyelerinde: Askerleri şehirlerden ve kadından uzak tutmasını ve orduya adam alırken iyi seçim yapmasını, donanmayı ve orduyu çoğaltmasını; memlûklere iyi davranmasını istemektedir.¹

Görüldüğü gibi oğlunun zaaflarını bilen es-Sâlih Eyyûb, diğer oğulları hayatta olmadığından kerhen el-Muazzam Turanşah'ın Sultan olmasına razı olmuş, ona hemen hemen her konuda ne yapması gerektiğini bildiren bir vasiyetname bırakmıştı. Ancak bu vasiyetname Turanşah tarafından dikkate alınmamıştır.

¹ C.Cahen, İ. Chabbouh, "agm", 99-104; *en-Nüveyrî*, age, XXIX, 341-352.

II. KISIM

YÖNETİMİN BAHRİ MEMLUKLERE GEÇİŞİ

II.1. el-MANSURA SAVAŞI VE BAHRİ MEMLÜKLER

Sultan'ın ölümü üzerine cariyesi Şecerü'd-Dürr, Emir Fahreddin ve Tavâşi Cemaledin Muhsin toplandılar. Şecerü'd-Dürr, onları bu kritik dönemde Sultan'ın ölümünün gizlenmesinin gerektiğine iknâ etti. Muazzam Turanşah'ın Hısn Keyfa'dan çağırılmasına karar verdiler. Sultan, sanki ölmemiş gibi işler devam ettirildi. Yönetim, Emir Fahreddin'in elinde idi. Sultan'ın yanına girmek isteyenlere ağır hasta olması gerekçesiyle izin verilmiyordu. Bahrî Memlûklerin lideri Farisüddin Aktay Turanşah'ı getirmek üzere Hısn Keyfa'ya gönderildi.¹

Bu sırada Emir Fahreddin sanki sultanmış gibi davranıyor, hazineyi dilediği gibi kullanıyordu.² Bu durumdan rahatsız olan memlûkler Emir Fahreddin'e karşı bir hareket başlattılarsa da onun iktidarda gözü olmadığını ve Turanşah gelince bu makamı terkeceğini öğrenince ondan özür dilediler.³

Bütün tedbirlere rağmen Sultan'ın ölüm haberi yayılmaya başlamıştı. Sultan'ın kendi el yazısıyla, katibinin yazısı farklıydı. Bu durumdan şüphelenenler ölmekle birlikte hiç kimse Sultan'ın öldüğünü söylemeye cesaret edemiyordu.⁴

Sultan'ın ölüm haberi Haçlılar tarafından da duyulmuştu.⁵ Takviye kuvvetleriyle iyice güçlenen Haçlı ordusu Fâraskur⁶'a gelerek burada karar-

¹ *Sibt*, VIII, 774; *İbn Vâsil (Ziyade)*, 271; *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 373; *Muhtasarü'd-Düvel*, 473.

² J.N.Yusuf, *age*, 142-143.

³ *en-Nüveyrî*, XXIX, 338.

⁴ *es-Sülûk*, I, 344.

⁵ *Joinville*, 107; *İbnü'l-Furât*, 23; M.M.Ziyade, bundan daha sonra olduğunu belirt-

gâh kurdu.¹ 24 Şaban 647/15 Aralık 1249'da, Kâhire'ye doğru, Nil boyunca gemilerle ve karadan piyade askerleriyle ilerlemeye başladılar. Bu haber Kahire'ye ulaştığında halk paniğe kapıldı. Cuma hutbelerinde yapılan cihad çağruları üzerine çok sayıda gönüllü toplandı.²

1 Ramazan 647/22 Aralık 1249'da Faraskur yakınındaki ilk çarpışmalarda her iki tarafta büyük kayıplar verdi ise de, sonuçta Haçlılar galip geldiler. İlerlemeye devam eden Haçlı kuvvetleri 7 Ramazan 647/28 Aralık 1249'da Beramun'a ulaştılar.³ Müslümanların Bütün gayretine rağmen durdurulamayan Haçlılar, 14 Ramazan 647/4 Ocak 1250'de el-Mansûra'nın karşı kıyısındaki Cedile'de karargâh kurdular. Nil nehrinin iki yakasında karşılıklı mevzilenen ordular yaklaşık bir buçuk ayı çarpışmalarla geçirdiler.⁴ Etraflarına hendekler kazıp, surlar inşa eden haçlılar karşı kıyıya geçmek üzere köprü yapmak istedilerse de müslüman ordusunun mancınık atışları yüzünden bu mümkün olmadı. Çarpışmalar böyle sürüp giderken bir Kıptî 500 Bizans altını karşılığında haçlı ordusunu Salamon geçidinden nehrin karşı kıyısına geçirdi (4 Zilkade 647/8 Şubat 1250)⁵.

Müslümanlar Haçlıların gelişini duymadıklarından onlar el-Mansura yakınlarındaki müslüman karargahına girerek büyük tahribat yaptılar. Bu baskında pek çok insan öldürüldü. Emir Fahreddin de bunlar arasında bulunuyordu.⁶

mektedir. *Hamletü Louis et-Tasi'*, 131.

⁶ Dimyat yakınında bir köy. *Yakut el-Hamavî*, IV, 228.

¹ *es-Sülûk*, I, 346.

² *İbnü'l-Furât*, 23; J.N.Yusuf, *age*, 145; M.M.Ziyade, *age*, 130.

³ *es-Sülûk*, I, 347.

⁴ *İbn Vâsıl*, (Ziyade), 290; *İbnü'l-Furât*, 20; W.Stevenson, *age*, 327; S.Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 227; J.N.Yusuf, *age*, 145-147.

⁵ *İbnü'l-Furât*, 26; W.Stevenson, *age*, 327; S.Runciman, *age*, III, 227.

⁶ Joinville, 129; *İbnü'l-Amid*, 159; *Muhtasaru'd-Düvel*, 453-454; *es-Sülûk*, I, 349; Fahreddin b. eş-Şeyh eş-Şuyûh (Emir Fahreddin)'in hayatı için ayrıca bkz. *Sibt*,

Kralın bütün uyarılarına rağmen kardeşi Robert d'Artois onun gelmesini beklemeden öncü kuvvetleriyle şehre girdi. Bahrî Memlûklerin lideri Baybars el-Bundakdârî'nin yaptığı plana göre el-Mansura sakinleri evlerinden çıkmayacak askerlerde emir verilene kadar yerlerinde kalacaktı. Bu plan tatbika koyuldu. Şehre giren haçlılar sokakların bomboş olduğunu görünce halkın ve müslüman ordusunun kaçtığını zannettiler ve tedbirsiz bir şekilde şehrin dar sokaklarında sağa sola dağıldılar. Robert d'Artois tam sultanlık sarayına yaklaşmıştı ki memlûkler için beklenen emir verildi. Memlûkler, Cedile'den gelen atlılar ve şehir halkı hep beraber haçlılara saldırdılar. Dar sokaklarda hareket kabiliyetlerini kaybeden yaklaşık 1500 seçkin haçlı şovalyesi öldürüldü. Ölenler arasında kralın kardeşi Robert d'Artois ve ileri gelen pek çok kont vardı. Kurtulabilenler ise Cedile'deki Haçlı karargâhına kaçtılar¹. Bu çarpışma Bahrî memlûklerinin askeri kabiliyetlerini ispatladıkları ve müslümanların kazandığı ilk çarpışma, haçlılar için ise sonun başlangıcı oldu. Yenilgi haberini alan IX. Louis memlûklerin şiddetli hücumları altında zorlukla Cedile'deki karargahına ulaştı. Bu sırada bir miktar haçlı takviyesi de Cedile'ye ulaşmıştı.² Ertesi gün güneş doğduğunda Baybars komutasında küçük bir grup memlûk askeri şehirden çıkarak Cedile'deki haçlı karargahına saldırdı. Haçlılar büyük kayıp vermelerine rağmen bu saldırıyı püskürtmeyi başardılar.³ Casusları vasıtasıyla yeni bir saldırı haberi alan IX. Louis karargâhını tahkim etti ve birliklerini yeniden düzenledi. 7 Zilkade 647/11 Şubat 1250'de müslümanlar tekrar saldırıya geçtiler. Kahire tarafında kralın diğer kardeşi, Sicilya hakimi Kont d'Anjou bulunuyordu. Kral memlûklerin mancınıklarla ve piyade kuvvetlerinin saldırıları ile iyice tazyik ettikleri kardeşini bizzat yardımına yetişerek kurtardı. VII. Haçlı Seferi başladığından

VIII, 776-777; *ez-Zehabî, el-İber*, V, 194-195; *İbn Kesir*, XIII, 178.

¹ Joinville, 113-115; *Ebû Şâme*, 183; *İbn Vâsıl*, (Ziyade), 294; *es-Sülûk*, I, 350; M.M.Ziyade, age, 155-157.

² Joinville, 130; M.M.Ziyade, age, 161.

³ Joinville, 131-133.

beri cereyan eden, bu en şiddetli çatışmada¹ haçlılar büyük kayıplar verdiler. Müslüman ordusu da bir müddet sonra karargahına döndü.² İki ordunun da savaşa ara vermek için geçerli sebepleri vardı. Katolikler için oruç günleri başlamış, ayrıca nehirdeki cesetler yüzünden veba salgın hale gelmişti. Müslümanlar açısından ise ordunun yeniden düzenlenmesi gereği dışında Turañşah'ın geldiği haberi de bu inkitada önemli bir etken olmuştur.³

Mısır'da bu olaylar vukû bulurken Turañşah da 11 Ramazan 647/ 1 Ocak 1249 da Hısn Keyfa'dan yola çıkmıştı. 29 Ramazan 647/19 Ocak 1250'de Dımaşk'a ulaştı. Bayramını Dımaşk'ta geçiren Turañşah bazı idari düzenlemeler yaptıktan ve Emir Bedreddin Yağmur'u Dımaşk nâibi olarak tayin ettikten sonra yola çıktı; 21 Zilkade 647/25 Şubat 1250 de el-Mansura'ya ulaştı.⁴

el-Mansura'da derhal orduyu düzenleyen Sultan haçlı ordusunu kuşatma altında aldı.⁵ Ancak haçlılara Nil nehri yoluyla Dimyat'tan yardım geliyordu. Bunu önlemek isteyen Turañşah kuzeyden develer vasıtasıyla Nil nehrinin güneyindeki Semâva'ya gemiler getirtti ve bunları karşı kıyıdaki Bahr el-Mahalle'ye geçirdi. Bundan sonra haçlılara yiyecek taşıyan gemileri bir bir yakalamaya başladı. Nehirde cereyan eden büyük bir savaştan sonra ilk olarak elli iki haçlı gemisi ele geçirildi ve 1000 kadar asker esir edildi.⁶ Bunu 9 Zil-

¹ Joinville, 131-132. R. Şeşen, Haçlıların saldırdığını belirtmektedir. "Eyyûbiler", *DGBİT*, VI, 390.

² J.N.Yusuf, *age*, 178-187; M.M.Ziyade, *age*, 172-174.

³ S.Runciman, *age*, III, 229; M.M.Ziyade, *age*, 178.

⁴ Rothelin, *Tetimmetü Kitâbi William es-Sûrî li-Müllefi'l-Mechûl ve'l-Mensûb Hataen ilâ-Rothelin*, (trc.U.Z.Zeyd), Kahire 1989, 189; *Ebû Şâme*, 183; *İbnü'l-Amid*, 159-160; *İbnü'l-Fuvarî*, 245-246.

⁵ *İbn Vâsıl*, (Ziyade), 297.

⁶ Joinville, 141-142; Rothelin, 186; *İbn Vâsıl*, (Ziyade), 281; S.Runciman, *age*, III, 229; J.N.Yusuf, *age*, 189-191.

hicce 647647/15 Mart 1250'de, haçlılara yiyecek ve silah getiren otuz iki geminin daha ele geçirilmesi takib etti¹

Haçlı ordusundaki veba salgını nedeniyle her gün 20-30 kişi ölürken, ağır muhasara şartları da, kıtlığa sebep oluyordu. Öyleki kediler ve köpekler bile yeniyor², haçlılar bu korkunç açlık sebebiyle savaşta ölmediklerine esef ediyorlardı. Hatta müslüman ordusunun karargahına sığınan haçlı askerleri bile vardı. Bu arada müslüman hücumları da devam ediyordu.³ Joinville'e göre bir koyun 30, bir kadeh şarap ise 10 cüneyh'e satılıyordu.⁴ İbn Vâsıl da müthiş bir pahalılıktan bahsetmektedir.⁵

Zilhicce sonları/Nisan başlarına doğru IX.Louis yapacak bir şey kalmadığını görünce daha önce görüşmek dahi istemediği "kafir" Mısırlılarla anlaşmaya razı oldu. Haçlı elçileri el-Mansura'ya gelerek bir anlaşma yapmak istediler. Buna göre Dimyat müslümanlara verilecek, karşılığında Kudüs ve Filistin sahilinde bazı bölgeler haçlıların olacaktı. Ancak anlaşma teklifi Turanşah tarafından kabul edilmedi.⁶

Bu durumda yapılacak tek bir şey kalmıştı. O da Dimyat'a geri dönmekti. Kral'a gemi ile Dimyat kaçması teklif edildiyse de o, bunu kesinlikle reddetti.⁷ Haçlılar karargahlarını yakarak Dimyat'a doğru çekilmeye başladılar (1 Muharrem 648/5 Nisan 1250). Müslümanlar da karadan ve nehirden saldırarak onları takibe başladılar. el-Mansura ve Dimyat arası yaklaşık yetmiş kilometre idi. Müslüman ordusu mancınıklarla rum ateşi atarak haçlılara büyük kayıplar verdirirken yaralı taşıyan haçlı gemileri de ele geçirildi. Bun-

¹ Rothelin, 187; İbn Vâsıl, (Ziyade), 300; Ebu'l-Fidâ, III, 180.

² Rothelin, 185-186.

³ Rothelin, 188-189.

⁴ Joinville, 142.

⁵ İbn Vâsıl, (Ziyade), 299.

⁶ Sibt, VIII, 778; Rothelin, 189-190; İbn Vâsıl, (Ziyade), 300; S.Runciman, age, III, 230.

⁷ Rothelin, 191.

lardan birinde haçlı müellifi Joinville de vardı.¹ Ordusunu yarım ay şeklinde düzenleyerek takibi sürdüren Baybars, Kralı esir almak düşüncesiyle sürekli saldırıyordu. Nihayet Haçlı ordusu kısıpaca alındı.² Kral'ın ağır hasta olduğu bu sıralarda müslüman ordusu şiddetli bir saldırıya geçti. Bahrî Memlûkler'in şiddetli saldırıları neticesinde çok sayıda haçlı askeri öldürüldü.³ Çok zor durumda kalan Kral, Şam bölgesinden gelen baronların teşvikiyle, Philippe de Montfort'u müzakereler için müslümanlara gönderdi. Bu sırada Marsel adında bir asker haçlılara şöyle seslendi: "Teslim olunuz ey şövalyeler bu size Kralın emridir. Onun öldürülmesine sebep olmayınız" şövalyeler bunu kralın emri zannettiler ve kılıçlarını müslümanlara teslim ettiler. Hepsi esir alındı. Sultan, Philippe de Montfort'a sizleri aramızda esir olarak gördükten sonra bir anlaşma yapmaya gerek yok dedi.⁴ Bu sırada yaralıları taşıyan gemiler de ele geçirildi. Rothelin'in tabiriyle "müslümanların okları ve mızrakları yağmur gibi yağıyordu."⁵

Sultan Turanşah sürekli ordusunun arasında dolaşarak onları savaşa teşvik ediyordu. Böylece 7000 ölü 20.000 esir veren haçlılar perişan oldular.⁶ Kral IX.Louis ve ileri gelenler Minye'de bir köye sığındılar ve "eman" istediler.⁷ Tavâşî Cemaleddin "eman" vermesi üzerine Kral ve arkadaşları teslim oldular.⁸ Esirler el-Mansura'ya getirildi. Bir kısmı öldürüldü. Bizzat Kral zincire vuruldu.⁹

¹ Joinville, 150-155.

² İbnü'l-Furât, I, 34-35; M.M.Ziyade, *age*, 193-194.

³ İbnü'l-Furat, I, 35-36.

⁴ Joinville, 148. ayrıca bk. M.M.Ziyade, *age*, 197.

⁵ Rothelin, 195.

⁶ Bu sayılar üzerinde ihtilaf vardır. Bazı kaynaklar esir sayısını 100.000'e, ölü sayısını da 30.000'e kadar çıkarmaktadırlar. *Sıbt*, VIII, 778.

⁷ *Ebü Şâme*, 184; *Sıbt*, VIII, 778; *İbnü'l-Amid*, 160; *İbnü'l-Fuvatî*, 246; *İbnü'l-Furât* 35-36.

⁸ *İbn Vâsıl*, (*Ziyade*), 303; *Rothelin*, 196; *Muhtasarü'd-Düvel*, 454.

⁹ *İbn Vâsıl*, (*Ziyade*), 303; *Joinville*, 147; *Ebu'l-Fidâ*, III, 181; *es-Sülûk*, I, 356;

Kral esir iken ona bir anlaşma yapılması teklif edildi. Buna göre Şam bölgesindeki Haçlı kaleleri müslümanlara teslim edilecekti. Bu teklif kral tarafından kalelerin kendisine değil Alman İmparatoru II. Friedrich'in oğlu Konrad'a ait olduğu gerekçe gösterilerek reddedildi.¹

Bunun üzerine baronlar tehdit edilerek bir anlaşmaya razı olmazlarsa öldürülecekleri belirtildi.² Yapılan uzun görüşmeler sonunda IX.Louis ile on yıllık bir anlaşma akdedildi. Buna göre 1.000.000 Bizans altını=500.000 Cüneyh (libre tournois) kurtuluş fidyesi ve Dimyat'ın müslümanlara iadesi sağlanacak, Kral ve tüm esirler serbest bırakılacaktı. Anlaşma sağlanması üzerine Sultan ve esirler topluca Dimyat'a doğru yola çıktılar.³

Runciman, *age*, III, 231.

¹ Joinville, 157.

² Joinville, 159-160. Joinville burada bazı işkence olaylarından bahsetmektedir.

³ Rothelin, 200-202; S.Runciman, *age*, III, 231. Maddelerin ayrıntıları için bkz. J.N.Yusuf, *age*, 216-217.

II.2. el-MUAZZAM TURANŞAH'IN ÖLDÜRÜLMESİ

el-Mansûra'dan Dimyat'a doğru yola çıkan Turanşah Fâraskur'a gelerek saltanak çadırını buradan kurdurdu. Kendisi için ahşaptan bir kule yaptırdı. İlk iş olarak Dımaşk'taki naibi Cemaleddin b. Yağmur'a Haçlılara karşı kazandığı zaferi müjdeleyen bir mektup gönderdi.¹

Turanşah el-Mansûra'ya geldiğinde sevinç gösterilerinde bulunan Bahrî Memlûkler, onlara ihsanda bulunmaması ve memlûklerden daha kudretsiz kimseleri iş başına getirmesi sebebiyle Turanşah'a karşı cephe aldılar². Haçlılara karşı kazanılan zaferden sonra Turanşah'ın Bahrî Memlûklere karşı kötü davranışları devam etti. Babası es-Salih Eyyûb'un çok güvendiği Mısır nâibi Emir Hüsameddin'i Fâraskur'a çağırarak görevinden azletti. Yerine Emir Cemaleddin Akkuş'u tayin etti.³ Babasının kurduğu ve itimat ettiği Bahrî Memlûkleri ve yine el-Mansura Savaşına katılarak yararlılık gösteren Kaymuriyye Umerasını yanından uzaklaştırdı. Hısn Keyfa'dan beraberinde getirdiği adamlarına ön planda yer verdi.⁴ Yine Kâdi'l-Kudât Bedreddin Sincârî'yi azlederek yerine Hısn Keyfa kadısını tayin etti. İbnü'l-Amid'e göre tayin ettiği bu kişiler halkın güvenmediği Habeşistanlı siyah kölelerdi.⁵ Turanşah'ın kendi adamlarına hazineden bol miktarda para vermesi de memlûkleri kızdırmıştı.⁶ Ayrıca zaferden sonra Kudüs üzerinden Kahire'ye gitmiş

¹ Mektubun tam metni için bkz. *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 380-381; *en-Nüveyrî*, XXIX, 356; *İbnü'l-Furât*, 36-37.

² *İbn Vâsıl*, (Ziyade), 297.

³ *İbn Vâsıl*, (Ziyade), 304

⁴ *İbn Vâsıl*, (Ziyade), 305.

⁵ *İbnü'l-Amid*, 160

⁶ İbn Abdî'z-Zâhîr, *er-Ravdu'z-Zâhîr fi-Sireti'l-Meliki'z-Zâhîr*, (nşr.A.el-Huveytur),

olan ve Turanşah'ın Sultan olmasında büyük pay sahibi olan üvey annesi Secerü'd-Dürr'e mektup göndererek mücevherleri dahil babasından kalan ne varsa kendisine göndermesini istiyordu. Şecerü'd-Dürr ise bütün bu paraları kendisi Hısn Keyfa'dan gelene kadar Haçlılarla mücadele etmek için kullandığını belirtiyordu. Şecerü'd-Dürr ayrıca bu durumu bir mektupla Bahrî Memlûklere de bildirmişti.¹

Yine Turanşah, Fârisuddin Aktay kendisini almak için Hısn Keyfa'ya geldiğinde ona İskenderiye'yi iktâ olarak vereceğini söylemiş daha sonra bu sözünü yerine getirmemişti.² "O sarhoş olduğunda önüne mumlar koyuyor, kılıçla bunların başlarına vuruyor ve Bahriyye'ye (Bahrî Memlûkler) böyle yapacağım" diyordu. Bu sözler memlûkların kulaklarına kadar gitmişti³

Önceki bölümde zikredildiği gibi psikolojik dengesizliği sebebiyle babası es-Salih Eyyûb tarafından pek sevilmeyen Turanşah kardeşleri hayatta olmadığı için mecbûren tahta geçirilmiş idi. Babası ona güvenemediğinden ne yapması gerektiğini bildiren bir vasiyetname bırakmıştı (Bu bölüme bakınız). Turanşah'ın bu vasiyete tamamen aykırı hareket etmesi umeranın ondan nefret etmesine sebep olmuştur.⁴ Bahrî Memlûkler onun ,babası Salih Eyyûb'un Eşrefiyye adı verilen memlûk birliğini tasfiye ettiği gibi kendilerini de tasfiye edeceğini anlamakta gecikmediler⁵ ve Turanşah'ı öldürmeye karar verdiler.

Ertesi gün Sultan Turanşah umerâ ile yemek yeyip, çadırına çekildiği sırada Rükneddin Baybars el-Bundukdârî çadırına girerek kılıcıyla Turanşah'ı omuzundan yaraladı. Çadırdan kaçan Turanşah'ın yanına arkadaşları toplandılar. Ona ne olduğunu sorduklarında, kendisini Bahriyye memlûklerin-

Riyad 1986, 48; *ed-Dürrü'l-Matlûb*, 382.

¹ *Sıbt*, VIII, 782; *Muhtasarü'd-Düvel*, 358; *İbnü'l-Furât*, I, 39.

² *İbnü'l-Furât*, I, 39; *en-Nüveyrî*, XXIX, 360.

³ *Sıbt*, VIII, 782.

⁴ Diğer sebepler için bkz. M.M.Ziyade, *age*, 215-218; A.M. el-Abbadi, *age*, 220-225.

⁵ *Joinville*, 163.

den birisinin yaraladığını söyledi. Orada bulunan Baybars: "İsmailîlerden birinin yapmış olabileceğini" öne sürdüyse de Turanşah "Bunu Bahriyyeden başkası yapmış olamaz" diyerek ahşaptan yaptırdığı kulesine sığındı. Bu sırada Bahrî Memlûkler toplanarak artık onu öldürmekten başka çarenin kalmadığına karar verdiler. Zira iyileşirse memlûklerin hepsini ortadan kaldırılabirdi. Memlûkler kuleyi kuşattılar. Turanşah'ın yardım isteklerine hiç kimse cevap vermedi. Kule ateşe verilince sultan kuleden dışarı çıkarak Nil nehrine doğru koşmaya başladı. Arkasından yetişen memlûk lideri Farisüddin Aktay bir darbesiyle onun öldürdü.¹ Nehrin kıyısında öylece kalan cesedini defnetmeye kimse cesaret edemiyordu. Nihayet karargahta bulunan Halifenin elçisi onun cenazesini kaldırdı.²

Turanşah babasından farklı olarak ilme ve ilmî münakaşalara çok düşküdü. Ancak dengesiz birisiydi ve ilm-i siyasetten bihaberdi. Bu nedenle babasının tavsiyelerine uymayarak memlûklere kötü davrandı. Bunu hayatıyla ödedi. el-Mansura'ya geldiği günden itibaren yetmiş gün sultanlık yapmıştır.³

el-Muazzam Turanşah'ın ölümü ile Mısır'da Eyyûbî Devleti sona ermiş, Memlûk dönemi başlamıştır. el-Mansura savaşıyla kendilerini ispatlayan Bahrî

¹ Joinville, 163-165; İbn Vâsil, (Ziyade), 208-209; Ebû Şâme, onu nehirde öldürenin Baybars el-Bundukdârî olduğunu ileri sürmektedir. Ebû Şâme, 185.

² Şıbt, VII, 782. Ölümüyle ilgili diğer rivayetler için bkz. Rothelin, 202-203; ed-Dürrü'l-Matlûb, 282-283; Ebu'l-Fidâ, III, 181; ez-Zehabî, Düvelü'l-İslâm, II, 116; İbn Haldun, V, 807-808.

³ Hayatı için ayrıca bkz. ez-Zehabî, el-İber, V, 199-200; Siyerü 'Alâmi'n-Nubelâ, XXIII, 193-194; İbn İyas, I, 284-285; es-Subkî, Tabakâtu's-Şafi'iyye'-Kübrâ, Kahire 1364, es-Safadî, X, 445-447; İbn Tagriberdî, el-Menhelî's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi, (nşr. M.M.Emin), Kahire 1986, IV, 183-184; İbn Tagriberdî, en-Nücûmu'z-Zâhira fi-Mülûki Mısır ve'l-Kahira, Kahire 1936, VI, 322-331; İbn Dukmâk, II, 36-43; 'el-Aynî, 'İkdü'l-Cumân fi-Tarîhi Ehli'z-Zamân -memlûkler Kısmı-, (nşr. M.M.Emin), Kahire 1987, I, 23-28; İbnü'l-İmâd, Şezzerâtü'z-Zehab fi-Ahbâri men-Zehab, (nşr. A.el-Arnâvut-M.el-Arnâvut), Dimaşk 1991, VII, 417-418.

Memlûkler devlete hakim olmuşlar bir sultanı dahi öldürmeye teşebbüs etmişler ve bunda başarılı da olmuşlardır. Bundan sonra artık memlûkler istediklerini tahta çıkaracak istemediklerini tahttan indireceklerdir.¹

¹ *et-Tuhfetu'l-Mülâkiyye*, 25-26; *es-Sülûk*, I, 260-261.

II.3. ŞECERÜ'D-DÜRR'ÜN SULTANLIĞI ve İLK İCRAATLARI

Turanşah'ın öldürülmesinden sonra sultanın çadırında toplanan Bahri memlûklerin ileri gelenleri Salih Necmeddin Eyyub'un dul eşi ve Türk asıllı bir cariye olması hasebiyle memlûkların huşdaşı¹ olan Şecerü'd-Dür'ü sultan olarak seçtiler (30 Muharrem 648/4 Mayıs 1250)². Şecerü'd-Dür'ün ismi hutbelerde küçük yaşta ölen oğlu Halil sebebiyle Validetü-Halil (Halil'in annesi) olarak okunuyordu.³ Ayrıca adına para da basılmıştır.⁴ Ordu kumandanlığı (Atabekü'l-Asâkir) görevi önce Hüsameddin b. Ebî Ali'ye daha sonra Tavâşî Şihabeddin'e teklif edildi, ancak her ikisi de bu görevi almaktan kaçındılar.

¹ Huşdaş: Farsça hocadaş kelimesinin bozulmuş biçimidir. Aynı üstad tarafından yetiştirilmiş memlûkler birbirinin huşdaşı olarak adlandırılıyordu. Aralarında çok güçlü bir bağ vardı. Şecerü'd-Dür'ün sultan seçilmesinde bu çok etkili olmuştur. Bu konuda bkz. D.Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", 241-242; M.M.Ziyade, "agm", 84. D.Ayalon, "Mamlukiyyat", 327-328.

² *İbnü'l-Amid*, 161; *İbn Vâsıl*, (Ziyade), 310. L.Ammann, "Shadjar al-Durr", 176. A.Macid, İbn İyas'tan yaptığı bir alıntıya dayanarak, Mısır halkının Eyyübî Devleti'nin yıkılmaması ve Memlûklerin tahtı ele geçirmemeleri için bir kadının sultanlığını ilan ettiklerini öne sürüyorsa da Mısır halkının bu konuda en ufak bir dahli olmamıştır. Esasen o yıllarda Sultanı halk seçmiyordu. Şecerü'd-dür tamamen memlûklerin inisiyatifiyle tahta geçmiştir. A.Macid, "Mevkifu'l-Mısriyyin min hükmi'l-memâlik fi'l-Usûri'l-Vustâ, *Havliyyâtu Külliyyeti'l-Adâb bi-Câmi'ati 'Aynu Şems*, XII (1969), 50-51.

³ *İbnü'l-Fuâtî*, 247; *ed-Dürri'l-Matlûb*, 385; *es-Suyûtî*, 39.

⁴ B. Üçök, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1993, 74-75

Bunun üzerine Emir İzzeddin Aybek bu vazifeye tayin edildi.¹ Farisüddin Aktay gibi çok güçlü emirler varken memlûklerin orta sınıfındaki İzzeddin Aybek'in bu önemli makama tayin edilmesi güçler dengesi ile ilgilidir. Zira güçlü bir emir bu mevkiye tayin edilseydi daha sonra onu azletmek çok zor olacaktı.²

Şecertü'd-Dür tahta çıktıktan sonra ilk olarak Haçlılar meselesine el attı. Daha önce Turanşah döneminde haçlılarla bir anlaşma yapılmış, ancak Turanşah bu anlaşmanın hemen akabinde öldürülmüştü. Bu nedenle anlaşma memlûkler tarafından geçersiz sayılmış; hatta Haçlı esirleri öldürülmek dahi istenmiştir.³ Kral IX. Louis ile tekrar başlayan görüşmeler bir anlaşma ile sonuçlandı. Buna göre Kral ve ordusu Dimyat'ı müslümanlara terkedip serbestçe yurtlarına dönecekler buna karşılık daha önce takdir olunan kurtuluş fidyesinin yarısı (200.000 cüneyh) peşinen müslümanlara ödenecekti.⁴

Anlaşma sağlanması üzerine 2 Safer 648/6 Mayıs 1250'de Haçlılar Dimyat'ı müslümanlara teslim ettiler. Ertesi gün kararlaştırılan peşinatı ödeyen IX.Louis ve ordusu Akkâ'ya doğru yola çıktı.⁵ Ümerânın bir kısmı daha sonra tehlike oluşturabilecek olan IX. Louis'in gitmesine izin verilmemesini istedilerse de Şecertü'd-Dür verilen ahde uyulması gerektiğini belirterek onları düşüncelerinden vazgeçirdi.⁶

¹ *İbn Vâsil* (Ziyade), 310; *İbn Abdi'z-Zâhir*, 51; *Ebu'l-Fidâ*, III, 182.

² P.M.Holt, "Succession in the Early Mamluk Sultanate", *ZDMG*, XVI/20, 145. R.S.Humphreys, "age", 303.

³ *Joinville*, 170; J.N.Yusuf, *age*, 231.

⁴ *İbn Vâsil* (Ziyade), 311; *İbnü'l-Amid*, 161; *Muhtasarü'd-Düvel*, 455; *ez-Zehbî*, *Düvelü'l-İslam*, II, 116-117; *es-Sülûk*, I, 362-363; J.N.Yusuf, *age*, 232-233; W.Stevenson, *age*, 329.

⁵ *Joinville*, 174; *Rothelin*, 205; *İbn Vâsil* (Ziyade), 311; *İbnü'l-Amid*, 161; *el-Aynî*, I, 29.

⁶ *Joinville*, 168-170; *en-Nüçümü'z-Zâhira*, 168-170; A.M.el-Abbadi, *age*, 121.

Haçlı meselesini halleden Şecerü'd-Dürri yeni düzenlemelere girişti. Emir Asîleddin Dımaşk'a Şecerü'd-Dürri adına naib olarak tayin edildi. Dımaşk'a giden Asîleddin, hutbenin Şecerü'd-Dürri adına okunmasını istedi-yse de Dımaşk'ta nâib olarak bulunan Cemaleddin b. Yağmur bunu kabul etmedi. Halep hakimi en-Nasır ve şehirde bulunan Kaymuriyye ümerasından yardım istedi.¹ Böylece Şam bölgesinin Eyyübî melikleri Şecerü'd-Dürri'e karşı ayaklandılar. Melik es-Said b. el-Aziz Gazze ve Subeybe'yi işgal etti.² Kaymuriyye ümerası da Dımaşk'ı de Halep hakimi en-Nâsır Yusuf'a teslim ettiler (8 Rebiulahir 648/10 Temmuz 1250). Şehre çarpışmadan giren en-Nâsır memlûkleri tutuklattı.³ Yine Şovbek naibi Tavaşi Bedreddin es-Sevâbi, Şovbek'te hapiste bulunan el-Adil'in oğlu Melik el-Muğis Ömer'i hapisten çıkararak Kerek ve Şevbek'i ona teslim etti (13 Rebiulahir 648/15 Temmuz 1250).⁴ Bu sırada Aclun, Baalbek gibi bazı kaleler de isyan ederek memlûk hakimiyetinden çıkmışlardır (Cemaziyelahir 648/Eylül 1250).⁵

İbn Vâsıl, İslam topraklarında bir kadının sultan olmasının ilk defa görüldüğünü belirterek bunun hiç de alışık olunmayan bir durum olduğunu öne sürüyor.⁶ Gerçekten Şam Eyyubî meliklerinin Mısır'da cariye asıllı bir kadının tahta çıktığını duyar duymaz isyan etmeleri üzerine Şecerü'd-Dürri tahta çıkışını pek sevinemeden Şam bölgesi elinden çıktı. Şecerü'd-Dürri bu durumu

¹ *İbn Vâsıl (Ziyade)*, 313.

² *el-Aynî*, I, 33.

³ *İbnü'l-Amid*, 161; *Ebu'l-Fidâ*, III, 183; *en-Nüveyrî*, XXIX, 367; *Sıbt*, VIII, 780; *es-Sülûk*, I, 366-367; *İbn Haldun*, V, 808. Ayrıntılar için bkz. R.S. Humphreys, *age*, 306-307.

⁴ *ed-Dürri'l-Matlûb*, 385.

⁵ *ed-Dürri'l-Matlûb*, 385.

⁶ *İbn Vâsıl (Ziyade)*, 312. Eski Türklerde kadının toplumdaki yeri Arap-İslam dünyasından daha farklı idi. Aslen Türk olan memlûkler Şecerü'd-Dürri'nin tahta çıkmasında bir sakınca görmemişlerdir. Bu konuda bkz. L. Ammann, "Shacaru'd-Durr", *EI(2)*, VIII, 176.

bildiğinden Kahire'deki ümeraya pek çok ihsanda bulunmuş, ancak, Kahire'de de ona karşı ayaklanmalar olmuştur.¹

Şecerü'd-Dür'e ikinci bir darbe de Halife Musta'sım Billah'tan geldi. Şam ve Mısır'da çıkan isyanlar üzerine memlûkler, Halife'den Şecerü'd-Dür'ün Sultanlığını teyid etmesini istemişlerdi.² Halife Musta'sım Kahire'ye gönderdiği mektupta Mısırlılarla alay ediyor ve onlara şöyle diyordu. "Eğer sizde sultan olabilecek bir adam kalmadıysa bize bildirin size uygun bir adam gönderelim.³ Buna ilaveten Peygamberin şu hadisini hatırlatıyordu. "İşlerini kadına bırakan bir millet felah bulmaz".⁴

Bunun üzerine Şecerü'd-Dür tahtta oturduğu sürece, Mısır'ı muhafaza edemeyeceklerini anlayan memlûkler Aybek et-Türkmânî ile Şecerü'd-Dür'ün evlenmelerini teklif ettiler. Şecerü'd-Dür bu teklifi kabul ederek Aybek ile evlendi ve seksen günlük sultanlıktan sonra onun lehine sultanlıktan feragat etti. 28 Rebiulahir 648/30 Temmuz 1250.⁵

Şecerü'd-Dür'ün sultanlığı aslında Huşdaşları olan memlûklerin bir zorlaması sonucu olmuştur. Zira Arap-İslam geleneğinde o ana kadar hiç bir kadın sultan olmadığından bu alışılmadık bir durumdu. Eyyûbhi meliklerinin bu duruma itirazları 'İzz b. Abdisselam gibi zamanın muteber din adamları ve Halife tarafından desteklenmiş Mısır halkı da cariye kökenli bir kadının sultan olmasına karşı koymuştu. Bu noktada memlûklerin henüz İslâmî gelenekleri pek iyi bilmedikleri anlaşılıyor. Eski Türk geleneğinde kadınların toplumdaki yerlerinin daha farklı oluşu sebebiyle memlûkler huşdaşeleri Şecerü'd-Dür'ün

¹ *Husnî'l-Muhâdara*, II, 40.

² A.M.el-Abbadi, *age*, 121.

³ *Ibn İyas*, I, 287; *es-Sülûk*, I, 368.

⁴ *Ibn İyas*, I, 287. Bu hadis müteber kabul edilen Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Tirmîzî ve Neseî'nin Hadis kitaplarında geçmektedir ve sahih bir hadistir. N. Akkaya, "İslam Hukukunda Kadının Siyasi Hakları", *İslami Araştırmalar*, V (Ekim 1991), 244; B. Üçok, *age*, 78.

⁵ L.Ammann, "agm", 176; A.M.el-Abbadi, *age*, 123. R.S.Humphreys, 315.

sultanlığında hiç bir mahsur görmemişlerdir. Ancak bunu yaşadıkları Mısır ve Ortadoğunun şartlarını hiç düşünmeden yapmışlar, tepkiler sonucu kısa sürede bir erkeğin tahta çıkarılması gerektiğine ikna olmuşlardır.

II.4. el-MUIZ AYBEK-ŞAM EYYUBÎ MELİKLERİ İLİŞKİLERİ

Şecerü'd-Dür'le evlenen Aybek et-Türkmânî, es-Salih Eyyûb'un memlûku idi. Babası hayatta iken onu satın almış ve emir-i çaşnigîr¹'i yapmıştı.² 29 Rebiulahir 648/31 Temmuz.1250 de tahta çıktı.³ Kendisine el-Muiz lakabı verildi. Aybek, kaynakların çoğu tarafından Mısır'da tahta çıkan ilk Türk olarak kabul edilir.⁴ el-Muiz Aybek, memlûklerin ileri gelenlerinden değildi. Dindar ve ileri görüşlü birisi olarak tanınıyordu. Farisüddin Aktay, Baybars el-Bundukdârî gibi güçlü memlûkler onu istedikleri zaman haledebileceklerini düşünerek tahta çıkarmışlardı.⁵ Ancak el-Muiz Aybek'in tahta çıkışı, başta en-Nâsır Yusuf olmak üzere Şam Eyyübî meliklerini memnun etmeye yetmedi. Zira Aybek hem Eyyübî ailesinden değildi, hem de bir memlûktu. Melik en-Nâsır'ın Mısır üzerine sefere çıkacağını haber alan Fârisüddin Aktay, Rükneddin Baybars, Emir Seyfeddin Balaban ve Şemseddin Sunkur er-Rûmî toplandılar. "Şüphesiz bize herkesin itaat edebileceği Eyyübî ailesinden bir sultan gerekli diyerek Aybek'in sultan ilan edilmesinden henüz beş gün geçmeden on yaşlarında olan el-Kâmil'in torunu el-Eşref Musa'yı sultan olarak seçtiler. (5 Cemaziyelevvel 648/5 Ağustos 1250).⁶ el-Muiz Ay-

¹ Emir-i Çaşnigîr: Saraydaki sofracıların başı olup birinci sınıf emirlerdendi. Geniş bilgi için bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, 340.

² *en-Nücumu'z-Zâhira*, VII, 4.

³ *İbnü'l-Amid*, 161; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 44 b.

⁴ *et-Tuhfetu'l-Mülûkiyye*, 27.

⁵ *en-Nücumu'z-Zâhira*, VII, 4.

⁶ *Ebu'l-Fidâ*, III, 183; *et-Tuhfetu'l-Mülûkiyye*, 28.

bek'te buna rıza gösterdi ve tekrar atabekü'l-asâkirlik görevine döndü. Ancak hutbelerde ve paralarda ikisinin ismi beraber yazılıyordu. el-Muiz Aybek bir anlamda el-Eşref'in şeriki idi.¹ Böyle olmakla birlikte yönetim tamamen Aybek ve memlûklerin elinde idi.²

Bütün bu çabalar en-Nâsır'ı memnun etmedi. Mısır'a hücum etmek için hazırlıklara başladı. O sırada Akkâ'da bulunan IX. Louis ile yazışarak Kudüs karşılığında ondan yardım istedi. Ancak, el-Muiz Aybek'in Mısır'da bulunan Haçlı esirlerini öldürtmekle tehdit etmesi IX. Louis'yi tarafsız kalmaya mecbur etti.³ Haçlılardan umduğu yardımı alamayan en-Nâsır Eyyübî emirleri yanında olduğu halde Haleb ve Dımaşk kuvvetleriyle Mısır'a doğru yola çıktı. Bu sırada Emir Rükneddin Has-Türk el-Kebir komutasında bir Mısır birliği Gazze'de bulunuyordu. Rükneddin Has-Türk en-Nâsır'ın askerlerinin çokluğundan korkarak es-Salihiye yakınlarına çekildi. Daha sonra Kerek hakiminin hizmetine girdi.⁴

Bu haberi alan Aybek Mısır'ın Halife Musta'sıma ait olduğunu ve onun adına Mısır'ı yönettiğini ilan ettirerek en-Nâsır'a meyleden bazı emirleri tutuklattı.⁵

Ordusunda Şemseddin Lü'lü komutasında Aziziye ve Nâsiriye memlûk grupları bulunan en-Nâsır 2 Şevval 648/28 Aralık 1250'de Gazze'ye ulaştı. Aybek de Mısır ordusunu Fârisüddin Aktay komutasında bölgeye gönderdi. Daha sonra kendisi de bu orduya katıldı. İki ordu 10 Zilkade 648/3 Şubat 1251'de Abbâse yakınlarında karşılaştılar.⁶ Yapılan şiddetli savaşta önce Mısır ordusu yenilir gibi oldu. Öyle ki bu haber Kahireye ulaşır ulaşmaz hutbe Melik en-Nâsır adına okunmaya başladı. Ancak Aybek ve 300 Bahrî

¹ *İbn İyas*, I, 28; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 28.

² *en-Nücumu'z-Zâhira*, VII, 5-6.

³ A.M. el-Abbadi, *age*, 125-126.

⁴ *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 28; *es-Sülûk*, I, 370.

⁵ *Zubdetü'l-Fikra*, X, 45 b; *es-Sülûk*, I, 372.

⁶ *Ebü Şâme*, 185; *İbnü'l-Amid*, 162.

memlûku bu hezimetî zafere dönuştürmeyi bildiler. Şöyleki ilk çarpışmada yenilen el-Muiz ve memlûkleri Şevbek'e doğru çekilirken Şemseddin Lü'lü komutasındaki Şam birliği ile karşılaştılar. Memlûklere saldıran Şemseddin Lü'lü yenilerek öldürüldü. Bu olay savaşın kaderini değiştirdi.¹ Bu sırada Şam ordusunda bulunan Aziziyye Memlûkları en-Nâsır Yusuf'a saldırarak Aybek'in tarafına geçtiler. Böylece en-Nâsır Dımaşk'a çekilmek zorunda kaldı.² Mısır ordusunun ana grubu bu olaylardan haberdar değildi. Ancak Mısır'a döndükten sonra el-Muiz ve memlûklerin zafer elde ettiğini öğrendiler.³ Bu savaş sonunda Ziyaeddin Kaymurî, es-Salih İsmail ve Hıms hakimi el-Eşref esir edildiler.⁴ Kahire'ye dönen Aybek hutbeyi en-Nâsır adına okutan Emir Nasıreddin ve Aminü'd-Devle es-Samirî'yi astırdı.⁵

Bu zafer Aybek'in bölgedeki gücünü artırdı. Güçlü memlûkler tarafından kolayca azledilebileceği için tahta çıkarılan Aybek hiç de kolay lokma olmadığını göstermiş oldu.⁶ Sultan, bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra IX.Loıs ile Eyyûbülere ortaklaşa hücum için anlaşarak Farisüddin Aktay'ı ordusuyla Filistin'e gönderdi. Aktay sahil bölgesini ve Nablus'u ele geçirerek Mısır'a döndü (649/1251). Bunu haber alan en-Nâsır Dımaşk'tan ayrılarak Gazze'ye geldi ve Tellu'l-'Acül'de karargahını kurdu. Aybek ise Bahriyye memlûkleriyle beraber Abbâse yakınlarına geldi. Sonuçlarından Haçlıların istifade edeceği bu çarpışmayı iki orduda göze alamıyordu.⁷ Bu yüzden iki ordu karşılıklı olarak beklerken hükümdarlar arasında da yazışmalar devam ediyordu.⁸

¹ *İbnü'l-Amid*, 162.

² *en-Nücümü'z-Zâhira*, VII, 7-8; R.S.Humphreys, *age*, 315.

³ R.S.Humphreys, *age*, 316-320.

⁴ *Ebu'l-Fidâ*, III, 184; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 46 a-b; *en-Nüveyrî*, XXIX, 377-378; *ez-Zehbî, el-İber*, V, 197; R.S.Humphreys, *age*, 320.

⁵ *İbnü'l-Amid*, 163; *es-Sülûk*, I, 377.

⁶ *en-Nücümü'z-Zâhira*, VII, 9.

⁷ R.S.Humphreys, *age*, 323.

⁸ *Sıbt*, VIII, 785; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 46 b; *Ebu'l-Fidâ*, III, 186-187.

Mısır ve Şam orduları yaklaşık iki yıl bu şekilde beklediler. Bu sırada yaklaşan Moğol tehlikesi üzerine Halife tekrar aralarını bulmak üzere harekete geçti. Zira 650/1252'de Moğollar el-Cezire, bölgesini yağmalamışlardı.¹ Halife, Necmeddin el-Bâderâi'yi iki hükümdarın arasını bulmak için bölgeye gönderdi. Elçi ilk olarak en-Nâsır'a gitti. en-Nâsır'ın Mısır'da hutbenin kendi adına okunması isteği Aybek tarafından kabul edilmediği gibi ilave olarak Filistin sahil şeridinin de kendisine verilmesini istedi. el-Muiz'in durumunun iyice kuvvetlenmesi en-Nâsır'ı bu şartları kabul etmeye zorladı. Yapılan anlaşmayla Mısır ve Ürdün nehrine kadar Filistin sahili Aybek'te, Şam bölgesi de Melik en-Nâsır'da kaldı. Sultan tarafından alınan esirler de serbest bırakıldılar. Safer 651/Nisan 1253². Bu anlaşma ile Eyyübîler, Mısır'ı gaspettiklerini düşündükleri Memlûkleri siyasi bir teşekkül olarak resmen tanımış oldular.³

Memlûkler bu şekilde güç kazanırken Halife de Aybek'e hilat göndermek suretiyle durumunu onaylamış, en-Nâsır Yusuf'un hilat isteğini geri çevirmekle Eyyübîleri hukuken de zaafa uğratmıştır.

¹ *Sıbt*, VIII, 687; *İbnü'l-Fuvalâ*, 260; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 50 a; *en-Nücûmu'z-Zahira*, VII, 22; *İbn Kesir*, XIII, 206.

² *İbnü'l-Amid*, 164; *Sıbt*, VIII, 789; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 50 b; *İbnü'l-Verdî*, II, 274; *Ebu'l-Fidâ*, III, 186.

³ K.Y.Kopruman, "Memlûkler", DGBİT, VI, 446.

II.5. ARAP İSYANI

Aybek'in en-Nâsır ile mücadelesi esnasında Said (Güney Mısır) bölgesinde Araplar isyan ettiler (651/1253). İslam fetihlerinden sonra Said bölgesine yerleşmiş bulunan Araplar ziraatle uğraşıyorlardı. Nil'in suladığı bu verimli bölge Devlet'e önemli miktarda vergi geliri sağlıyordu. Memlûk tarihi boyunca sultanların zirai ürünlere koydukları fiyat sınırlamaları daha sonraki yıllarda bu Arap çiftçilerinin pek çok defa isyanına sebep olmuştur.¹ Nitekim 649/1251 yılındaki olaylardan bahseden kaynaklar "bu yıl Mısır'da zulmün arttığını müsadereler olduğunu vakıf ve yetim mallarının yendiğini ve haksız pek çok vergi konulduğunu" zikrederler.² el-Makrîzî de "el-Muiz Aybek'in veziri el-Es'ad Şerefüddin Hebetullah vasıtasıyla tüccara ve emlâka yeni vergiler koyduğunu, zimmilerden yeni vergiler aldığını, bu vergilendirmelerin yapılabilmesi için ev ve iş yerlerini yeniden saydırttığını"³ belirtir.

Aybek'in, Abbâse'de Eyyûbîleri yendikten sonra Said bölgesindeki vergileri arttırması üzerine Araplar eş-Şerîf Hısnu'd-din Sa'leb'in liderliğinde isyan ettiler. Yolları keserek bölgeye giriş-çıkışı engellediler. "Bu ülkenin sahibi bizleriz. Hükümdar olmaya bu kölelerden daha layıgız. Benî Eyyûb'a yeterince hizmet ettik. Bunlar haricîlerdir." diyerek vergi vermeyi reddettiler. Ayrıca en-Nâsır Yusuf'la yazışarak onu Mısır'a gelmeye teşvik ediyorlardı.⁴ Dehrût köyü yakınlarında karargah kuran Hısnu'd-Din'e, Said'in dört bir

¹ A.M.el-Abbadi, *age*, 129. Bu konuda geniş bilgi için bkz. A.N.Poliak, "Les Revoltes Populaires en Egypte a l'Epoque de Mamelouks -et Leurs Causes Economiques-" *REI*, (1934-III), 251-273.

² *en-Nücûmu'z-Zâhira*, VII, 21.

³ *en-Nücûmu'z-Zâhira*, VII, 21, Dipnot 1

⁴ *İbn Abdi'z-Zâhir*, 51; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 46 b, *en-Nüveyrî*, XXIX, 427.

yanından isyancılar katıldı. Böylece at ve silahlarıyla tam teçizatlı isyancıların sayısı 12.000 civarına ulaştı.¹

Sultan, en-Nâsır'la sulh yaptıktan sonra Memlûk liderlerinden ve rakibi olan Farisüddin Aktay ile Rükneddin Baybars'ın bulunduğu 5000 kişilik bir memlûk birliğini bölgeye sevketti.² Sayıları az olmasına rağmen süratle bölgeye giden Farisüddin Aktay öğlene kadar süren ilk saldırıda 400 kadar isyancıyı öldürdü. Dağılan isyancılar akşama kadar takip edilerek yakalananlar öldürüldü.³ İsyan bastırıldıktan sonra İzzeddin Aybek el-Efram'ı bölgede bırakan Aktay Kahire'ye döndü.⁴

Bundan sonraki bölümde zikredilecek olan Farisüddin Aktay'ın öldürülmesinden sonra Said bölgesinde bir isyan daha çıktı. Farisüddin Aktay tarafından bölgeyi düzenlemesi için bırakılan İzzeddin Aybek el-Efram, Aktay'ın öldürülmesi üzerine isyan etti. Araplardan da destek gören Aybek el-Efram, Şerif Hısnu'd-Din'in de muvafakatı ile bölgeyi ele geçirdi.⁵ Bunun üzerine Sultan, Şerefeddin Hebetullah'ı bölgeye gönderdi ve kısa sürede isyan bastırılarak Aybek el-Efram öldürüldü.⁶

Hısnu'd-Din, I.Baybars dönemine kadar bölgede zaman zaman isyan çıkarak hakimiyet kurmak istemiştir. Ancak Baybars döneminde yakalanarak idam edilmiştir.⁷

¹ *en-Nüveyrî*, XXIX, 428, *es-Sülûk*, I, 387.

² *en-Nüveyrî*, XXIX, 428. el-Muiz Aybek belki de rakiplerini bölgeye göndererek onları tasfiye etmek istemiştir.

³ *es-Sülûk*, I, 387.

⁴ *en-Nüveyrî*, XXIX, 425.

⁵ *Zubdetü'l-Fikra*, X, 56 b; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 37; *es-Sülûk*, I, 396; *İbn Haldun*, V, 813.

⁶ *Sıbt*, VIII, 731; *en-Nüveyrî*, XXIX, 438.

⁷ A.M.el-Abbadi, *age*, 132.

II.6. FARISÜDDİN AKTAY'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Arap isyanının bastırılması Farisüddin Aktay ve Bahrî memlûkların nüfuzunu iyice arttırdı¹. Memlûklar hazineden istedikleri kadar parayı alıyorlar ve iktaları istedikleri gibi paylaşıyorlardı². Farisüddin Aktay iktalarına ilaveten İskenderiye'yi de kendisine almış³; Hama Meliki el-Muzaffer'in kızıyla nişanlanarak Eyyübî ailesiyle sıhriyet bağı kurmuştu.⁴ Bu el-Muiz için açık bir tehlikeydi. Farisüddin Aktay adeta bir sultan gibi davranıyor hatta memlûkları ona "el-Melikü'l-Cevad" lakabıyla sesleniyorlardı.⁵ Aktay o kadar ileri gitti ki, Aybek'ten Kal'atü'l-Cebel denilen sultanın sarayında oturmak için dahi izin istedi.⁶ Aybek'in sözü Bahrî memlûklara geçmiyor, halk da onların taşkın davranışlarından rahatsızlık duyuyordu. Bahriyye'nin kendisini tahttan indireceğine dair söylentiler ortalıkta doluyordu.

İşte bütün bunlar Sultanı tedbir almaya sevketti. O ilk önce kendi memlûk birliklerini kurdu (Muizziye). Aybek, eğer Aktay'ı öldürürse Bahriyyenin temel direğini ortadan kaldıracağını düşünerek bir tertip hazırladı. İbn Kesir, Aybek'in bu hususta Şecerü'd-Dürr ile işbirliği içinde olduğunu belirtir.⁷

Sultan bir meseleyi istişare etmek bahanesiyle Aktay'ı, Kal'atü'l-Cebel'e çağırttı. Memlûklarını kalenen çeşitli yerlerine gizledi. Daveti olan

¹ *İbnü'l-Amid*, 164.

² *en-Nüveyrî*, XXIX, 430.

³ *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 34.

⁴ *Zubdetü'l-Fikra*, X, 59 a-b.

⁵ *en-Nücu'mu'z-Zâhira*, VII, 10.

⁶ *Sıbt*, VIII, 792-793; *İbn Dukmâk*, II, 54.

⁷ *Sıbt*, VIII, 793.

Farisüddin yanında bir kaç memlûkiyle kaleyi geldi. Kaleye sadece Farisüddün alınarak kapılar kapatıldı. Aybek'in memlûkları, başta Kutuz olmak üzere Farisüddin'i katlettiler (10 Zilkade 651/1 Ocak 1254)¹

en-Nüveyrî'nin olayın şahidi İzzeddin Aybek el-Fârisî'den naklettiği bir rivayete göre ise: "Kaleye gelen Aktay, Sultan'dan Bahrî Memlûklerinden bazılarına çeşitli ihsanlarda bulunması istedi. Aybek, hazinenin boşaldığını belirterek özür diledi. Aktay bizzat hazineyi görmek istedi. Hazine dairesine giderlerken gizlenmiş olan Kutuz ve on memlûk (Memalîkû'l-Mu'izziyye) Aktay'ın üzerine atılarak onu öldürdüler².

Liderleri Aktay'ın kalede olduğunu haber alan yedi yüz Bahrî Memlûku kale önleri geldiler. Onlar Aktay'ın tutuklandığını zannediyordu. Kalenin kapıları kapalı olduğu için içeri giremediler. Sultan, Aktay'ın kesik başının kaleden onlara atılmasını emretti. Aktay'ın öldürüldüğünü anlayan memlûkler oradan ayrıldılar.³

Aybek böylece önemli bir sorunu halletmiş oldu. Aktay tarafından güçsüz olduğu için tahta çıkarıldı. Fakat rakibini bir tertip sonucu öldürerek çetin ceviz olduğunu gösterdi. Artık Mısır'ın tek hakimi, eşi Şecerü'd-Dürr ile birlikte el-Muiz Aybek'ti.

Farisüddin Aktay'ın zorlaması sebebiyle şeriki el-Eşref Musa'yı tahttan indiremeyen Aybek, onun öldürülmesinden sonra Musa'yı tahttan indirdi ve tek başına devletin hakimi oldu. Memlûklerinden Kutuz'u da nâibu's-saltanat

¹ *İbn Abdi'z-Zâhir*, 53; *en-Nücumu'z-Zâhira*, VII, 11; *es-Sülûk*, I, 389.

² *en-Nüveyrî*, XXIX, 430; *İbnü'l-Fuvatî*, 272; Fârisüddin Aktay'ın hayatı için bkz. *el-Aynî*, I, 86-87; *ez-Zehabî*, *el-İber*, V, 211; *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 197, 299; *İbnü'l-İmad*, 441.

³ *İbn Dukmâk*, II, 54; *İbn İyas*, I, 251; *İbn Haldun*, V, 812; *en-Nüveyrî*, XXIX, 431. Bazı kaynaklar el-Muiz Aybek'in el-Eşref Musa'yı Melik en-Nâsır ile yapılan anlaşmadan hemen sonra tahttan indirdiğini belirtiyorlarsa da bunun Aktay'ın öldürülmesinden önce olması mümkün görünmemektedir. *Zubdetü'l-Fikra*, X, 50 a-b, *el-Aynî*, I, 53,66.

tayin etti.¹ el-Eşref Musa Mısır'da Eyyûbîlerden kendisi adına hutbe okunan son kişidir.²

¹ ez-Zehabî, *el-Iber*, V, 210, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, VII, 11; *İbn Haldun*, V, 812.

² *Ebu'l-Fidâ*, III, 190.

II.7. BAHRÎ MEMLÜKLER'İN MISIR'DAN KAÇIŞLARI

Artık Mısır'da kalmalarının mümkün olamayacağını anlayan Bahrî Memlûkler o gece Şam'a doğru yola çıktılar. Kapıların kapalı olduğunu gören Memlûkler Mısır'ın kapılarından birini yakarak şehirden çıktılar. Bu memlûklerin içinde Rükneddin Baybars, Seyfeddin Kalavun, Şemseddin Sunkur, Bedreddin Beyserî, Seyfeddin Sekiz ve Seyfeddin Berâmik gibi güçlü şahsiyetler vardı.¹ Mısır'da kalan az sayıda memlûk tutuklandı. Bütün memlûklerin mallarına el konuldu.²

Şam'a giden memlûklerden bir kısmı Kerek'te el-Muğis'in bir, kısmı Dımaşk'ta en-Nâsır'ın hizmetine girdiler. Bazı Memlûkler Filistin'de yol keserek geçimlerini temine çalıştılar.³ Bir grup memlûkte Anadolu'ya giderek Türkiye Selçuklularının hizmetine girdiler. el-Muiz Aybek onları Sultan'dan istediysen de memlûkler onu ikna ederek hizmetinde kaldılar.⁴

Gazze'ye giden Bahrî Memlûklerin ileri gelenleri en-Nâsır'dan hizmetine girmek için izin istediler. Filistin sahilindeki Frank (Haçlı) şehirlerini yağmalayarak Dımaşk'a geldiler. en-Nâsır onlara hilatlar vererek ihsanlarda bulundu. Memlûkler, onu Mısır'a bir sefer düzenlemek hususunda teşvik ediyorlardı.⁵

¹ *Zubdetü'l-Fikra*, X, 54 b; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 35; *İbn İyas*, I, 291-292, *el-Aynî*, I, 87.

² *İbnü'l-Amid*, 164.

³ *es-Sülûk*, I, 391.

⁴ *İbnü'l-Furât*, I, 49-50; *es-Sülûk*, I, 392-393.

⁵ *Zubdetü'l-Fikra*, X, 55 a; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 35; *İbnü'l-Amid*, 164; *en-Nüveyrî*, XXIX, 433.

Sultan, en-Nâsır'a bir mektup yazarak Bahriyye'ye karşı onu uyarıyor; en-Nâsır ise Aybek'ten anlaşma karşılığı geri verdiği Kudüs ve Filistin sahil şeridini geri almak için çabalıyordu.¹ Bir anlaşma sağlanamaması üzerine en-Nâsır, ordusu ve Bahrî memlûklerle beraber Mısır'a yöneldi. İlk olarak el-Gôr bölgesine gelerek el-'Avca yakınlarında karargâhını kurdu. Buna karşılık Aybek, Mısır ordusu ve Aziziye memlûkleriyle Abbâse civarına geldi.² Bu sırada Aziziye memlûkleri en-Nâsır'la anlaşarak Sultanı tutuklamak istedilerse de başarılı olamadılar ve karargahtan kaçtılar.³

Bu kritik durumda Halife'nin elçisi Necmeddin Bâderâi bölgeye gelerek yaklaşmakta olan Moğol tehlikesi karşısında iki orduyu sulh yapmaya çağırdı. en-Nâsır ve el-Muiz arasında daha önce yapılan anlaşmayla aynı şartlarda yeni bir muahede akdedildi. Ayrıca en-Nâsır, Bahrî Memlûklerini himaye etmekten vazgeçecekti. Bunun üzerine iki ordu üç yıl kaldıkları mevkiilerinden yurtlarına döndüler (654/1256)⁴.

Bundan sonra en-Nâsır'ın yanında kalamayacaklarını anlayan Memlûkler Kerek hakimi Melik el-Muğis'in hizmetine girdiler.

¹ *en-Nüveyrî*, XXIX, 434; *İbn Haldun*, V, 213.

² *İbn Abdi'z-Zâhir*, 55; *ez-Zehebî, el-İber*, V, 210.

³ *Ebu'l-Fidâ*, III, 195; *el-Aynî*, I, 107.

⁴ *el-Yuninî*, I, 12; *İbnü'l-Verdî*, II, 278; *en-Nücûmu'z-Zâhira*, VII, 11, Ayrıca bkz. R.S. Humphreys, *age*, 327-328.

II.8. el-MUIZ AYBEK ve ŞECERÜ'D-DÜRR'ÜN ÖLDÜRÜLMELERİ

el-Muiz Aybek hiç beklenmedik bir şekilde bütün düşmanlarını bertaraf etmişken bu sefer de hanımı Şecerü'd-Dürr ile arası bozuldu. Bunun en büyük sebebi Aybek'in Musul hakimi Bedreddin Lü'lü'nün kızıyla nişanlanmasıdır.¹ İkinci bir sebepse muhteris Şecerü'd-Dürr'ün devlete hakim olmak istemesidir. Zira Şecerü'd-Dürr iki aydan fazla Sultanlık yapmış dirayetli bir kadındı. Kamuoyunun baskısı karşısında Sultanlığı bırakmış olmakla beraber el-Muiz'in onun sayesinde Sultan olduğunu daima hatırlatıyor ve devlet işlerine sürekli müdahale ediyordu. Bu da doğal olarak iki eşin aralarının bozulmasına sebep olmuştur.² Yine Şecerü'd-Dür, Aybek'ten oğlu Ali'nin annesi olan eşini boşamasını istiyordu ve onunla görüşmesini engelliyordu.³

Bütün bu sebeplerden dolayı Şecerü'd-Dürr ve Aybek birbirlerini öldürmek için planlar yapmaya başlamışlardı. Şecerü'd-Dürr daha önce davranarak Aybek'i öldürtmeyi başarmıştır.

Şecerü'd-Dürr Mısır'da kalan bazı memlûklerle bu konuda anlaşmış, ancak Sultan onlardan şüphelenerek hapsedmişti. Hatta Şecerü'd-Dür, en-Nâsır Yusuf'a haber göndererek Aybek'i öldürmek için onunla dahi anlaşmak istemiş ancak bu mümkün olmamıştır. Şecerü'd-Dürr bu çabalardan vazgeçmedi. Bir gün kalede çevgan (polo) oynayan Aybek kaleye dönerek

¹ *İbnü'l-Amid*, 165; *el-Yuninî*, I, 45; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 60 b: *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 39; *el-Aynî*, I, 141-142.

² *el-Muhtasarü'd-Düvel*, 455; *ez-Zehabî*, *Düvelü'l-İslâm*, II, 120; *es-Sülûk*, I, 403; *en-Nücmü'z-Zâhira*, VI, 334.

³ *es-Sülûk*, I, 403.

yıkanmak için hamama girdi. Şecerü'd-Dür daha önce anlaşmış olduğu beş kuvvetli hizmetçisini hamama gönderdi. Hizmetçiler Aybek'i boğarak öldürdüler. 23 Rebiülevvel 655/10 Nisan 1257.¹

Aybek es-Salih Eyyüb'un memlûklerindendi. es-Sâlih Eyyüb babası hayatta iken onu satın almış ve Çaşnigir yapmıştı. Yununî'ye göre dirayetli, dindar ve iyi ahlak sahibi cömert birisi idi. Memlûklerin ileri gelenlerinden olmamasına rağmen kolayca halledilebileceği zannıyla sultan olarak seçilmişti. Memlûkler Eyyübî ailesinden el-Eşref Musa'yı şerik ilan ederek istedikleri gibi hareket etmeye başlamışlardı. Bunu gören Aybek, Aktay'ı öldürerek bunların hakimiyetine son vermişti.² O siyaseti bilen fakat çok kan döken birisi idi. Pek çok kişiyi suçsuz yere öldürmüştü.³ Sultan, devlet adamlarını memnun etmiş olmakla beraber Mısır halkını pek memnun edememişti. Mısır'da ona karşı bir kaç ayaklanma olmuştur. Hatta Kahire sokaklarında gezerken ona şöyle sesleniyorlardı: "Fıtrat üzere olmayan (yani köle olan) sultan istemiyoruz".⁴

el-Muiz Aybek yedi yıl hüküm sürmüştü ve Memlûk Devleti'nin kurucusu olmuştur. Köle olması hasebiyle pek çok itirazla karşılaşmış fakat onları alt etmesini bilmiştir. Ancak hanımı Şecerü'd-Dür'e yenilmiştir.⁵

Şecerü'd-Dür kocasının öldürüldüğü gece sultanlığı Cemaleddin b. Aydoğdu el-Azîzî'ye ve daha sonra İzzeddin Aybek el-Halebî'ye teklif etmişse

¹ *İbnü'l-Amid*, 165; *El-Yuninî*, I, 45-46; *Ebu'l-Fidâ*, III, 132; *el-Muhtasaru'd-Düvel*, 455; *en-Nüctümu'z-Zâhira*, VI, 34; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 60 b.

² *el-Yuninî*, I, 55-60.

³ *İbnü'l-Amid*, 165. Buna karşılık İbn Tagriberdî onu zulümden uzak olarak tanımlıyorsa da İbn Tagriberdî'nin bir memlûk oğlu (Evlâdü'n-Nâs) olması nedeniyle yanlı davrandığı görülüyor. *en-Nüctümu'z-Zâhira*, VII, 12.

⁴ *en-Nüctümu'z-Zahirâ*, VII, 12.

⁵ Hayatı için bkz. *ez-Zehebî*, *el-İber*; *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 198-200; *İbn Dukmâk*, II, 52-56; *Ebü Şâme*, 196; *İbn Kesir*, XIII, 221-225; *es-Sülûk*, I, 404; *İbnü'l-İmad*, VII, 462-463.

de ikisi de buna cesaret edememişlerdir.¹ Sultan'ın ölüm haberi ertesi sabah bütün Kahire'de yayıldı. Şecerü'd-Dürr, Aybek'in aniden öldüğünü söyledi-yse de Mu'izziyye Memlûkleri buna inanmadılar. Kalaye giderek Aybek'in hizmetkarlarını tutukladılar. Şecerü'd-Dürr'ü öldürmek istedilerse de Sâlihiyye Memlûkleri buna engel oldular.²

Sultanı öldüren hizmetçilerden Muhsin el-Cevherî (Cevcerî) ve arkadaşlarından bazıları yakalanarak öldürüldü. Bir kısmı ise Şam'a kaçmayı başardılar.³

Şecerü'd-Dürr'e gelince o memlûkler tarafından kaledeki bir kulede hapsedildi. Bir kaç gün sonra Aybek'in hanımı ve oğlu Ali'nin annesinin -ki o, kocası Aybek'le Şecerü'd-Dür'ün yasaklaması sebebiyle görüşemiyordu.- teşvikiyle cariyeler tarafından takunyalarla vurularak öldürüldü(11 Rebiülahir 655/28 Nisan 1257). Cesedi kalenin surlarından aşağıya atıldı. Bir kaç gün öylece kalan ceset daha sonra defnedildi.⁴

Şecerü'd-Dürr binti Abdillah adından anlaşılacağı üzere Türk asıllı bir cariyeye idi. es-Sâlih Necmeddin Eyyûb tarafından satın alınmış ve Kerek'te hapiste iken ondan bir çocuk doğurmuşsa da bu çocuk çok yaşamamıştır. Böylece ümm-ü veled statüsüne kavuşan Şecerü'd-Dürr'e karşı Sultanın aşırı bir sevgisi vardı. Haçlılar'ın Dimyat'ta bulunduğu bir sırada Sultan ölmüş ve Şecerü'd-Dürr bu kritik dönemde büyük bir muvaffakiyet göstererek Devleti Turanşah gelene kadar idare etmiştir. Turanşah'ın ölümünden sonra yaklaşık üç ay sultanlık yapmış ve tepkiler üzerine Sultanlığı Aybek'e terketmişti. Ancak yönetimde her zaman söz sahibi olmuş, Aybek'in tekrar evlenmek iste-

¹ *en-Nücumu'z-Zâhira*, VII, 375.

² *el-Yuninî*, I, 47.

³ *es-Sülûk*, I, 404.

⁴ *en-Nüveyrî*, XXIX, 457; *es-Sülûk*, I, 404; *el-Yuninî*, I, 61.

mesi üzerine onu öldürtmüŖ, kendisi de çok geçmeden bunun cezasını çekmiŖtir.¹

O akıllı ve dirayetli bir kadındı. Devlet idaresini bir çok erkekten daha iyi biliyordu. Sultan olması kaynaklar tarafından Ŗöyle tasvir edilir. "O, kendinden önce ve sonra hiç bir kadının eriŖemediđi sultanlık makamına ulaŖtı. Mısır ve çevresinde ismi hutbelerde okundu."² Ŗecertü'd-Dürr hac için surre alayları ve Kâbe örtüsü gönderme geleneğini baŖlatan ilk sultandır.³

¹ *el-Yuninî*, I, 61-62.

² *İbn İyas*, I, 299.

³ B. Üçok, *age*, 62-101. hayatı için ayrıca bkz. *el-Muhtasarü'd-Düvel*, 455-456; *İbn Kesir*, XIII, 255; *en-Nücumu'z-Zâhîra*, VI, 332-337; *İbnü'l-İmâd*, VII, 463-464; M.N.Inan, "el-Meliketü Ŗeceretü'd-Dürr", *el-Kâtibi'l-Mısri*, II (1946), 443-449, 603-611; L.Ammann, "Shadjar al-Durr", *EI*(2), 176.

III. KISIM

BAHRİ MEMLÜKLER ve MOĞOLLAR

III.1. el-MANSUR NUREDDİN ALİ BİN AYBEK'İN SULTANLIĞI

el-Muiz Aybek'in öldürülmesinden sonra 25 Rebitülevvel 655/12 Nisan 1257'de Aybek'in oğlu Nûreddin Ali, Muizziyye Memlûkleri tarafından sultan olarak seçildi ve ertesi gün tahta geçti.¹ el-Melikü'l-Mansûr lakabıyla tahta geçen Nûreddin Ali henüz on-on beş yaşlarında idi.²

Daha önce belirttiğimiz gibi sultanlığın intikalinde verâset (saltanat) sistemi yerine güçlünün hakimiyetine inanan memlûklerin Aybek'in oğlu Nûreddin Ali'yi tahta çıkarmaları paradoksal bir durum arz etmektedir. Ancak, daha sonraki olaylarda ve tüm Memlûk Tarihi boyunca görüleceği gibi, kendi aralarında mücadele eden memlûk ileri gelenleri mücadelenin sonuçlanıp en güçlünün tebarüz edeceği zamana kadar olan ara-dönemde ölen sultanın oğlunu tahta geçiriyorlar; mücadele sona erip kazanan belli olduğunda ise tahtan indiriyorlardı.³ el-Mansûr Nûreddin Ali dönemi sözünü ettiğimiz ara dönem uygulaması açısından oldukça karakteristik bir örnektir.

Alémü'd-Din Sencer el-Halebî atabekü'l-asâkir⁴, güçlü memlûk emiri Kutuz ise nâibu's-sultân⁵ olarak tayin edildi.⁶ Görüntüde Nûreddin Ali sultan olmakla beraber yönetim tamamen Kutuz ve Memlûklerin elinde idi.

¹ *İbnü'l-Amid*, 166; *İbn Kesir*, XIII, 222; *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 37; *Es-Sülûk*, I, 401.

² *el-Yuninî*, I, 47; *İbn Dukmâk*, II, 57; *el-Aynî*, I, 144.

³ K.Y.Koprıman, "Memlûklar", *DGBİT*, VI, 450.

⁴ Mısır'daki memlûk ordusunun kumandanıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 352-353; P.M.Holt, "Memluk Sultanlığında Devlet Yapısı", 239.

Alemü'd-Din Sencer, el-Muiz'in ölümünden sonra sultan olmaya niyetlenmiş; fakat sonradan korkarak Nüreddin Ali'ye biat etmişti.¹ İbn Tagriberdî'ye göre Alemü'd-Din Sencer, bu niyetlerini hala taşımakta, uygun bir fırsat bulduğunda Sultân'ı tahttan indirmeyi planlamaktaydı.² Devlete hâkim olmayı en az onun kadar arzu eden Kutuz ve arkadaşları Sencer'i yakalayıp hapsedtiler.³ Sencer'in hapsedilmesi huşdaşları olan Sâlihiyye Memlûklerini rahatsız etti. Durumun kendileri açısından tehlike arz etmeye başladığını anlayarak Kahire'den ayrıldılar. Şam'a doğru kaçan bu Memlûkler, Muizziyye Memlûkleri tarafından takip edildiler. Sâlihiyye'nin ileri gelenlerinden İzzeddin Aybek el-Halebî ve Has-Türk es-Sağir yolda öldü. Pek çok memlûk yakalanarak hapsedildi.⁴ Sencer'in yerine Farisüddin Aktay el-Musta'reb atabekü'l-asâkir olarak tayin edildi. Kutuz ise eski görevine devam etti.⁵

Daha sonra Kahire'de Nüreddin Ali'nin, Kutuz ve Muizziyye'nin hakimiyeti ortadan kaldırmak istediği şeklinde bir şâyia yayıldı. Bunun üzerine Kutuz ile sultan'ın arası bozuldu ise de daha sonra ümerâ toplanarak, ikisinin arasını düzeltti.⁶

Yine Eşrefiyye memlûklerinden Emir Boğdu Balağan ve arkadaşlarının Nüreddin Ali'ye karşı başlattıkları bir hareket Muizziyye memlûkleri tarafından bertaraf edildi.⁷

⁵ Sultanın tüm işlerinde tam yetkili vekilidir. İ.H.Uzunçarşılı, *age*, 349-352; S.Kortantamer, "Memluklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", 38.

⁶ *el-Yuninî*, I, 47; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 61 a.

¹ *el-Yuninî*, I, 47.

² *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 38.

³ *el-Yuninî*, I, 48-49; *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 38; *el-Aynî*, I, 143.

⁴ *el-Yuninî*, I, 48-49; *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 38.

⁵ *el-Yuninî*, I, 49; *Ebu'l-Fidâ*, III, 192; *es-Sülûk*, I, 405.

⁶ *el-Yuninî*, I, 50; *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 39.

⁷ *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 39.

III.2. KUTUZ-BAHRİ MEMLÜKLER MÜCADELESİ

Liderleri Farisüddin Aktay'ın öldürülmesinden sonra Şam'da hüküm süren en-Nâsır Yusuf'a sığınan Bahrî Memlûklerin, el-Muiz Aybek ile yapılan anlaşma sonucu en-Nâsır Yusuf'un hizmetinden ayrılmak zorunda kaldıkları daha önce zikredilmişti.¹ Dımaşk'tan ayrılarak Kudüs'e gelen Bahrî Memlûkler burada hutbeyi Kerek hakimi el-Muğis adına okuttular.²

Bu sırada en-Nâsır, Sultan Nûreddin Ali'ye Bahrî Memlûklerin kendisinden ayrıldığını belirten bir mektup gönderdi. Mısır ümerâsı bunun bir hile olduğunu düşünerek Emir İzzeddin Aybek ed-Dimyâfî komutasında bir orduyu Abbâse'ye göndermiştir. Burada bir müddet bekleyen bu ordu, Bahrî memlûklerin Şam bölgesinde yaptığı hareketleri gelen haberler doğrultusunda takip ediyordu.³

Bahrî Memlûklerin kendisi için tehlike oluşturacağını gören en-Nâsır Yusuf ordusunu Filistin'deki el-Gôr'a gönderdi.⁴ İlk çarpışmalarda Şam kuvvetleri yenildiler. Buna hiddetlenen en-Nâsır bizzat bölgeye gelerek Bahrî Memlûklerini Balkâ'ya püskürttü. Şevval 655/Ekim-Kasım 1257.⁵ en-

¹ el-Aynî'nin, Ebu'l-Fidâ'dan naklettiği bir rivayete göre, Bahrî Memlûklerin en-Nâsır Yusuf'u öldürmeyi planladıkları haberinin yayılması üzerine en-Nâsır'dan ayrılmak zorunda kaldıkları belirtilmektedir. *el-Aynî*, I, 156.

² *İbn Abdi'z-Zâhir*, 56; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 61 b; *es-Sülûk*, I, 406.

³ *en-Nücumü'z-Zâhira*, VII, 40.

⁴ *en-Nüveyrî*, XXIX, 435.

⁵ *el-Yuninî*, I, 51; *en-Nücumü'z-Zâhira*, VII, 40; *el-Aynî*, I, 181.

Nâsır'la başedemeyeceklerini anlayan Bahrî Memlûkleri Kerek hakimi Muğis'e sığındılar.¹

Bahrî Memlûkler, Mısır umerâsından mektup aldıklarını belirterek, el-Muğis'i Mısır üzerine bir sefer yapmaya teşvik ediyorlardı.² el-Muğis toplayabildiği kuvvetler ve Bahrî Memlûklerle beraber Mısır üzerine sefere çıktı. Buna karşılık Kutuz, Mısır ordusuyla Salihyye'ye geldi. el-Muğis yapılan savaşta yenilgiye uğrayarak Kerek'e çekildi (15 Zilkade 655/24 Kasım 1257)³. Bu savaşta Bahrî Memlûklerden pek çoğu esir edildi ve bol miktarda ganimet ele geçirildi. Esir edilenler arasında daha sonra memlûk sultanı olan Seyfeddin Kalavun el-Elî' de vardı.⁴

Ertesi yıl Mısır üzerine tekrar sefere çıkan el-Muğis ve Bahrî Memlûkler Salihyye yakınlarında Kutuz komutasındaki Mısır ordusuna tekrar yenilerek Kerek'e geri çekilmek zorunda kaldılar. (Rebiülevvel 656/Mart 1258)⁵

Bu olaylar esnasında en-Nâsır Yûsuf, el-Muğis'i Bahrî Memlûkleri kendisine vermesi için tehdit ediyor; eğer buna yanaşmazsa ona karşı harekete geçeceğini bildiriyordu. el-Muğis'in Bahriyye'yi koruması üzerine en-Nâsır Yusuf el-Gôr yakınlarında karargâh kurdu. 657/1258⁶

Bu sırada el-Muğis'e güvenemeyeceğini sezen Baybars ve yirmi arkadaşı Nablus'un kendilerine iktâ olarak verilmesi karşılığında en-Nâsır'la anlaşarak el-Muğis'den ayrılmış ve tekrar onun hizmetine girmişlerdi.⁷ el-

¹ *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 40.

² *Zubdetü'l-Fikra*, X, 61 b; *en-Nücumü'z-Zâhira*, VII, 40; *en-Nüveyrî*, XXIX, 434-435.

³ *Zubdetü'l-Fikra*, X, 61 b; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 40; *İbn Abdi'z-Zâhir*, 40.

⁴ *en-Nüveyrî*, XXIX, 434-435; *İbn Kesîr*, XIII, 236; *en-Nücumü'z-Zâhira*, VII, 40-41; *es-Sülûk*, I, 406; *el-Aynî*, I, 156-157.

⁵ *İbnü'l-Amîd*, 168; *el-Yuninî*, I, 90-92; *Ebu'l-Fidâ*, III, 197; *en-Nücumü'z-Zâhira*, VII, 41.

⁶ *İbnü'l-Amîd*, 198; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 40; *en-Nüveyrî*, XXIX, 436.

⁷ *İbnü'l-Amîd*, 198; *es-Sülûk*, I, 415.

Muğis ise geri kalan memlûkleri tutuklayarak en-Nâsır'a gönderdi. Bu Memlûkler en-Nâsır hapsedildiler.¹

Daha sonra zikredileceği üzere 658/1260'da Halep'in Moğollar tarafından istilâsına kadar kadar en-Nâsır'ın hizmetinde kalan Bahrî Memlûkler artık onun Moğollara karşı koyamayacağını anlayarak Kutuz'un hizmetine girmişler ve Ayn Câlût savaşının kazanılmasında önemli rol oynamışlardır.²

¹ *İbnü'l-Amid*, 198; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 40; *es-Sülûk*, I, 415.

² *en-Nüveyrî*, XXIX, 439.

III.3. BAĞDAD'IN İŞGALİ VE SONUÇLARI

Hülâgu 649/1251 yılında yapılan büyük kurultayda Mönge Kağan tarafından İran umûmî vâililiğine getirilerek İsmâîlî kalelerinin ve Abbâsî Hilâfetinin hâkimiyet altına alınması vazifesi ile görevlendirilmiştir. 654/1256 yılı başında Amuderya'yı aşan Hülâgu'ya pek çok metbû hükümdârın temsilcileri gelerek itaatlerini bildirmişlerdir. Hattâ bir takım İsmâîlî Kaleleri de bunların içinde idi. Bu yılın sonunda İsmâîlîlerin merkezi durumundaki Alamut Kalesi de Moğolların eline geçmiştir.¹

Hülâgü, Alamut Kalesi'ne sefere çıkarken Halîfe Musta'sım'a bir elçi göndererek "her zaman ben size itaat ediyorum deyip duruyorsun. Bunu ispat etmen için bize askerî yardım yapman gerekir" dedi.² Durumu vezirleriyle istişare eden Halîfe, bunun Bağdad'ın Moğollar tarafından istilası için bir hile olduğunu düşünerek yardım göndermeyi reddetti.³

Alamut Kalesini ele geçiren Hülâgu, Hemedan'a dönerken Halîfe'ye tehdit dolu bir mektup daha gönderdi. Bu mektubunda da yardım göndermediği için Halîfe'yi kınıyor ve ona daha önce Büveyhîler, Selçuklular gibi büyük devletlere nasıl itaat ettiyse kendisine de itaat etmesi gerektiğini belirtiyordu.⁴

-
- ¹ R.Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, (trc.M.R.Uzmen), İstanbul 1993, 337. F.A.Sayyad, *el-Moğol fi't-Tarih*, Beyrut 1980, 242-243.
 - ² el-Cüveynî, *Târih-i Cihangüşâ*, (trc.M.Öztürk), Ankara 1988, III, 163.
 - ³ *Muhtasarü'd-Düvel*, 471; F.A.Sayyad, *age*, 255.
 - ⁴ Reşüdidin Fazlullah, *Câmi'u't-Tevârih*, (Moğollar ve İlhanlılar kısmı), (trc.M.S.Neş'et-M.M.Hindavî), Kahire 1960, I, 267-268.

Halife bu mektubu da dikkate almayarak Hülâgu'ya itaatten kaçındı. O, Moğollara karşı bütün müslümanların kendisine yardım edeceklerini zannediyordu.¹ Oysa Anadolu, Suriye ve Mısır bu esnada karışıklıklar içinde idi. Moğol korkusu bütün Melikleri sarmıştı.²

Halife'ye kızgınlığı iyice artan Hülâgu son bir uyarı daha gönderdi. Halife, bu üçüncü uyarıyı vezîri Müeyyidü'd-Din b. el-Alkamf'nin yönlendirmesi doğrultusunda dikkate almak gerektiğini düşünerek Hülâgu'ya hediyeler göndermeyi ve ismini hutbelerde okutturmayı kabul ettiyse de Mücâhidü'd-Din Aybek Devâddâr buna kesinlikle karşı çıktı. Böylece Hülâgu'nun mektupları herhangi bir sonuç vermedi.³

Halife'ye karşı büyük bir kin duyan Hülâgu, Bağdad'ı ele geçirmeye karar verdi. Ancak, Bazı müneccimlerin ve Halife'nin mektubunda belirttiği uyarılar doğrultusunda eğer Bağdad'a yürürse başına pek çok felaket geleceği haberi Hülâgu'yu ihtiyatlı davranmaya sevketmiştir. Durumu büyük Şîi âlimi Nâsuriddin et-Tûsî⁴ ile görüşen Hülâgu böyle bir şeyin mümkün olmayacağını öğrenince sefer hazırlıklarına başladı.⁵

¹ *Cami'u't-Tevârih*, I, 269-270. F.A.Sayyad, *age*, 257.

² R.Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 338.

³ *Tarih-i Cihangüşâ*, III, 163-164; *Cami'u't-Tevârih*, I, 271-272. *Muhtasarü'd-Düvel*, 472-473; B.Spuler, *İran Moğolları*, (trc. C.Köprülü), Ankara 1987, 62. Burada rivayetler oldukça farklılaşmaktadır. İbn Tagrıberdî, Vezir İbn Alkamf'nin mektupları Halife'ye göstermediğini ve yazışmaları bizzat kendisinin yürüttüğünü belirtmektedir. *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 44. Bir rivayete göre de Halife'nin Erbil'deki nâibi Tacüddin b. Salâya, Halife'yi bu konuda uyarmış, bunun üzerine Halife, Şerefüddin b. Muhyiddin b. el-Cevzî'yi Hülâgu'ya göndermişse de bu elçilik heyeti Kürtlerin Moğollara onların yerini bildirmeleri üzerine yoldayken bir baskınla öldürülmüşlerdir. *Zübdetü'l-Fikra*, X, 69 b; *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 45.

⁴ Meymundüz Kalesi düştüğünde İsna 'Aşeriyye'nin lideri konumunda olan Nâsreddin et-Tûsî'ye Hülâgu tarafından büyük saygı gösterilmiş ve onun en yakın danışmanlarından biri olmuştur. B. Spuler, *el-Alemu'l-İslami fi-Ahdi'l-*

Hülâgü, Anadolu'daki kuvvetlerine Erbil ve Musul yoluyla kendisi ile Bağdad önlerinde buluşmaları için haber gönderdi. Ketboğa kuvvetleri ise Lûristan yolu ile Bağdad'a geleceklerdi.¹ Ordunun merkezinde yer alan Hülâgü ise Kirmanşah ve Hilvan yolundan ilerleyecekti.²

Muharrem 655/ Ocak 1257'de Hülâgü Dicle nehri yakınlarına kadar ulaştı. Bu sırada Bedreddin Lü'lü, Bağdad'dan ayrılarak bölgeye gelen Süleymanşah ve Fars Atabeki Ebu Bekir tarafından gönderilen ordular ve Rafizî Kerh şehri halkı ayrıca bol miktarda para Hülâgü'ya ulaştı.³

Bütün kuvvetlerin toplanmasından sonra Hülâgü Bağdad yakınlarına vardı (4 Muharrem 656/12 Ocak 1258). Bu sırada Mücahidü'd-Din Aybek ed-Devâddâr komutasındaki bir ordu Moğol kuvvetleriyle bir kaç defa çarpıştıysa da yenilerek Bağdad'a kaçmak zorunda kaldı. 9-10 Muharrem/17-18 Ocak⁴

Muharrem ortaları/Ocak sonları 1258'de Hülâgü Bağdad'ı muhasara altına aldı. Şehrin doğu ve batı tarafına "çeper" denilen surlar ve hendekler yapılarak dört bir tarafına mancınıklar ve arrâdeler yerleştirildi.⁵

Bağdad'da Moğolların yaptıkları hazırlıkları korku içinde seyreden Halîfe, Emir Fahreddin ve İbn Darbus'u hediyelerle Hülâgü'ya gönderdiyse de Hülâgü, Süleymanşah, Devâddâr ve Vezirin üçünün birden gelmesini isti-

Moğoli, (trc.H.E.İsa), Dimaşk 1982, 46; F.A.Sayyad, *age*, 243

⁵ *Cami'u't-Tevarih*, I, 279-280; F.A.sayyad, *age*, 259.

¹ *Cami'u't-Tevarih*, I, 281; *İbnü'l-Fuvarî*, 323.

² *Tarih-i Cihangüşâ*, III, 171.

³ *en-Nücumü'z-Zâhira*, VII, 46, F.A.Sayyad, *age*, 261

⁴ *Tarih-i Cihangüşâ*, III, 172; *Zübdetü'l-Fikra*, X, 68 a; İbn Tiktaka, *el-Fahrî fi'l-Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut (b.ty), 235; *İbnü'l-Fuvarî*, 324-325; *Cami'u't-Tevarih*, I, 285-286; *Muhtasaru'd-Düvel*, 473, B. Spuler, *İran Moğolları*, 62.

⁵ *Tarih-i Cihangüşâ*, III, 172; *Muhtasaru'd Düvel*, 474; *el-Fahrî*, 3 36; *İbnü'l-Fuvarî*, 325.

yordu.¹ Bu isteğin kabul edilmemesi üzerine savaş başladı. Hülâgü, Horasan yönünde ordunun merkezinde Burcu'l-A'cemi'nin karşısında idi. Yapılan çok şiddetli çarpışmalarda şehir halkı büyük kayıplar verdi. Mancınık ve ok atışları da zayıfın artmasında etkili olmuştur.²

Elçilerin şehre dönmelerinden sonra Vezir, Sahib-i Divan ve eşraftan pek çok kimse Hülâgü ile görüşmek için şehir dışına çıkmak istedilerse de Hülâgü buna izin vermedi. Beş, altı gün boyunca süren şiddetli çarpışmalardan sonra Hülâgü, kendileriyle savaşmayan âlimler, kadılar, şeyhler ve tüccarlar gibi kimselere dokunulmayacağını bildiren bir menşur yazdırarak bu menşuru oklarla şehre attırdı.³ 28 Muharrem/3 Şubat günü Moğol ordusu şehrin doğu surlarının tamamını ele geçirdi.⁴

Bu sırada Devâddar gemilerle Bağdad'ın güney yönünde kaçmak istediysen de gemileri Moğollar tarafından ele geçirilerek askerleri öldürüldü. Devâddâr ise kaçımayı başardı.⁵

Durumun vehametini gören Halife elçilerini hediyelerle beraber Hülâgü'ya gönderdiyse de Hülâgü buna iltifat etmedi. Nâsuriddin et-Tûsi'yi Halife'ye göndererek Süleymanşah ve Devâddâr'ın kendisine teslimini istedi. Halife istemeyerek de olsa Süleymanşah, Devâddâr ve 700 askerini Hülâgü'ya göndermek zorunda kaldı. Hülâgü bunların hepsini öldürttü.⁶

Halife için artık yapacak bir şey kalmamıştı. Üç oğlu ve eşraftan 1000 kişiyle beraber 4 Safer 656/10 Şubat 1258'de Hülâgü'nun huzuruna çıktı.⁷ İlk

¹ *Tarih-i Cihangüşâ*, III, 173; *Câmi'u't-Tevârih*, I, 287; *Muhtasarü'd-Düvel*, 474.

² *İbnü'l-Fuvarî*, 325; *Câmi'u't-Tevârih*, I, 286.

³ *Camîu't Tevarih*, I, 287; *Tarih-i Cihangüşâ*, III, 173.

⁴ *Tarih-i Cihangüşâ*, III, 173; Baybars el-Mansûrî ise 20 Muharrem'de şehrin ele geçtiğini belirtiyor. *Zübdetü'l-Fikra*, X, 68 b.

⁵ *Câmi'u't-Tevârih*, I, 288; *Tarih-i Cihangüşâ*, III, 174.

⁶ *Câmi'u't-Tevârih*, I, 289-290; *Tarih-i Cihangüşâ*, III, 174.

⁷ Bu noktada Arap kaynakları önce vezir İbn Alkamî'nin Hülâgü'ya bizzat giderek emân aldığı ve bunun üzerine Halife'nin Hülâgü'ya teslim olduğunu belirtiyor-

önce Halife'ye iyi davranan Hülâgü halktan silahların teslimini istedi. Silahların tesliminden sonra yapılan katliamla şehir halkı tamamen kılıçtan geçirildi. Halife ve oğulları ise hapsedildi.¹

9 Safer/15 Şubat'ta şehre giren Hülâgü saraya gelerek Halife'yi huzuruna getirtti. Sakladığı hazinelerini kendisine vermesini istedi. Halife korku içinde bütün hazinelerini Hülâgü'ya teslim etti. Daha sonra şehir halkına eman verilerek katliam durduruldu. Halife ve oğulları ise öldürüldü (14 Safer 656/20 Şubat 1258)². Hülâgü Bağdad'a İbn Alkamî'yi vezir, Ali Bahadır'ı ise şahne olarak tayin etmiş ve Bağdad'dan ayrılmıştır.³

Musta'sım 640/1242 senesinde hilâfete getirilmiş; 74 yaşında iken Moğollar tarafından öldürülmüştür. Bütün kaynaklar onun halife olacak

lar. *Ebu'l-Fidâ*, III, 194; *en-Nücümü'z-Zâhira*, VII, 46; *el-Yuninî*, I, 88; *ez-Zehebî*, *el-İber*, V, 225-226.

¹ *Câmi'u't-Tevârîh*, I, 291; *Tarih-i Cihangüşâ*, III, 174; *Zübedü'l-Fikra*, X, 68 b-69 a. Arap kaynakları katliamın yedi ilâ kırk gün sürdüğünü belirtiyorlar. *İbnü'l-Fuvatî*, 329; *el-Yuninî*, I, 89; *İbnü'l-Amîd*, 166; *es-Sülûk*, I, 410. Katliamda öldürülenlerin sayısı da İslam kaynakları tarafından oldukça abartılmaktadır; 200.000-1.800.000 arasında değişen rakamlar verilmektedir. *en-Nücümü'z-Zâhira*, VII, 46-47; *ez-Zehebî*, *Düvelü'l-İslâm*, II, 121; R.Grousset'ye göre ise bu rakam 100.000 civarında olmalıdır. *Bozkır İmparatorluğu*, 339. Burada hıristiyan ve şiiilere ayrıcalıklı davranıldığını da hemen belirtelim. *İbnü'l-Fuvatî*, 329; *Ebu'l-Ferec Tarihi*, II, 570; R.Grousset, *age*, 339-341, B.Spuler, *el-'Alemü'l-İslâmî fi-Ahdi'l-Moğolî*, 47.

² Halife'nin nasıl öldürüldüğü konusunda rivayetler oldukça farklıdır. En meşhur rivayet bir çuvala konulup, tekmelenerek öldürüldüğü şeklindeki rivayettir. *İbnü'l-Fuvatî*, 330 *Ebu'l-Ferec Tarihi*, II, 570; *İbnü'l-Verdî*, II, 284; *ez-Zehebî*, *Düvelü'l-İslâm*, II, 121. Baybars el-Mansûrî, Sultanların ve ileri gelenlerin kanlarının dökülmesinin Moğollar tarafından hoş karşılanmadığını ve bu nedenle tekmelenerek öldürüldüğünü belirtir. *Zübedü'l-Fikra*, X, 68 b. Bazı rivayetler ise onun aç bırakılarak öldürüldüğü yolundadır. *Markopolo Seyahatnamesi*, (hızr.F.Dokuman), İstanbul (b.ty.), I, 26.

³ *Câmi'u't-Tevârîh*, 293; *Tarih-i Cihangüşâ*, 175-176; *İbnü'l-Fuvatî*, 3 21.

kabiliyette olmadığını belirtirler.¹ Nitekim o, büyük bir maddi ve manevi güce sahip olmakla beraber Hülâgü, Bağdad önlerine gelinceye kadar hiç bir tedbir almamıştır. Bağdad, Moğollar tarafından tehdit edildiği sırada Musta'sım'ın kişisel beceriksizliğinin etkisiyle de hilafet makamı zayıflamıştı. Bu yıllarda Râfızî-Alevî isyanları bölgede sık sık patlak veriyor ve Hilâfeti sarsıyordu. Halife ise, lüks ve ihtişam içinde sefih bir hayat sürüyordu. O, Moğolları çeşitli desiseler ile oyalayabileceğini zannediyordu. Ancak, bu vurdumduymazlığının cezasını hayatıyla ödemiştir.²

Bu sırada Bağdad'ta tek hakim Halife değildi. Şîî vezir İbn Alkamî ve sünnîlerin temsilcisi Aybek Devâddâr es-Sağır, Halife üzerinde nüfûz kurmak için sürekli mücadele ediyorlardı. Bağdad'ın hıristiyan, yahudi ve müslüman (sünnî-şîî) lardan oluşan ve hiç de mütecânis olmayan demografik yapısı bu karmaşıklığın artmasına sebep oluyordu.³ İşte böyle bir ortamda Moğollar kolayca Bağdad'ı ele geçirmişler ve Halife'yi katletmişlerdir. Böylece, Hilâfet Baybars tarafından Mısır'da tekrar kuruluncaya dek müslümanlar bir kaç yıl halîfesiz kalmışlardır.

Şîî vezir Müeyyidü'd-Din İbn Alkamîye gelince Arap-Sünnî kaynaklar tarafından Bağdad'ın Moğollar tarafından istilasının baş mimarı olarak gösterilir. Bunun sebebi şöyle izah edilebilir: Musta'sım zamanında sünnî-şîî mücadelesi büyük boyutlara ulaşmıştı.

639/1242 ve 653/1255 yıllarında Şia ve Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında pek çok çatışma olmuştur. 654/1256'da Kerh yakınlarında çıkan olaylarda şehre gelen Halife'nin askerleri Şîî mahallesini yağmaladılar.⁴ Şîî

¹ *İbnü'l-İmad*, VII, 467; *ez-Zehebî*, V, 231; *el-Fahrî*, 335-336; B.Spuler, *İran Moğolları*, s. 61.

² Musta'sımın hayatı için bkz. es-Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, (nşr.K.Ş.er-Rıfâî-M.el-Osmânî), Beyrut 1986, 531-540; *İbn Kesir*, XIII, 231-232; *el-Fahrî*, 333-336.

³ F.A. Sayyâd, *el-Moğol fi't-Tarih*, 249-254.

⁴ *Zubdetü'l-Fikra*, X, 69.b; *en-Nücümü'z-Zâhira*, VII, 43; *el-Aynî*, I, 158; A.A.Dûrî, "Bağdad", *DİA*, IV, 431.

mahallesinin yağmalanması İbn Alkamî'de sünñilere karşı bir kin doğurmuş, o da Hülâgü'ya gizlice mektuplar göndererek Bağdad'ı istila etmeleri için onları teşvik etmiştir.¹

Şîî yazar İbn Tiktaka ise mezhepdaşı İbn Alkamî'yi savunarak onun Halîfe'yi pek çok defa Moğol tehlikesine karşı hazırlık yapılması için uyardığını belirterek kabahatin Musta'sım da olduğunu belirtmiştir.² Anlaşılan o ki, Halîfe'nin beceriksizliğine bir de vezirinin ihaneti eklenmiş, böylece güçlü Moğol ordularının önünde Bağdad'ı koruyacak hiç kimse kalmamıştır.

Bağdad'ın istilasıyla beş asırdır devam eden Abbâsî Hilâfeti sona ermiştir. Aslında, hilâfet uzun zamandan beri maddi nüfuzunu kaybetmiş, Büveyhîler, Selçuklular gibi yabancı unsurların hakimiyetine girmişti. Ancak her şeye rağmen devlet adamları ve halk arasında dini-manevi nüfuzlarını sürdürmekte idiler. Halîfe'nin bir hükümdarın sultanlığını tasdik etmesi çok önemli idi. Daha önce zikredildiği gibi Şecerü'd-Dürr'ün sultanlığına Musta'sım'ın tepkisi onun sultanlıktan çekilmesine sebep olmuştu.

Yıllardan beri siyasî, dînî ve kültürel bir merkez olma niteliğini hâiz olan Bağdad şehri âlimlerinin öldürülmesi ve kütüphanelerinin yakılması ile bu önemini kaybederek bundan sonra hep ikinci derecede bir şehir olarak kaldı.

Bağdad'ın düşüşü Moğollar tarafından ayrıcalıklı bir konumda görülen hristiyanlar arasında büyük sevinç doğurmuş; manevi hâmelerini kaybeden müslümanları ise, derin bir üzüntüye gark etmişti.

Bundan sonra artık Moğollar karşısında durabilecek tek bir kuvvet kalmıştı. O da henüz kurulmakta olan, Memlûk Devleti idi.

¹ *en-Nücûmü'z-Zâhira*, VII, 43; A.F.Sayyad, *age*, 254.

² *el-Fahrî*, 337-339.

III.4. ŞAM'IN MOĞOLLAR TARAFINDAN İŞGALİ

Hülâgü, Bağdad'ı ele geçirmek için uğraşırken komutanı Arık Boğa'yı Erbil üzerine göndermişti. Erbil Kalesi oldukça müstahkem ve yüksek bir mevkiye bulunuyordu. Muhasarayı başlatan Arık Boğa, kale halkının cesur tutumuyla karşılaştı. Bunun üzerine Moğolların bölgeye gelmesinden önce itaat bildirmiş olan Bedreddin Lü'lü'den yardım istedi. Yardımın ulaştığı gece Erbil askerleri bir hurûc hareketinde bulunarak Moğollara pek çok zayıat vermiş ve tekrar kaleye dönmüştiler. Ancak, surların yıkılmaya başlaması üzerine uzun süre dayanamayan kale Zilhicce 657/Aralık 1259'da Moğolların eline geçmiştir.¹

Bağdad'ın ele geçirilmesinden yaklaşık bir yıl geçmeden Moğollar Hille, Kûfe, Basra, Sürûc ve el-Cezîre bölgesini tamamen ellerine geçirmişlerdir.²

Artık Hülâgü'nün ordularının önünde tek bir hedef kalmıştı. Bu da Şam bölgesi idi. Şam şehirleri uzun yıllardan beri karışıklık içinde bulunuyordu. Eyyübî Devleti es-Sâlih Eyyüb'un ölümünden sonra yıkılmış ve Mısır'da Memlûk Devleti kurulmuştu. Şam bölgesinde ise hem Mısır'daki Memlûklerle hem de kendi aralarında sürekli mücadele eden müstakil Eyyubî melikleri bulunuyordu. Bunlar şehir devletleri halinde Dımaşk, Halep, Hıms, güneyde Kerek, kuzeyde Hısn Keyfa ve Meyyâfârikin Eyyübî Meliklikleri idiler.

Halep ve Dımaşk hakimi en-Nâsır Yusuf bu meliklerin en kuvvetlisi idi. Bağdad'ın istilasından sonra Hülâgü, ona tehdit dolu bir mektup gönder-

¹ *Câmi'u't-Tevârîh*, 300-302; *el-Aynî*, I, 180.

² *İbnü'l-Fuvarî*, 330-331, 339-340; *Câmi'u't-Tevârîh*, I, 306.

mişti.¹ Moğolların Irak'a hakim olmaları en-Nâsır Yusuf'u harekete geçirdi. Oğlu el-Aziz Muhammed'i Hülâgü'nun hizmetine göndermek üzere yola çıkardı. Bu konuda öteden beri Moğollarla iyi ilişkiler içinde bulunan Bedredin Lü'lü'den yardım istedi.² en-Nâsır, Hülâgü'ya gönderdiği mektubunda memlûklara karşı onun yardımını istiyor ve beraberce savaşmayı teklif ediyordu. Hülâgü ise Nâsır Yusuf'a pek güvenmiyordu.³ Hülâgü, el-Aziz'i tekrar babasına göndererek eğer teklifinde samimi ise bizzat kendisinin Hülâgü'nun huzuruna gelmesinin gerektiğini belirtiyordu.⁴

Bu sırada Meyyâfârikin hakimi el-Kâmil Muhammed de Nâsır Yusuf'a haber göndererek Moğollara karşı ondan yardım talep ediyordu. Ancak en-Nâsır, Moğol korkusu sebebiyle bu teklifi kabul edecek durumda değildi. el-Kâmil, Moğol payzası (geçiş belgesi) taşıyan bir Yâkûbî keşişini astırmıştı. Bunun üzerine Moğol kumandanlarından Yaşmut komutasındaki bir ordu hıristiyanlarında yardımıyla Meyyâfârikin'i kuşattı. Şehrin etrafında hendekler açılarak mancınıklar yerleştirildi. Uzun süren çarpışmalardan sonra buraya kısa sürede alamayacağını anlayan Yaşmut şehre giriş çıkışı engelleyerek beklemeye başladı.⁵ Yaklaşık iki yıl süren kuşatma cesaretle kaleyi savunan müslüman kuvvetleri teslim olmaya zorladı. Zira kalede yiyecek bitmiş kılık ve veba başgöstermişti. el-Kâmil yakalanarak hemen öldürüldü 658/1260⁶. Bu esnada Moğol orduları Mardin, el-Cezire, Nusaybin, Harran ve Ruha'yı ele geçirerek ahalisini kılıçtan geçirdiler.⁷

¹ *Muhtasarü'd-Düvel*, 684-685.

² *en-Nüveyrî*, XXIX-381-382; *el-Aynî*, I, 179.

³ *Câmi'u't-Tevârih*, I, 305.

⁴ *İbnü'l-Fuvarî*, 339; *Muhtasarü'd-Düvel*, 485; *el-Aynî*, I, 217.

⁵ *Muhtasarü'd-Düvel*, 483; *Ebü Şâme*, 201; *İbnü'l-Fuvarî*, 340; *Câmi'u't-Tevârih*, I, 306; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 70 b-71 a.

⁶ *İbnü'l-Fuvarî*, 340; *Ebu'l-Fidâ*, III, 203; *İbnü'l-Verdî*, II, 295.

⁷ *Câmi'u't-Tevârih*, I, 322; *İbnü'l-Fuvarî*, 330-331, 339-340; *en-Nücumü'z-Zâhira*, VII, 69; *el-Aynî*, I, 218.

Yaklaşan Moğol tehlikesi ve Suriye'deki olaylar Mısır yönetimini tedbir almaya sevketti. Mısır ileri gelenleri Moğol tehlikesinin giderilmesi ve savaş hazırlıklarının yapılabilmesi için büyük miktarda paraya ihtiyaçları olduğunu belirterek halktan para toplanmasını önerdiler. Yapılan toplantıya en-Nâsır Yusuf'un elçisi İbnü'l-Adim ve meşhur fakih İzzeddin b. Abdi's-Selâm da katıldı. İzzeddin önce Beytü'l-Mâl'in tamamının ve ileri gelenlerin ziynet eşyaları dahil tüm mallarının toplanmasından sonra halktan da para toplanabileceğini belirtti.¹

Kutuz da yaklaşan bu tehlike karşısında henüz çocuk olan Nûreddin Ali'nin tahttan indirilmesini ve Moğollara karşı koyabilecek güçlü birisinin idareyi ele almasını istiyordu.²

¹ *Ibn Kesir*, XIII, 244; *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 68; *Ibn İyas*, I, 301-302; *el-Aynî*, I, 218-219.

² *es-Sülûk*, I, 416-417; *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 52, 68. *el-Aynî* ise, *el-Mansûr*'un tahttan indirilmesinin İbnü'l-Cevzî tarafından teklif edildiğini belirtmektedir. *el-Aynî*, I, 220.

III.5. KUTUZ'UN SULTANLIĞI

Moğollara karşı koyabilecek bu güçlü kişi Kutuz'du. Muizziyye ümerâsının ava çıktığı bir gün Kutuz ve arkadaşları el-Mansûr Nureddin'i yakalayarak hapsedtiler. Böylece iki yıl sekiz ay hüküm süren el-Mansûr tahttan indirilmiş oldu.¹ Onun yerine el-Melikü'l-Muzaffer ünvanını alan Kutuz Memlûk tahtına oturdu (28 Zilkade 657/16 Kasım 1259).²

Muizziyye Memlûkları el-Mansûr'un hapsedilmesi sebebiyle Kutuz'a kızgındılar. Kaleye gelerek onu tahttan indirmek istedilerse de Kutuz aslında sultan olmak gibi bir niyeti olmadığını ancak Moğollara karşı savaşmak için böyle bir şey yaptığını belirterek isterse onu tahttan indirebileceklerini söyledi.³ Bunun üzerine Muizziyye Memlûkları dağıldılar. Nûreddin Ali kardeşi ve annesiyle beraber Dimyat'a gönderildi. Bununla birlikte Kutuz bir müddet sonra bir kısım Muizziyye memluğunu tutuklamıştır.⁴ Kutuz, bundan sonra hakimiyeti tamamen ele geçirmiş Zeynüddin Yâkub'u veziri ve Farisüddin Aktay el-Musta'ribi atabeki tayin etmiştir.⁵

Daha önce belirttiğimiz gibi en-Nâsır Yusuf, Hülâgü'ya elçi göndererek onunla beraber Memlûklere karşı savaşmak istediğini bildirmişti. Hülâgü ise bu bahane ile bölgeyi kolayca ele geçirebileceğini düşünüyordu. Hülâgü'nun

¹ *Ebû Şâme*, 203; *İbnü'l-Amid*, 169-170; *Zübdetü'l-Fikra*, X, 73 b; *Ebu'l-Fidâ*, III, 199.

² *Ebû Şâme*, 203; *İbnü'l-Amid*, 170; *İbn İyas*, I, 303.

³ *es-Sülûk*, I, 417-418.

⁴ *İbnü'l-Amid*, 170; *İbn İyas*, I, 303; *es-Sülûk*, I, 418; *en-Nüveyrî*, XXIX, 469; *İbn Dukmâk*, II, 59.

⁵ *İbnü'l-Amid*, 170.

ordusunun Şam bölgesine doğru yaklaşmakta olduğu Mısır'da duyulunca Kutuz, en-Nâsır'a bir mektup göndererek "onunla sultanlık için mücadele etmediğini kendisinin sadece Mısır'da onun naibi olduğunu ve Moğollara karşı birlikte mücadele etmelerinin gerektiğini" bildiriyordu. Mektubu alan en-Nâsır, Kutuz'un samimiyetini anlamış oldu.¹

Gerçekten Kutuz bu tehlikeli durumda ne kadar ileri görüşlü olduğunu göstermiş ve devletin bekâsı için sultanlığını dahi ortaya koymuştur. Ancak, en-Nâsır Yusuf için iş isten geçmişti. Hülâgü Şam'ın pek çok kalesini istila etmiş, Halep'e doğru yaklaşmakta idi. Şehir halkı süratle şehri boşaltmaya başladı. Hülâgü, Fırat'ı geçip Halep yakınlarına geldiğinde şehirde en-Nâsır'ın nâibi olarak bulunan oğlu Turanşah'a bir elçi göndererek eğer kendisine itaat ederse şehre sadece şahne tayin edeceğini ve asıl amacının babası olduğunu belirtiyordu. Turanşah ise, buna karşılık savaşmaktan başka bir yolun olmadığını bildirdi.² Bunun üzerine Halep'in muhasarası başladı. 2 Safer 658/18 Ocak 1258'de Turanşah bir hurûc hareketi yapmış ise de ordu yenilerek şehre kaçtı.³ Ertesi gün şehir meydanında toplanan ümerâ ne yapmaları gerektiğini bilmiyorlardı. Bir kısmı şehirde kalmak diğer bir kısmı ise, şehirden çıkarak Moğollarla çarpışmak istedi. Sonunda şehrin savunulmasına karar verildi. Yapılan çarpışmaları Moğollar kazanarak şehre girdiler. Bu sırada şehir halkının büyük bir kısmı öldürüldü. Ancak kale henüz düşmemişti. Sekiz gün kadar devam eden muhasara sonunda kale emân ile teslim oldu (9 Safer/25 Ocak 1260)⁴.

Moğolların Halep'e yaklaşmakta olduğu haberi en-Nâsır'ı iyice korkutmuştu. Dımaşk'tan çıkarak Berze'ye geldi. Kerek hakimi el-Muğis'e ve Ku-

¹ *İbnü'l-Amid*, 170; *en-Nüveyrî*, XXIX, 470.

² *Ebu'l-Fidâ*, III, 200-201; *Zehebî*, *el-İber*, V, 241. Mektubun tam metni için bkz. *Muhtasaru'd-Düvel*, 484, 485.

³ *en-Nücumü'z-Zâhira*, VII, 70.

⁴ *Ebü Şâme*, 203; *İbnü'l-Amid*, 171; *Muhtasaru'd-Düvel*, 487; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 43; *el-Yuninî*, I, 349.

tuz'a mektup yazarak onların yardımını istedi.¹ en-Nâsır Yusuf'un yanında Kerek hakimi el-Muğis'ten ayrılmış bulunan Baybars el-Bundukdârî ve Bahrî Memlûkler de bulunuyordu. Bu sırada Baybars ve arkadaşları sürekli tereddüt geçiren ve Moğol korkusu sebebiyle ne yapacağını bilemeyen en-Nâsır'ı tahttan indirip yerine kardeşi el-Melikü'z-Zâhir'i geçirmek istedilerse de bunda başarılı olamadılar. en-Nâsır Yusuf Dimaşk'a döndü. Baybars ve Bahrî Memlûkler ise Gazze'ye kaçtılar. Hatta bir müddet Gazze'de el-Melikü'z-Zâhir adına hutbe dahi okuttular.²

Baybars el-Bundakdârî Gazze'de iken Emir Alaaddin Taybars'ı, Kutuz'a göndererek ondan af diledi ve Mısır'a dönmek istediğini bildirdi. Kutuz, bu öneriye olumlu yanıt verince Baybars ve Bahrî Memlûkler Mısır'a döndüler.³ Kutuz bu hareketiyle bir kez daha iyi bir siyasetçi olduğunu göstermiş pek çok defa savaştığı Bahrî Memlûkleri affederek ordusunu kuvvetlendirmiştir. Bu Memlûkler Ayn Câlût savaşının kazanılmasında önemli rol oynamışlardı.

Mısır'da bu gelişmeler olurken Halep'in Moğolların eline düştüğünü gören Hama hakimi el-Mansûr ve ümerâ Dimaşk'a kaçmıştı. Halep'in düşmesi üzerine Hama'da kalan eşrâf Halep'e giderek Hama'nın anahtarlarını Hülâgü'ya teslim ettiler. Hülâgü şehre bir şahne tayin ederek ahalinin canlarına dokunulmayacağına dair teminat verdi.⁴

¹ *es-Sülûk*, I, 419.

² *İbnü'l-Amid*, 172; *Ebu'l-Fidâ*, III, 200; *İbn Kesir*, XIII, 248. İbn Abdî'z-Zahir ise Baybars'ın "Bana 3000 asker hazırlayın, Moğollarla savaşayım" teklifinin Nâsır tarafından reddedilmesi üzerine Baybars'ın isyan ettiğini öne sürüyor. *İbn Abdî'z-Zâhir*, 61-62.

³ *İbn Abdî'z-Zâhir*, 62; *en-Nüveyrî*, XXIX, 470; *İbn Kesir*, VIII, 248; *el-Yuninî*, I, 365.

⁴ *Ebu'l-Fidâ*, III, 203; *İbnü'l-Verdî*, II, 293; *el-Aynî*, I, 232.

Yine, eski Hims hakimi el-Eşref Mûsâ da Halep'e giderek Hülâgü'ya itaatini arzetti. Böylece onun hakimiyetinde bulunan Rahbe ve Tedmür'de Moğol hakimiyetine girdi. Hülâgü, Hims'ı tekrar Eşref Mûsâ'ya verdi.¹

Artık Hülâgü'nun önünde tek bir hedef kalmıştı. O da Dımaşk'tı. Hülâgü, Ketboğa Noyan komutasındaki ordusunu Dımaşk üzerine gönderdi. Nâsır Yusuf'un Halep'in düşmesinden sonra Dımaşk'tan kaçması halkı Moğollar önünde korumasız bırakmıştı. Dımaşk'ta kalan ümerâ halka dokunulmaması kaydıyla şehri Hülâgü'nun elçileri olan Emir Fahreddin Mezdegânî ve eş-Şerif Ali'ye teslim ettiler (17 Rebiülevvel 658/2 Mart 1260)². Şehre giren Hülâgü, Dımaşk'a ez-Zeyn el-Hafizî'yi nâibi olarak atayarak halka emân verdi. Ancak, Dımaşk kalesinde bulunanlar kapıları kapayarak bir süre daha direndiler. Ketboğa, mancınıklar kurdurarak kaleyi muhasara etti. Nihayet kalede bulunanlar Moğollar karşısında dayanamayacaklarını anlayınca teslim oldular (15 Cemaziyelevvel / 28 Nisan).³

Dımaşk'ta Moğollar halka pek zarar vermemişlerdi. Ancak Moğolların gelişiyle şehirde yaşayan hıristiyanlar, müslüman halka saldırmaya başladılar. Onlar, dinlerinin yüceliğini anlatıyor ve İslâmın zilletinden bahsediyorlardı. Müslümanların üzerine ve mescit kapılarına şarap döküyorlardı. Hıristiyanların yaptığı bu hareketler Moğolların bölgeden çıkarılmasına kadar devam etti.⁴

Ancak, bu sırada Moğollar açısından tarihin akışını değiştirecek bir olay oldu. Hülâgü, kardeşi büyük Kaan Môngke'nin ölümü üzerine, Ketboğa'yı

¹ *Ebu'l-Fidâ*, III, 202; *el-Yuninî*, I,355-356. Hims, 640 yılında Tell-Başır karşılığında en-Nâsır Yusuf tarafından alınmıştı.

² *Câmi'u't-Tevârîh*, I, 307; *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 70-71.

³ *Ebü Şâme*, 203-204; *İbnü'l-Amid*, 173; *el-Yuninî*, I, 351; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 75 b; *ez-Zehebî*, *Düvelü'l-İslâm*, II, 123.

⁴ *Ebü Şâme*, 208.

10.000 kişilik bir orduyla bölgede bırakarak, ordusuyla beraber Karakurum'a döndü.¹

Ketboğa'nın Şam bölgesindeki ileri hareketi devam ediyordu. Filistin'e giren Moğollar Gazze ve el-Halîl şehirlerini yağmalayarak Dımaşk'a döndüler.² Baalbek ise Moğollar Halep'te iken onlardan menşûr alan Takuyeddin el-Hadîsî tarafından itaat altına alınmıştı. Baalbek kalesi bir süre direnerek en-Nâsır'dan gelecek bir haberi beklemeye koyulmuşlardı. Ketboğa onlarla anlaşmak istemişse de kaledekilerin ısrarlı tutumları buna müsâde etmedi. Kalenin etrafına mancınıkları kuran Ketboğa taarruza başladı. Zor durumda kalan kale halkı emân ile teslim oldu.³ Bundan sonra Moğollar Salt, Aclun, Busra ve Sübeybe'yi de kolaylıkla itaat altına aldılar.⁴

Bu sırada Gazze'de bir kaç memlûkuyla yalnız kalan en-Nâsır Yusuf Moğolların Filistin'e geldiklerini duyunca Mısır'a yöneldi. Ancak, bölgede Türkmenler ile Şehr-i Zor kürtleri arasındaki çarpışma onu korkuttu. Mısır'a gitmekten vazgeçerek Kerek yakınındaki Vâdi Mûsâ'ya geldi. en-Nâsır'ın yerini haber alan Ketboğa kuvvetleri tarafından yakalanarak Dımaşk'a getirildi.⁵ Ayn Câlût Savaşından sonra Moğollar tarafından öldürüldü (Ramazan sonu/Eylül başı 658).⁶

¹ *Câmi'u't-Tevârîh*, I, 308; *Muhtasarü'd-Düvel*, 486.

² *İbnü'l-Amid*, 174; *el-Yuninî*, I, 351; *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 71.

³ *el-Yuninî*, I, 352-354.

⁴ *Ebû Şâme*, 306; *el-Yuninî*, I, 358; *es-Sülûk*, I, 424.

⁵ *Câmi'u't-Tevârîh*, I, 308.

⁶ *Ebû Şâme*, 206; *el-Yuninî*, I, 358; *İbnü'l-Fuvarî*, 342.

III.6. AYN CALUT SAVAŞI

Hülâgü, Halep üzerinden Karakorum'a dönmeden önce elçilerini bir mektupla birlikte Kutuz'u göndermişti.¹ Hülâgü'nün elçileri, 5 Safer 658/21 Ocak 1260'da Kahire'ye ulaştılar. Kutuz'a verilen mektupta Hülâgu kendi büyüklüğünden söz ederken memlûklerden de kılıçları önünden kaçarak köle pazarlarında satılanlar olarak bahsediyordu. Hülâgü, Kutuz'dan kendisine itaat etmesini aksi halde gelip Mısır'ı alacağından söz ediyordu.²

Kutuz durumu ümerâ ile istişare etti. Ümerânın bir kısmı Moğollara karşı kazanmalarının mümkün olmadığını söyledilerse de Kutuz buna itiraz ederek "Moğollarla savaşmamız gerekir. Eğer kazanırsak istediğimiz şey budur, kaybedersek halkın lanetine uğramayız." dedi.³ Sonunda elçilerin öldürülmesine ve Moğollara karşı sefere çıkılmasına karar verildi.

Kahire'de sefer için hazırlıklara hemen başlandı. Hutbelerde umûmî cihat çağrısı yapıldı. Daha önce zikredildiği gibi halktan para toplanması hususunda ulemâdan fetva alınmıştı. Fetva gereğince büyük-küçük herkes adam başı bir dinar verecekti. Zenginlerden zekâtlar peşin olarak alınacak gayrimenkullerin ve vakıfların bir aylık gelirleri ve yerleşik Türklerin (uzun süreden beri Mısır'da yerleşmiş bulunanlar) mallarının üçte biri beytü'l-mâl'e aktarılacaktı. İbn İyas'a göre toplanan bu paranın yekünü 600.000 dinardır.⁴

¹ *Câmi'u't-Tevârih*, I, 310.

² *Câmi'u't-Tevârih*, I, 310. Mektubun tam metni için bkz. *es-Sülûk*, I, 327-329; *Ibn İyas*, I, 304. Tercümesi için bkz. "Sultan Kutuz ve Aynu Calut Zaferi", AÜİFD, X (1991), 191-192.

³ *Câmi'u't-Tevârih*, I, 313.

⁴ *Ibn İyas*, I, 305-306. Memlûklerden ve Türklerden Mısır halkının tepkisini azalt-

Ordusunu sefere hazır hale getiren Kutuz yanında Hama hakimi el-Mansûr Muhammed ve kardeşi Melikü'l-Efdal de bulunduğu halde 15 Şaban 658/26 Temmuz 1260'da Salihyye'ye doğru harekete geçti.¹ Ordunun içinde Mısır askerlerinin yanında Türkmen, Arap ve diğer unsurlardan oluşan Şam ordusu da bulunuyordu.² Yola çıkılmadan önce Moğol elçileri öldürüldü.³

Kutuz yola çıkmadan önce Hims hakimi el-Eşref Mûsa ve Sübeybe-Banyas hakimi es-Said'e elçilerini göndererek Moğollara karşı beraber çarpışmayı önerdiyse de es-Said bunu kabul etmemiş ve Moğollarla beraber olmuştur. el-Eşref ise elçilerle beraber büyük miktarda altın göndermiş; ancak sefere iştirak edemeyeceği için öztür dilemiştir.⁴

Kutuz, Salihyye'ye geldiğinde ümerâ Moğollardan korkmaları hasebiyle sefere çıkmakta isteksizlik göstererek Kahire'ye dönmek istediler. Bunun üzerine Kutuz onlara şöyle hitâb etti. "Ey müslüman emirler, yıllardır beytül-mâl'in ekmeğini yiyorsunuz. Ancak gazâdan kaçılıyorsunuz. İsteyen benimle gelir, isteyen geri döner. Bunun vebali sizin üzerinizdir."⁵

Bu etkileyici konuşma ümerânın cesaretlenmesine yol açtı ve hep birlikte savaşa karar verdiler.⁶ Baybars öncü kuvvetleriyle beraber Gazze'ye gönderildi. Baybars, Gazze'ye geldiğinde bölgede bulunan Baydara komutasındaki Moğol kuvvetlerini yendi. Böylece Gazze tekrar müslümanların eline geçmiş oldu.⁷

mak maksadıyla daha fazla para toplanmıştır. A.Macid, "agm", 55.

¹ *İbn Abdî'z-Zâhir*, 63; *Husnî'l-Muhâdara*, II, 40; *Ebu'l-Fidâ*, III, 205.

² *Câmi'u't-Tevârîh*, I, 310; *el-Yuninî*, I, 360.

³ *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, 43; *en-Nüveyrî*, XXIX, 472.

⁴ *en-Nüveyrî*, XXIX, 473.

⁵ *İbn Dukmâk*, II, 62.

⁶ *es-Sülûk*, I, 430.

⁷ *es-Sülûk*, I, 430. Bu haber Ketboğ'a'yı fena halde sinirlendirmiştir. *Câmi'u't-Tevârîh*, I, s.313.

Gazze'ye gelen Kutuz burada bir gün kaldıktan sonra Franklardan izin alarak Akkâ'ya geldi. Bu sıralarda Franklar ait Sayda'nın Moğollar tarafından yağmalanması sebebiyle Frank-Moğol ilişkileri bozulmuştu. Franklar, Kutuz'a Moğollara karşı yardım teklifinde bulundularsa da sultan bunu kabul etmedi. Aslında Franklar ne Moğollara, ne de müslümanlara yardım edecek durumda değillerdi. Zira o sırada Sahil bölgesindeki hıristiyanlar birbirleriyle savaş halindeydi¹. Ancak, ordusuna saldırmamaları hususunda onlardan söz aldı.²

Sultan bundan sonra Baybars komutasında öncü birliğini Ayn Câlût³'a gönderdi. Moğol öncüleri ile karşılaşan Baybars bunu Kutuz'a bildirdi. Sultan'ın ordusu Ayn Câlût'a gelinceye kadar vur-kaç taktiğiyle Moğollarla bir kaç defa çarpışarak onları oyaladı.⁴

Hülâgü'nun bölge nâibi olarak tayin ettiği Ketboğa, ümerânın Hülâgü'dan yardım gelene kadar bekleme tavsiyesini dinlemedi. Mısır ordusunu hareket ettiğini haber aldığı anda derhal hazırlıklara başladı. Öncü birlikleri arasındaki ilk çarpışmayı memlûklerin kazanmasından sonra 25 Ramazan 658/3 Eylül 1260'da iki ordu Ayn Câlût'da karşılaştılar. Kutuz ordusunun büyük bir kısmını Ayn Câlût'u çevreleyen ormanlara sakladı⁵. Moğollar ise bölgede tepelere karargah kurmuşlardı. Nihayet iki ordu arasında savaş başladı. İlk olarak Sultan Kutuz'un ordusunun sol cenahı zor durumda kaldı. Bu sırada Kutuz, bizzat çarpışarak ordusunu cesaretlendirdi. Pusu

¹ A.M.el-Abbâdi, *age*, 162.

² *Ibn Abdi'z-Zâhir*, 63; *es-Sülûk*, I, 430; *Ibn Dukmâk*, II, 62.

³ Filistin'de Beysan ve Nablus arasında bir mevkidir. *Mu'cemü'l-Buldân*, IV, 177.

Rivayete göre bu isim, Dâvûd Peygamberin Câlût (Goliath)'ı burada öldürmesi sebebiyle verilmiştir. B.Lewis, "Ayn Câlût", *El(2)*, I, 786-787; A.Özaydın, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, IV, 275-276

⁴ *es-Sülûk*, I, 430.

⁵ Râciha Ali Gâlib, "Min Me'ariki'l-'Arabi'l-Kübrâ Ma'reketü 'Ayne Câlût", *el-Mevrid*, X/3-4 (1981), 171.

kurmuş olan Baybars'ın birliği, geri çekilen müslüman kuvvetleri takip eden Moğol ordusunu çembere aldı. Moğollar müthiş bir yenilgiye uğradılar, askerlerin büyük bir kısmı yokedildi. Kumandan Ketboğa ve oğlu yakalanarak öldürüldü.¹ Baybars komutasındaki birlik kaçan Moğolların peşine düştü. Yapılan çarpışmalarda pek çok Moğol öldürüldü veya esir edildi.²

Mağlubiyet haberini alan Hülâgü, derhal bölgeye bir ordu daha sevk etmek istemişse de Möngke'nin ölümünden sonra meydana gelen karışıklıklar sebebiyle herhangi bir harekette bulunamamıştır.³

Ayn Câlût muharebesi Moğol ordusunun tümü göz önüne alındığında küçük, ancak etkileri bakımından büyük bir muharebedir. Zira Memlûkler bu savaşta esas Moğol ordusunu değil 10.000 kişilik bir öncü birliğini yoketmişlerdir. Bu zaferin asıl önemi psikolojik açıdan olmuştur. Küçükte olsa bir Moğol birliği ilk defa bir meydan muharebesinde yenilmiştir. Böylece Moğolların yenilmezliği imajı silinmiştir. Eğer bu savaşta müslümanlar kaybetsele, İslamın son büyük kalesi olan Mısır'da işgal edilecek böylece Mağrib ve Endülüs hariç bütün İslâm coğrafyası Moğol hakimiyeti altına girecekti.

Bu zafer Memlûklerin kendilerini ispatlamaları açısından da önemlidir. Zira henüz kuruluşu üzerinden on yıl geçmiş olan Memlûk Devleti artık Eyyübîlerin yerini almıştır. Halk tarafından pek sevilmeyen memlûklara karşı

¹ ez-Zehabî, *el-İber*, V, 42-243; *İbnü'l-Verdî*, II, 297; *İbn İyas*, I, 306; *İbn Haldun*, V, 819-830; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 76 a; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*, 43; *İbnü'l-Fuvâtî*, 344; *Muhtasarü'd-Düvel*, 489; *İbnü'l-Amid*, 175; *İbn Dukmâk*, II, 63; *es-Sülûk*, I, 431; *el-Yuninî*, I, 361; *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 73-74; *en-Nüveyrî*, XXIX, 474; *Ebû Şâme*, 207; *Hüsnü'l-Muhâdara*, I I, 40; *İbn Abdî'z-Zâhir*, 64; *Ebu'l-Fidâ*, 205; ez-Zehabî, *Düvelü'l-İslâm*, 123; *Câmi'u't-Tevârîh*, I, 314-316; *el-Aynî*, I, 240-243; A.Aktan, "Sultan Kutuz ve Aynu Câlût Zaferi", *AÜİFD*, X (1991), 181-201.

² *İbn Abdî'z-Zâhir*, 65; *Zübdetü'l-Fikra*, 76 a.

³ *Câmi'u't-Tevârîh*, I, 317.

bir sempati oluşmasını sağlamış ve Memlûklerin itibarı bu zaferden sonra çok artmıştır. Muharabeden önce sadece Mısır'a hakim olan Memlûkler böylece Şam'ı da ele geçirmiş oldular.

Diğer bir önemli nokta da Hıristiyanlığa karşı sempati duyan Moğolların bundan vazgeçerek İslâmiyete ilgi duymalarına vesile olmuş ve kısa süre sonra İslâmiyeti din olarak seçmeleriyle neticelenmiştir.¹ Ayn Câlût savaşından sonra kısa zaman içerisinde Moğolların Şam'dan atılmışlardır.

Moğol ordusunun mağlubiyet haberi 27 Ramazan/5 Eylül gecesi Dımaşk'a ulaştı. Moğol nâibleri şehirden kaçtılar. Yakalanlar halk tarafından öldürüldü. Böylece Dımaşk'ta yedi aydan fazla süren Moğol işgali sona erdi.² Moğolların gelmesinden sonra Dımaşk'ta müslüman halka saldıran ve dinleriyle alay eden hıristiyanlar oldukça zor durumda kaldılar. Müslümanlar onlardan intikam almaya başladılar. Bu sırada Dımaşk'taki bir kaç kilise yakılmış ve bazı hıristiyanlar öldürülmüştür.³

Kutuz, 2 Şevval/5 Eylül'de şehre girerek kaleye yerleşti. İlk iş olarak Moğollarla iş birliği yapan bazı Dımaşklıları öldürttü.⁴ Baybars ise Moğolları Hims'a kadar takip ettikten sonra Dımaşk'a döndü.⁵

Ayn Câlût Savaşından sonra Fırat Nehri'nin batısını tamamen ele geçiren Kutuz, memlûklara Şam bölgesinden iktalar tayin etti. Dımaşk'a Emir Alemüddin Sencer el-Halebi'yi naibi olarak tayin etti. Hims, Moğollar döneminde de şehri elinde tutan Melik el-Eşref Mûsâ'ya, Halep ise Sincar hakimi Alaaddin Ali b. Lü'lü'ye verildi. Melik el-Mansûr eskiden olduğu gibi

¹ A.Özaydın, "Ayni Câlût Savaşı", *DİA*, IV, 275-276.

² *Ebû Şâme*, 207; *es-Sülûk*, I, 432.

³ *el-Yuninî*, I, 362-363; *en-Nüctümü'z-Zâhira*, VII, 75; *en-Nüveyrî*, I, 476.

⁴ *Ebu'l-Fidâ*, II, 205.

⁵ *es-Sülûk*, I, 432.

Hama'yı elinde tutacaktı. Gazze ve Filistin sahili ise Emir Şemseddin Akkuş el-Burli'ye (Azîzî) bırakıldı.¹

¹ *Zübdetü'l-Fikra*, X, 77 b; *İbn İyas*, I, 307; *Ebu'l-Fidâ*, III, 205-206; *el-Aynî*, I, 246.

III.7. KUTUZ'UN ÖLDÜRÜLMESİ

Moğol tehlikesini bertaraf ederek Şam'ı da kendisine bağlayan Kutuz, Mısır'a dönmek üzere Dımaşk'tan ayrıldı. Kutuz aslında Halep'e gitmek istiyordu. Ancak, kumandanı Baybars ile aralarında çıkan anlaşmazlık onu Kahire'ye dönmeye sevk etti. Bu anlaşmazlığın sebebi şöyleydi. Kutuz, Halep'in niyâbetini daha önce Baybars'a vaat etmişti. Ancak, zaferden sonra bu sözünü yerine getirmeyerek Halep'e Alaaddin Ali b. Lü'lü'yü tayin etmişti. Baybars, Sultan'dan sözünü yerine getirmesini istedi. A.M.Abbâdi'yi göre esas sebep Kutuz'un Bahrî Memlûkların lideri Farisüddin Aktay'ı öldürmesi ve memlûklar arasındaki münaferettir.¹ Bunun üzerine Kutuz Baybars'tan çekinerek Kahire'ye dönmeye karar verdi.²

Bu haberi alan Baybars, Seyfeddin Balaban el-Reşîdî, Seyfüddin Bahadır el-Muizzî, Bedrüddin Bektut el-Cevkendâr gibi memlûklar ile anlaşarak Kutuz'u öldürmeyi planladı.³

Salihîye yakınlarında ava çıkan Kutuz av dönüşünde çadırına girmek üzere iken Baybars ve arkadaşları tarafından öldürüldü (15 Zilkade 658/22 Ekim 1260)⁴.

Seyfeddin Kutuz, el-Muiz Aybek'in memlûku idi. Bir rivayete göre o, sultan Celaleddin Harezmsâh'ın kız kardeşinin oğlu Mahmud b. Mevdud

¹ A.M.el-Abbâdi, *age*, 173.

² *el-Yuninî*, I, 434; *en-Nücmü'z-Zâhira*, VII, 77; *es-Sülûk*, I, 434.

³ *en-Nüveyrî*, XXIX, 478; *es-Sülûk*, I, 435.

⁴ *el-Yuninî*, I, 371; *İbn Abdî'z-Zâhir*, 68; *Muhtasaru'd-Düvel*, 491; *en-Nüveyrî*, XXIX, 477; *İbn Kesir*, XIII, 251; *İbn Dukmâk*, II, 64-65; *el-Aynî*, I, 254; *Zubdetü'l-Fikra*, X, 77 b.

(Memdud)'dur. Moğollar tarafından esir alınmış ve Dımaşk'ta satılmıştır.¹ el-Muiz Aybek'in öldürülmesinden sonra bir müddet efendisinin oğlu el-Mansûr Ali'ye nâibu's-saltanat olarak hizmet etmiş ve yaklaşan Moğol tehlikesini bahane ederek onu tahttan indirmiştir. Kutuz, bir memlûk olmasına rağmen aynı zamanda dini-bütün bir müslümandı. Ayn Câlût öncesinde ve savaş esnasında gösterdiği cesaret ve idareciliği sayesinde memlûklerden pek hoşlanmayan Mısır halkı tarafından dahi sevilmiştir.² İbn İyas onun Türk sultanları içerisinde en iyilerinden birisi olduğunu belirtir.³

¹ *en-Nüveyrî*, XXIX, 79.

² *Ebu'l-Fidâ*, XIII, 254.

³ *İbn İyas*, I, 307. Kutuz'un hayatı için ayrıca bkz. *el-Aynî*, I, 255; D.P.Little, "Kutuz", *EI(2)*, V, 571-572; M.C.Ş.Tekindağ, "Kutuz", *İA*, VI, 1057-1060.

SONUÇ

İncelediğimiz dönem, Ortaçağ İslâm Dünyası açısından, Abbâsîler'den beri uygulanmakta olan memlûk sisteminin son halkasını oluşturmaktadır.

Eyyübî meliklerinin, rakiplerine karşı güçlerini artırmak amacıyla, öteden beri istihdam ettikleri bu memlûk gruplarına, yeteneksiz sultanların tahta geçmeleriyle birlikte, iktidara giden yol açılmış oldu.

Zamanla gücünü artıran bu memlûk grubu, el-Mansûra ve Ayn Câlût başarılarından sonra artık bir hânedân perdesine gerek kalmaksızın idareyi eline aldı. Onlar aralarında en güçlü kim ise ona biat ediyorlardı. Buna en güzel örnek I.Baybars, Sultan Kutuz'u öldürdüğünde bu güçlü memlûku kendilerine lider olarak seçmeleridir.

Memlûk Devleti, genel olarak Dünya Tarihi, özelde de İslâm Tarihi açısından orijinal özellikler taşır. Siyasi açıdan çok zor bir dönemde kurulmuş olan Memlûk Devleti, İslâm Coğrafyasının hâmilliğini üstlenmiş ve Osmanlılara kadar bu görevini en iyi bir şekilde yerine getirmiştir.

Şüphesiz Memlûk Devleti'nin en orijinal yanı, Emevîlerin kuruluşundan beri uygulanmakta olan saltanat sisteminden vazgeçerek, bazı istisnalarla birlikte güçlünün hakim ve ithal edilen kölelerin sultan olduğu bir yönetim biçimini benimsemeleridir. Memlûkler'in halefi Osmanlılar ise tekrar saltanat sistemine dönmüşler ve bu ilginç yönetim şekli bir daha uygulanmamıştır.

Şüphesiz Memlûkler'in en büyük başarıları, İslâm Dünyası için çok ciddi bir tehdit olan Moğolları yenmeleri ve ilgâ edilen Hilâfeti Mısır'da tekrar ihyâ etmeleri şeklinde hülâsâ edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

Arapça Kaynaklar:

el-'Aynî (855/1451), *'İkdü'l-Cumân fi-Târihi Ehli'z-Zamân*, Memlûkler kısmı, (nşr.M.M.Emin), I, Kahire 1987.

Baybars el-Mansûrî (725/1325), *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye*, (nşr. A.Hamdan), Beyrut 1987.

Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikra fi-Tarihi'l-Hicra*, X, Landerg, no:758.

Ebu'l-Fidâ (732/1331), *el-Muhtasar fi-Ahbâri'l-Beşer*, III, Kahire (b.ty.).

Ebu Şâme (665/1268), *Terâcimu Ricâli'l-Karneyni's-Sâdis ve'l-Sâbi'*, (nşr. S.A.A. el-Hüseynî), Beyrut 1974.

İbn Abdi'z-Zâhir (692/1293), *er-Ravdu'z-Zâhir fi-Sireti'l-Meliki'z-Zâhir*, (nşr. A. el-Huveytır), Riyad 1986.

İbnü'l-Adîm (660/1262), *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi'l-Haleb*, (nşr. S.Dehhân), III, Dımaşk 1968.

İbnü'l-Amid (672/1273), *Ahbâri'l-Eyyûbiyyîn*, (nşr. C.Cahen) "La Chronique des Ayyoubides d' al-Makin b. al-Amid", *BEO*, XV (1955-57), 109-184.

İbnü'd-Devâdârî (736/1336'dan sonra), *ed-Dürrü'l-Matlûb fi-Ahbâri Benî Eyyûb*, (nşr.S.A.Aşûr), Friburg 1972.

İbn Dukmâk (809/1406), *el-Cevherü's-Semîn fi-Siyeri'l Mülûk ve's-Selâtin*, (nşr. M.Kemaleddin), II, Beyrut 1985.

İbnü'l-Esîr (630/1232), *el-Kâmil fi't-Tarih*, (nşr. Tornberg), XII, Beyrut 1982.

İbnü'l-Furât (807/1405), *Târihi'd-Düvel ve'l-Mülûk*, (*Ayyubid, Mamlukes and Crusaders -Selections From the "Tarikh al-Duwal wa'l-Muluk"*), (ed.M.C. Lyons-J.S.C.Riley-Smith), I, Cambridge 1971.

İbnü'l-Fuvâti (723/1323), *el-Havâdisü'l-Câmia ve't-Tecâribü'n-Nâfia fi'l-Mieti's-Sâbi'a*, (nşr. M.Cevad), Bağdad 1933.

İbn Hallikân (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, (nşr. İ.Abbas), I-VIII, Beyrut 1994.

İbn Haldûn (808/1406), *Kitabu'l-İber ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, V, Beyrut 1968.

İbnü'l-İbrî (685/1286), *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, (nşr. A.S. el-Yesû'i), Beyrut 1984.

İbnü'l-İmâd (1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb fi-Ahbâri men-Zeheb*, (nşr. A. el-Arnaût M. el-Arnaût), I-X, Dımaşk 1991.

İbn İyâs (930/1523), *Bedâi'u'z-Zuhûr fi-Vekâiu'd-Duhûr*, (nşr. M.Mustafa), I, Beyrut (b.ty.).

İbn Kesir (773/1273), *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih*, (nşr. A.M.Futeyh), XIII, Kahire 1990.

İbn Tagriberdî (874/1469), *en-Nücümü'z-Zâhira fi-mülûki Mısır ve'l-Kâhira*, (nşr.M.H.Şemsüddin), VI-V, Beyrut 1992.

İbn Tagriberdî, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*, (nşr. M.M.Emin), I, Kahire 1986.

İbn Tiktaka (XIV. yy başları), *el-Fahrî fi'l-Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut (b.ty.).

İbn Vâsıl (697/1298), *Müferricü'l-Kürûb fi-Ahbâri beni Eyyûb*, (nşr. H.M.Rabi'), IV-V, Kahire 1972-1977.

İbnü'l-Verdî (749/1349), *Tetimmetü'l-Muhtasar fi-Ahbâri'l-Beşer*, (nşr. A.M.el-Bedrâvî), II, Beyrut 1970.

el-Makrîzî (845/1442), *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düvel ve'l-Mülûk*, (nşr.M.M.Ziyâde), I/2, Kahire 1956.

el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâizi ve'l-i'tibâr bi-Zikri'l-Hutati ve'l-Asâr*, I-II, Beyrut (b.ty.).

en-Nüveyrî (733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fi-Fünûni'l-Edeb*, (nşr.M.Z.Rayyis), XXIX-XXXI, Kahire 1992.

es-Safedî (764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (nşr. Y. Necm), VIII, Beyrut 1991.

Sibt İbnü'l-Cevzî (654/1256), *Mir'atü'z-Zaman fi-Tarihi'l-Ayân*, VIII, Haydarâbâd 1953.

es-Subkî (771/1369), *Tabakâtü's-Şâfi'iyye'l-Kübrâ*, Kahire 1364 h.

es-Suyûtî (911/1505), *Husnü'l-Muhâdara fi'-Ahbâri Mısr ve'l-Kahira*, Kahire 1321 h.

es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, (nşr. K.Ş. er-Rifaî-M. el-Osmânî), Beyrut 1986.

Yakut el-Hamavî (626/1228), *Mu'cemü'l-Buldân*, I-V, Beyrut 1986.

el-Yunînî (726/1326), *Zeylû Mir'ati'z-Zaman*, I-II, Dekkan 1955-61.

ez-Zehebî (748/1374), *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, (Ş.el-Arnâvût), XXIII, Beyrut 1985.

ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefayâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, (nşr. B.A. Ma'rûf-Ş. el-Arnaût), IV, Beyrut 1988.

ez-Zehebî, *el-'Iber fi-Haber men Gaber*, (nşr. S.el-Müneccid), V, el-Kuveyt 1966.

ez-Zehebî, *Kitâbu Düveli'l-İslâm*, II, Haydarâbâd 1364 h.

Diğer Dillerdeki Kaynaklar:

el-Cüveynî, Atâ Melik, *Tarih-i Cihangüşâ*, (trc. M.Öztürk), III, Ankara 1988.

Ebu'l-Ferec (İbnü'l-İbrî), *Ebu'l-Ferec Tarihi*, (trc.Ö.R.Doğrul), II, Ankara 1987.

Joinville, *History of St. Louis*, (İngilizce trc. J. Evans), Oxford 1938.

Joinville, *el-Kadis Louis Hayâtuhu ve Hamalâtuhû alâ-Mısr ve'ş-Şâm*, (Arapça Trc.H.Habeşi), Kahire 1968.

Marco Polo, *Seyahatnâme*, (hızr. F. Dokuman), İstanbul (b.ty.)

Reşüdeddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, (Moğollar ve İlhanlılar kısmı), (Arapça trc. M.S.Neş'et ve diğerleri), I, Kahire 1961.

Rothelin, *Tetimetü Kitâbi William es-Sûrî li-Müellifi'l-Mechûl ve'l-Mensub Hataen ilâ-Rothelin*, (Arapça trc. U.Z.Zeyd), Kahire 1989.

Araştırma Eserler ve Makaleler:

el-Abbâdî, Ahmed M., *Kıyâmu Devleti'l-Memâlikî'l-Ulâ fi-Mısr ve'ş-Şâm*, Beyrut 1986.

Akkaya, Necla, "İslâm Hukukunda Kadının Siyâsi Hakları", *İslâmî Araştırmalar*, V (Ekim 1991), 236-250.

Aktan, Ali, "Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi", *At.ÜİFD*, sayı: 10 (1991), 181-201.

Ammann, L. "Shacaru'd-Durr", *EI(2)*, VIII.

Ashtor, Eliyahu, "Baibars el-Mansûri", *EI(2)*, I.

Ashtor, Eliyahu, "Some unpublished sources for the Bahrî Period", *Studies in Islamic History and Civilization*, (ed.W.U.Heyd), *Scripta Hierosolymitana*, IX, Jerusalem 1961, 11-30.

Atiya, A.Suryal, *Crusades in the Later Middle Ages*, London 1938.

Ayalon, David, "Aspects of the Mamluk Phenomenon A) The Importance of the Mamluk Institution", *Der Islam*, LIII/2 (1976), 196-225.

Ayalon, David "Aspects of the Mamluk Phenomenon B) Ayyubids, Kurds and Turks", *Der Islam*, LIV/1 (1977), 1-32.

Ayalon, David, "The European-Asiatic Steppe: A Major Reservoir of Power for the Islamic World", *The Mamluk Military Society*, London 1979, böl. VII.

Ayalon, David, "Mamlukiyyât", *JSAI*, II (1980), 321-350.

Ayalon, David, "From Ayyubids to Mamluks", *REI*, XLIX/1 (1986), 43-57.

Ayalon, David, "Bahriyya", *EI(2)*, I.

Ayalon, David, "Memluk Devletinde Kölelik Sistemi" (trc. S.Kortantamer), *EÜTİD*, IV (1989), 211-247.

Ayalon, David, "Memlûklu Ordusunda Bahriye Alayı", (trc. A.Aktan), *Türk Kültürü*, XXVIII/326 (Haziran 1990), 350-356.

Azzâvi, Abbâs, *et-Ta'rif bi'l-Müerihîn*, Bağdad 1957.

Ben Cheneb, Muh, "İbn Wâsil", *EI(2)*, III.

Bosworth, Clifford E., *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Beyrut 1993.

Cahen, Claude, "Kitâbu Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Beni Eyyûb" *Mecelletü Külliyyeti'l-Adâb, Câmîatü'l-İskenderiyye*, X (1956), 115-118.

Cahen, Claude, "İbn al-Djawzi", *EI(2)*, III.

Cahen, Claude-Equin R.G. , "al-Makin b. al-Amid", *EI(2)*, VI.

Cahen, Claude-Chabbouh İ., "Le Testament d'al-Malik al-Salih Ayyub", *BEO*, XXIX, 97-114.

Chopoutot-Remadi, M., "an-Nuveyri", *EI(2)*, VIII.

Crone, Patricia, *Slaves on Horses*, Cambridge 1980.

ed-Dûri, Abdülaziz, "Bağdad", *DİA*, IV.

Erzi, Adnan S., "İbn Vâsıl", *İA*, V/2.

Garâyibe, Abdülkerim, *el-Arab ve'l-Etrâk*, Dımaşk 1961.

Geyikoğlu, Hasan, *Doğu Anadolu'da Harezmsahlar*, (Basılmamış Y.Lisans Tezi), Erzurum 1992.

Gibb, Hamilton A.R., *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, (trc.K.Durak ve diğerleri), İstanbul 1991.

Gottschalk, Hans L., *al-Malik al-Kamil und Seine Zeit*, Weisbaden 1958.

Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul 1993.

Günaltay, Şemseddin, *İslamda Tarih ve Müverihler*, İstanbul 1981.

Hasan, A.İbrahim, "Arâun fi-Tarihi Devleti'l-Memâlfiki'l-Bahriyye", *Mecelletü Külliyyeti'l-Adâb bi-Câmi'ati'l-Kâhira*, 69-88

Heyd, W. Uriel, *Yakan-Doğu Ticaret Tarihi*, Ankara 1975.

Hilmy M. Ahmad, "Some Notes on Arabic Historiography during the Zengid and Ayyubid Periods (521/1127-648/1250)", *Historians of the Middle East*, (ed. B. Lewis-P.M.Holt), London 1964, 79-97.

Holt, Peter M., "Succession in the Early Mamluk Sultanate", *ZDMG*, XVI/20 (1985), 144-148.

Holt, Peter M., "Memluk Sultanlığında Devlet Yapısı", (trc.S.Kortantamer), *Bellekten*, CLII/202 (1988), 227-246.

Holt, Peter M., *The Age of the Crusades*, London 1989.

Holt, Peter M., "Mamluk" *EI*(2), III.

Humphreys, R. Stephen, *From Saladin to the Mongols*, Albany 1977.

Humphreys, R.Stephen, "The Emergence of the Mamluk Army", *SI*, XLV (1977), 67-99; 146-182.

el-Hurûb, Muhammed, *el-Memâlîkü'l-Etrâk fi'd-Devleti'l-Eyyûbiyye*, (Basılmamış Y.Lisans Tezi), Amman 1995.

İnan, M.Abdullah, "el-Meliketü Şeceretü'd-Dürr", *el-Kâtibü'l-Mısri*, II (1946), 443-449; 603-611.

Irwin, Robert, *The Middle East in the Middle Ages -The Early Mamluk Sultanate- 1250-1382*, London 1986.

Karatchkowsky, I., "en-Nüveyrî", *İA*, IX.

Kehhâle, Ömer R., *Mu'cemü'l-Müellifin*, I-IV, Beyrut 1993.

Klein-Franke, Felix. "What was the Fatal Disease of al-Malik al-Salih Najm al-Din Ayyub", *Studies in Islamic History and Civilization in Honour of Professor David Ayalon*, (ed. M.Sharon), Jerusalem 1986, 153-1.57

Koprman, Kâzım Y., "Bahriyye", *DİA*, IV.

Koprman, Kâzım Y., "Memlûkler", *DGBİT*, VI.

Kortantamer, Sâmira, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *EÜTİD*, II (1984), 27-45.

Lewis, Bernard, "İbn al-Dawadari", *EI(2)*, III.

Lewis, Bernard, "Ayn Câlût", *EI(2)*, I.

Lewis, Bernard, *Race and Slavery in the Middle East*, Oxford 1990.

Little, Donald P., *An Introduction to Mamluk Historiography*, Weisbaden 1970.

Little, Donald P., "Kutuz", *EI(2)*, V.

Macid, Abdülmün'im, "Mevkifü'l-Misriyyîn min Hükmi'l-Memâlik fi'l-Ustûri'l-Vustâ", *Havliyyâtu Külliyyeti'l-Adâb bi-Câmiati 'Ayni Şems*, X (1969), 49-58.

Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989.

Muhammed Said Umrân, *Târihu Hurûbi's-Salîbîyye*, Beyrut 1990.

Mustafa, Şakir, *et-Târihu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, Beyrut 1993.

Özaydın, Abdülkerim, "Aynı Câlût Savaşı", *DİA*, IV.

Pipes, Daniel, *Slave Soldiers in Islam*, New Haven 1981.

Râciha Ali Galib, "Min Meârîki'l-Arabî'l-Kübrâ Ma'reketü Ayni Câlût", *el-Mevrid*, X/3-4 (1981), 169-174.

Richards, D.S., "Al-Malik al-Salih Nadjm al-Din Ayyub", *EI(2)*, VIII.

Rosenthal, F., İbnu'l-Fuvâti, *EI(2)*, III.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc.F.İşiltan), III, Ankara 1992.

Sayyad, Fuad A., *el-Moğol fi't-Târih*, Beyrut 1980.

- Spuler, Bertold, *Iran Moğolları*, (trc. C.Köprülü), Ankara 1987.
- Spuler, Bertold, *el-Alemü'l-İslâmî fi-Ahdi'l-Moğoli*, (Arapça trc. H.E. İsâ), Dimaşk 1982.
- Stevenson, W.B., *The Crusaders in the East*, Cambridge 1907.
- Şeşen, Ramazan, "Cezire", *DİA*, VII.
- Şeşen, Ramazan, "Eyyûbiler", *DGBİT*, VI, İstanbul 1992.
- Taneri, Aydın, *Celâlüddin Harizmşah ve Zamanı*, Ankara 1977.
- Tekindağ, Şehabeddin M.C., "Melik us-Salih", *İA*, VII.
- Tekindağ, M.C. Şehabeddin, "Kutuz", *İA*, VI.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanda Türkiye*, İstanbul 1971.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988.
- Üçok, Bahriye, *İslam Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1993.
- Yıldız, Hakkı D., *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1980.
- Yiğit, İsmâil, *Siyâsi, Dini, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi -Memlukler-*, VII, İstanbul 1991.
- Yusuf, Joseph N, *el-Udvânu's-Salîbî alâ-Mısr*, İskenderiye 1984.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, I-VII, Beyrut 1992.
- Ziyade, M.Mustafa, "Ba'du Mulâhazât-ı Cedîde fi-Tarihî Devleti Memâlik bi-Mısr", *Mecelletü Killiyeti'l-Adâb bi'l-Kâhire*, IV(1936), 71-88.
- Ziyade, M. Mustafa, *Hamletü Louis et-Tâsi' 'alâ-Mısr*, Kahire 1961.
